

NSVL 50

50 СССР

249
Tööd
NLKP
ajaloo
talalt

X

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIINIK 299 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС

X

TARTU 1972

Рес. 7-1169
2009
TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED

УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 299 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

TOID NLKP AJALOO ALALT
ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС
X

TARTU 1972

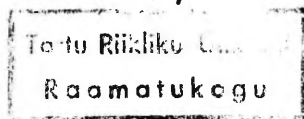
Redaktsioonikollegium:

J. Ant, F. Kinkar (toimetaja), L. Raid

Редакционная коллегия:

Ю. Ант, Ф. Кинкар (редактор), Л. Райд

P

72688

S A A T E K S

Pool sajandit tagasi loodi Kommunistliku Partei juhtimisel Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit. Selles maailma-ajaloolise tähtsusega sündmuses leidis kinnitust partei leninliku rahvuspoliitika õigsus ja vääramatu elujõud.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vabastas endise Tsaari-Venemaa rahvad rahvuslikust survest, pani aluse rahvusküsimuse lahendamisele meie maal. Kommunistlik Partei rajas sotsialismi teele asunud rahvaste vastastikused suhted proletaarse internationalismi vankumatule alusele, kõigist rahvustest töötajate klassihuvide ühtsusele. Selle poliitika loogiliseks arenduseks oli paljurahvuselise sotsialistliku riigi tekkimine.

Nõukogude rahvaste võrdõiguslikkusele ja vastastikusele abile tugineva vabatahtliku liidu ideed põhjendas ja kaitses V. I. Lenin. NSV Liidu loomine on vahetult seotud V. I. Lenini nimega.

Nõukogude Liidu moodustamise 50. aastapäeva tähistavad paljurahvuseline nõukogude rahvas, vennalikud sotsialismimaad ja kogu maailma töötajad kui NLKP leninliku rahvuspoliitika ajalooliste võitude kinnitust, mis on põhimõtteliseks eeskujuks kõigile sotsialismi eest võitlevatele rahvastele maailmas. NLKP Keskkomitee otsuses «Ettevalmistuste kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 50. aastapäevaks» rõhutatakse: «Uut tüüpi paljurahvuselise riigi moodustamise kogemused näitavad, et ainult sotsialistlik revolutsioon tagab rahva kõigi jõudude tiheda ühendamise eesotsas töölisklassiga kapitalistliku ekspluaatimise süsteemi ja koos sellega rahvusliku rõhumise süsteemi likvideerimise eesmärgil.»

Kommunistlik Partei näeb ka kaasajal üht oma kõige tähtsat ülesannet selles, et jätkata, loovaalt arendada ja ellu rakendada leninlikke põhimõtteid rahvussuhete valdkonnas. «Partei tugevdab ka edaspidi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu, pidades järjekindlalt leninlikku kurssi sotsialistlike rahvaste õitsengule ja nende järkjärgulisele lähendamisele»,¹ rõhutas

¹ L. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tallinn, 1971, lk. 90.

NLKP Keskkomitee peasekretär L. Brežnev NLKP Keskkomitee aruandes partei XXIV kongressile.

Käesolevas TRÜ NLKP ajaloo kateedri teaduslike tööde temaatilises kogumikus, mis on pühendatud NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevale, kajastub NLKP ühe võitlussalga — Eestimaa Kommunistliku Partei — võitlus proletaarse internatsionalismi printsiipide, partei leninliku rahvuspoliitika võidukäigu eest.

Kogumik koosneb üheksast uurimusest. Toimetus lähtus kogumiku koostamisel eesmärgist kajastada EKP võitlust proletaarse internatsionalismi põhimõtete eest selle ajaloolises järjepidevuses. EKP rahvuspoliitika probleeme kuni 1940. aasta revolutsioonini käsitlevad oma kirjutistes kateedri mittestatsionaarne aspirant, ajakirja «Eesti Kommunist» osakonnajuhataja V. Lillemäe ja ajalookandidaat J. Ant. EKP rahvuspoliitikaga seonduvaid probleeme 1940. aasta revolutsioonis ning sotsialistliku ülesehitustöö käigus 1940. ja 1941. aastal käsitlevad oma kirjutistes kateedri õppejõud, ajalookandidaadid L. Kiik, V. Ruus (koos M. Ruusiga) ja L. Raid. Suhteliselt enam tähelepanu on kogumikus pöördunud EKP internatsionalistliku kasvatustöö kogemuste üldistamisele kaasaja tingimustes. Sellele väga aktuaalsele probleemideringile on pühendanud oma kirjutised EKP Tartu Linnakomitee I sekretär J. Lott, TRÜ NLKP ajaloo kateedri juhataja dotsent J. Kalits, EPA NLKP ajaloo ja teadusliku kommunismi kateedri juhataja dotsent I. Sevtšuk ning TRÜ NLKP ajaloo kateedri õppejõud I. Rajasalu.

Käesoleva kogumiku toimetus loodab, et siia koondatud uurimused aitavad kaasa Kommunistliku Partei rahvuspoliitika kogemuste teaduslikule üldistamisele, NLKP XXIV kongressil kõigi parteiorganisatsioonide ette seatud ülesande — tõhustada internatsionalistlikku kasvatustööd elanikkonna hulgas — edukale täitmisele.

Toimetuskolleegium

VOITLEJA PROLETAARSE INTERNATSIONALISMI EEST

(Lehekülgi O. Rästa elust)

V. Lillemäe

Sotsialistliku revolutsiooni võit mõnel maal nõuab vennalikku liitu ja võimalikult suurt tegevusühtsust kõigi teiste maade töölisklassiga, täielikku vastastikust usaldust, võitluskogemuste ja informatsiooni vahetamist parteide tasemel, ühiste taktikaliste plaanide väljatöötamist ja nende elluviimiseks korraldatavate aktsioonide kooskõlastamist. V. I. Lenin rõhutas oma töödes ja esinemistes korduvalt internatsionalismi printsiipide rakendamise vajadust tööliikumises. Vladimir Iljitš märkis, et «tegelik internatsionalism on üks ja ainult üks: ennastsalgav töö revolutsioonilise liikumise ja revolutsioonilise võitluse arendamiseks oma l maal, samasuguse võitluse, samasuguse liini — ja ainuüksi selle — toetamine... eranditult kõigis maades.»¹

Eestimaa Kommunistliku Partei juhid J. Anvelt, V. Kingissepp, H. Pöögelmann, O. Rästas jt., olles ustavad proletaarse internatsionalismi ja rahvusvahelise klassisolidaarsuse leninlikele põhimõtetele, võtsid lühemat või pikemat aega väljaspool Eestit osa teiste Venemaa rahvaste võitlusest sotsialistliku revolutsiooni eest. Lähtudes «Kommunistliku partei manifestis» toodud seisukohast, et «Kommunistid... kaitsevad lõpuni kogu proletariaadi üldisi, rahvusest sõltumatuid huvisid,»² võitlesid nad klassilahingutes kõigi rahvaste vabastamiseks ekspluateerimisest ja rahvuslikust rõhumisest Venemaal, aitasid esimestel viisaastakutel kindlustada sotsialistlikku ühiskonnakorda Nõukogudemaal, luua ja üles ehitada Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu.

Selle kõrval oli J. Anveldi, H. Pöögelmanni ja O. Rästa revolutsiooniline tegevus samuti mitmeid aastaid seotud Kommunistliku Internatsionaali jt. töölisklassi rahvusvaheliste organisat-

¹ V. I. Lenin. Teosed. 24 kd., lk. 55.

² K. Marx, F. Engels. Kommunistliku partei manifest. Tallinn, 1966, lk. 46.

sioonidega, osavõtuga nende kongresside, pleenumite ja teiste foorumite tööst, kus arutati ja analüüsiti rahvusvahelise tööliikumise strateegia ja taktika probleeme, töötati välja tegevuskavu ja seisukohti. Eesti tööliiklasi juhid omandasid teistelt revolutsioonilistelt parteidelt rahvahulkade ühise võitluslipu alla koondamise praktilisi kogemusi. Eriti palju oli neil õppida VK(b)P tegevusest. Samal ajal rikastasid Eesti kommunistid vennasparteisid Eestimaa Kommunistliku Partei kogemustega kodanluse vägivallavalitsuse kukutamiseks peetava võitluse organiseerimisel. Suhteliselt pika perioodi jooksul, üle kahekümne aasta, oli teiste maade tööliikumisega seotud veendunud proletaarne internatsionalist, EKP üks juhte Otto Rästas.

Käesolev artikkel on kirjutatud Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiivi, Harkovi Oblasti Riikliku Arhiivi, Volgogradi Oblasti Riikliku Arhiivi, Permi Oblasti Parteiarhiivi ja M. Roobachilt ning teistelt saadud faktiliste materjalide alusel. Otto Rästa tegevust ja osa rahvusvahelises tööliikumises seni spetsiaalselt uuritud ei ole.*

Suureks proletaarne internatsionalismi, klassisolidaarsuse ja rahvaste sõpruse kooliks kujunesid Otto Rästale Tsaari-Venemaal asumisel olnud aastad — 1914—1917. Aktiivse revolutsioonilise tegevuse pärast saadeti O. Rästas Tallinnast Siseministeeriumi 3. jaanuari 1914. a. otsusega kaheks aastaks politsei valve alla tema enda poolt valitud kohas, välja arvatud Eestimaa, Liivimaa, Pihkva kubermang ja pealinn.³ 25. jaanuaril 1914 sõitis O. Rästas Jekaterinoslavi⁴ (praegu Dnepropetrovsk). Tallinna bolševiku K. Grünbachi õde, kes Jekaterinoslavis elas, aitas O. Rästal sidemeid luua linna bolševikega. Ukraina seltsimeeste abiga sai O. Rästas toruvaltsimise vabrikusse tööliiseks.⁵ Vabrikus töötades lõi O. Rästas peagi sidemed linna ühe juhtiva bolševiku I. Radtšenkoga. Tema kaudu lülitus O. Rästas linna parteiorganisatsiooni töösesse, et jätkata politsei valve all olekust hoolimata võitlust isevalitsuse kukutamiseks.⁶

* Mõningaid faktilisi materjale esineb järgmistes töodes ja uurimustes: Ulevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa. Tallinn, 1963; A. Liebman. EKP taktika võitluses kodanluse vastu aastail 1920—1929. Dissertatsioon ajaloodoktori teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn, 1969; A. Liebman. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. «Eesti Kommunist», 1968, nr. 5, lk. 8—16; R. Majak. Otto Rästas. — Revolutsiooni lipukandjad. Tallinn, 1962; V. Lillemäe. Otto Rästas. — «Eesti Kommunist», 1970, nr. 2, lk. 83—89; V. Lillemäe. O. Rästas ja võitlus ametiühingute ühtsuse eest aastatel 1925—1930. — Töid NLKP ajaloo alalt VIII. Tartu, 1970, lk. 42—54 jt.

³ EKPA, f. 247, nim. 18, s.-ü. 55, l. 13—14.

⁴ Sealsamas.

⁵ EKPA, f. 247, nim. 18, s.-ü. 55, l. 6; M. Roobachi mälestused autori valduses.

⁶ EKPA, f. 247, nim. 18, s.-ü. 35, l. 3.

19. juulil (1. augustil) 1914 puhkes imperialistlik maailmasõda. Juba sõja esimesel nädalal andsid bolševike Petrogradi, Jekaterinoslavi, Harkovi, Kiievi, Moskva, Ufaa, Tuula ja Samaara organisatsioonid välja sõjavastaseid lendlehti.⁷ Koos teiste Jekaterinoslavi parteiorganisatsiooni liikmetega võttis nende levitamisest osa O. Rästas.⁸ Lisaks sellele andsid partei Jekaterinoslavi, nagu paljude teistegi tööstuskeskuste parteikomiteed välja spetsiaalseid lendlehti sõjaväe jaoks, mille sisu käidi rindele sõitvatele soldatitele selgitamas. Võib oletada, et ka sellest tegevusest võttis O. Rästas osa.⁹

1914. a. augustis sõitis O. Rästas tööpuuduse tõttu Jekaterinoslavit Harkovisse. Sel perioodil olid Harkovis asumisel Tallinna bolševikud K. Grünbach ja J. Targama perekondadega ning R. Vakmann. K. Grünbachi perekonnas elas veel M. Krumm (Roobach). O. Rästal algasid tööotsimised, mis esialgu tagajärjetuks jäid. Puudus isegi korter, kus elada. Kõige halvemast päästis esialgu see, et O. Rästast abistasid vanad võitluskaaslased Tallinna päevilt.¹⁰

Tööotsinguil puutus O. Rästas kokku bolševik Kirilloviga.¹¹ Kirillov, mõistes mõttekaaslase rasket olukorda, võttis O. Rästa enda juurde (Gordionovski t. 36) korterisse ja soovitas ühte töökotta katlakütjaks. Koos Kirilloviga hakkas O. Rästas täitma linna parteiorganisatsiooni ülesandeid. Harkovi bolševike organisatsiooni kuulus sel perioodil umbes 50 inimest.¹² Bolševik M. Muranov tõi 1914. aasta lõpul Harkovisse V. I. Lenini teose «Revolutsioonilise sotsiaaldemokraatia ülesanded Euroopa sõjas», millest oma tegevuses lähtuti.¹³ Linnas viibivatele soldatitele jutustati streigiliikumisest, laiades rahvahulkades kasvavast revolutsioonilisest rahulolematusest, vajadusest võidelda tsarismi vastu, vennastumisest rindel jne. O. Rästas, R. Vakmann ja M. Roobach käisid partei ülesandel sõjavastaseid proklamatsioone üles kleepimas või postkastidesse poetamas.¹⁴ 23. jaanuaril 1915 arreteeriti O. Rästas koos Kirilloviga sõjavastase agitatsiooni korraldamise pärast Harkovis ja heideti kubermanguvanglasse üksikvangistusse.¹⁵

Kaalukaid süütõendeid ei õnnestunud sandarmitel O. Rästa vastu siiski koguda. Pärast kuu kestnud eeluurimist lasti ta

⁷ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu. Tallinn, 1971, lk. 171.

⁸ M. Roobachi mälestused autori valduses.

⁹ Rohkem andmeid O. Rästa tegevusest Jekaterinoslavis pole säilinud: Dnepropetrovski Oblasti Riikliku Arhiivi õiend, 13. veebruar 1970.

¹⁰ M. Roobachi mälestused autori valduses.

¹¹ ЕКРА, ф. 247, нм. 18, с.-ү. 55, л. 6.

¹² Нариси історії Харківської обласної партійної організації. Харків, 1970, стр. 131.

¹³ Sealsamas.

¹⁴ M. Roobachi mälestused autori valduses.

¹⁵ Harkovi Oblasti Riiklik Arhiiv, ф. 3, нм. 287, с.-ү. 5012, л. 1.

vanglast vabaks. Osavõtu eest poliitilisest tegevusest pikendati O. Rästa asumisel oleku aega aga sõja lõpuni. Uhtlasi soovitati O. Rästal elukohta vahetada. 10. aprillil 1915 teatas Harkovi kuberner Štalmeister Saraatovisse, et Siseministeeriumi loal sõidab O. Rästas asumisele Tsaritsõni¹⁶ (praegu Volgograd).

1915. aastal oli Tsaritsõnis oma poliitiliste vaadete pärast asumisel inimesi paljudest Venemaa kubermangudest ja eri rahvustest. Siin oli venelasi, ukrainlasi, sakslasi, lätlasi ja peale O. Rästa ka teisi eestlasi, nagu vennad August ja Jaan Bauerid, Toomas Rossman jt.¹⁷ O. Rästas astus kontakti Tsaritsõni tööliliikumise aktiivsemate tegelaste I. Pavljukovi, I. Presnjakovi jt., kes kuulusid linna bolševike grupi juhtivasse tuumikusse.¹⁸ Revolutsioonilise võitluse kogemuste tõttu sai O. Rästast grupi juhtivaid bolševikke. Tegutseda tuli erilise ettevaatusega, sest sandarmid nuhkisid pidevalt linna bolševike juhtide Pavljukovi, Rästa, Sljussarevi, Presnjakovi ja Tšalõi järel. Nii kanti sandarmivalitsusele ette, et 25. septembril oli O. Rästal salajane kokkusaamine Tšalõiga, kellega ajas terve tunni juttu, 4. oktoobril pidas kaks tundi nõu Tšalõi ja Presnjakoviga¹⁹ jne.

Üks tähtsamaid ülesandeid, mis tol perioodil Venemaa bolševike ees seisis, oli võitlus sõjatööstuskomiteede vastu. Nende komiteede juurde otsustas kodanlus organiskeerida «tööligrupid», tõmmata neist osa võtma tööliste esindajad. V. I. Lenini näpunäideite kohaselt olid bolševikud kategooriliselt töölisgruppide loomise ja nendest osavõtmise vastu. Tsaritsõni tehastes toimus bolševike juhtimisel laialdane selgitustöö töölisrühmade küsimuses. O. Rästa ülesanne oli kihutustöö tegemine «Auruveskite Ühenduse» ettevõtetes, kus ta töötas. 22. novembril 1915 boikoteerisid «Auruveskite Ühenduse» bolševikud volinike valimisi töölisrühmadesse ja ajasid need nurja.²⁰

Pidevalt õhutasid I. Presnjakov, I. Pavljukov ja O. Rästas streike ning võtsid nende juhtimisest osa. 1916. aasta märtsis jätsid töö seisma 1500 töolist, aprillis 2700 jne. Selgitati partei loosungeid sõja, rahu ja revolutsiooni küsimustes, levitati ja paljundati lendlehti jt. parteilisi väljaandeid, sealhulgas V. I. Lenini kirjutatud manifesti «Sõda ja Venemaa sotsiaaldemokraatia»²¹, juulis 1916 trükkis VSDT(b)P Tsaritsõni grupp ära sõjavastase lendlehe ja levitas seda tööliste hulgas.²²

¹⁶ Harkovi Oblasti Riiklik Arhiiv, f. 3, nim. 287, s.-ü. 5012, l. 1.

¹⁷ Volgogradi Oblasti Riiklik Arhiiv, f. 6, nim. 1, s.-ü. 455, l. 76; s.-ü. 405, l. 83, 108.

¹⁸ ЕКРА, f. 247, nim. 18, s.-ü. 55, l. 10.

¹⁹ Volgogradi Oblasti Riiklik Arhiiv, f. 6, nim. 1, s.-ü. 433, l. 1—2.

²⁰ Очерки истории Волгоградской партийной организации. Волгоград, 1966, стр. 99.

²¹ Sealsamas, lk. 102—103.

²² Sealsamas, lk. 192.

Revolutsioonilise töö korraldamiseks toimus regulaarselt VSDT(b)P Tsaritsõni grupi juhtivate seltsimeeste nõupidamisi. Üks selliseid oli 1916. aasta suvel grupi liikme, sotsiaaldemokraat Sljussarevi korteris. Nagu teistestki nõupidamistest võttis sellest O. Rästas osa.²³ Arutati edasisi tegevusplaane bolševike mõju laiendamiseks sõjavastases agitatsioonitöös. Sandarmitel õnnestus mitmete nõupidamisest osavõtjate nimed kindlaks teha. Valvet nende järele tugevdati. 14. oktoobril Tsaritsõni bolševike grupi juhid Presnjakov, Tšalõi, Sljussarev jt. arreteeriti. Võitluskaaslaste vanglas viibimise ajal tuli O. Rästal grupi juhtimine enda peale võtta.

1. märtsil 1917, kui teated Veebruarirevolutsioonist Petrogradist Tsaritsõni jõudsid, algasid ettevalmistused Tsaritsõni Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu loomiseks. Seda tööd juhtisid O. Rästas ja äsja vanglast vabanenud I. Presnjakov. Käidi läbi kõik linna tehased, et agiteerida bolševike poolt ja anda vastulööki menševikele ja esseeridele. Viimased püüdsid bolševikke valimistest kõrvale tõrjuda. Kolmanda märtsi õhtul tuli kokku nõukogu esimene istung. Et bolševike jõud olid veel nõrgad, moodustasid nõukogus enamuse menševikud. I. Presnjakov kirjutab selle istungi kohta oma mälestustes: «Meie, pörandaalused — Rästas, Ossanenko, Kuzmitšev, Sarov ja mina — kogunesime ühte gruppi koos mõnede töölistega, arutasime olukorda ja otsustasime: nõuda presiidiumis kaks kohta meie organisatsioonile, VSDT(b)P esindajatele. Menševikud sellega ei arvestanud.»²⁴

Äsja operatiivselt arutades jõudsid O. Rästas, I. Presnjakov, S. Kuzmitšev jt. bolševikud otsusele, et tuleb kokku kutsuda Tsaritsõni sotsiaaldemokraatide ühine koosolek, seal moodustada ajutine juhtiv organ, kes korraldaks VSDT(b)P Tsaritsõni organisatsiooni ja komitee loomise. VSDT(b)P Tsaritsõni Komitee moodustamine oleks koondanud linna bolševike jõud ühte löögiriskasse, võimaldanud alustada energilisemat võitlust nõukogude bolševiseerimise eest.

«4. märtsil 1917 kogunesid vana bolševiku — pörandaaluse I. K. Presnjakovi korterisse... ligi 25 töolist-bolševikku ja nende mõttekaaslast. Kokkutulnute hulgas olid D. M. Dubinin, A. P. Grigorjev, A. K. Herman, M. P. Boikov, F. S. Popadin, I. S. Semjonov, O. Rästas, I. T. Radtšenko, S. I. Kuzmitšev».²⁵ Koosoleku otsuste alusel valiti organ (Tsaritsõni sotsiaaldemokraatliku grupi organisaatorid), kes täitis partei Ajutise Linnakomitee funktsioone.

²³ Очерки истории Волгоградской партийной организации. Волгоград, 1966, стр. 104.

²⁴ И. К. Пресняков. Из воспоминаний старого подпольщика. — За Советскую власть, Сталинград, 1957, стр. 55—56.

²⁵ Очерки истории Волгоградской партийной организации, стр. 116; И. К. Пресняков. Из воспоминаний старого подпольщика. — За Советскую власть, стр. 55—56.

sioone. Selle liikmete hulka kuulus ka O. Rästas. Ajutise Linna-
komitee ülesanne oli juhtida kõigi sotsiaaldemokraatide tööd,
moodustada terviklik linnaorganisatsioon, kes oma liikmete hul-
gast valiks VSDT(b)P Tsaritsõni Komitee.

Ajutine Linnakomitee hakkas energiliselt tegutsema. Juba
5. märtsil kavatsesid menševikud ja esseerid korraldada ülelinna-
lise manifestatsiooni Veebruarirevolutsiooni ja Ajutise Valitsuse
toetuseks. O. Rästas sai menševike plaanist teada ja informeeris
sellest I. Presnjakovi. ««Midagi on vaja ette võtta,» mõtlesime
meie. Rästas, Kuzmitšev, Šišov ja mina panime kuidagi rahad
kokku ja ostime punase lipu jaoks riidet,»²⁶ meenutab I. Presn-
jakov. Lipule kirjutati kriidi ja liimiga «Elagu VSDT(b)P!» Järg-
misel päeval läksid bolševikud ja neile kaasatundjad selle lipu all
demonstratsioonile. Tsaritsõni töörahvas nägi, et linna bolševike
organisatsioon on võitlusvõimeline. Et partei ajutise juhtiva organi
loomine linnas oli õige, seda näitas edaspidine revolutsioonilise
liikumise elavnemine Tsaritsõnis. Ajutise Linnakomitee juhtimisel
valiti hiljem mitmeid bolševikke täienavalt nõukogusse, nende
hulgas ka O. Rästas, kes lühikest aega oli Tsaritsõni Tööliste ja
Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee liige.²⁷

Samal ajal käisid ettevalmistused linnaorganisatsiooni ja
VSDT(b)P Tsaritsõni Linnakomitee loomiseks täie hooga.
10. märtsil 1917 ilmus kohalikus ajalehes Ivanovi, Tsjumski,
Šišljannikovi, Šišovi ja Rästa allkirjadega teade: 12. märtsil,
pühapäeval, kell 10.00 hommikul toimub linnavalitsuse hoones
koosolek komitee valimiseks, kes võtab enda peale Tsaritsõni
tööliste sotsialistliku liikumise juhtimise...²⁸ Koosolek küll toi-
mus, kuid linnakomiteed õnnestus moodustada alles aprillis.
12. märtsi koosoleku ajasid menševikud nurja.²⁹

Uks pakilisemaid lahendamist vajavaid ülesandeid, mis Tsa-
ritsõni bolševike ees sel perioodil seisis, oli linna ettevõtetes
ametiühingute loomine. Seda ülesannet hakkas lahendama O. Räs-
tas. Initsiatiivgrupp kuulusid veel I. Semjonov ja I. Presnjakov.
Nõupidamised ametiühingute asutamise küsimuses toimusid hari-
likult I. Semjonovi korteris.³⁰ Vastavat kirjandust hankis O. Räs-
tas Saraatovist. Esimesed ametiühingud loodi veetööliste, raud-
teelaste ja metallistide hulgas 1917. aasta märtsis. 1917. aasta
juuliks kuulus linna ametiühingutesse 35 000 töölisi.³¹ Oktoobri-

²⁶ И. К. Пресняков. Из воспоминаний старого подпольщика. — За Советскую власть, стр. 56.

²⁷ «Kiir», 1917, 9. aprill.

²⁸ «Волго-Донской край» 1917, 10. märts. Volgogradi Oblasti Riiklik Arhiiv, f. 346, nim. 1, s.-ü. 27, l. 11.

²⁹ Очерки истории Волгоградской области. Волгоград, 1966, стр. 121—122, 193.

³⁰ И. К. Пресняков. Из подполья на простор. Партийный спутник Царицынского губернского комитета РКП(б). 1923, № 9/10, стр. 66.

³¹ Очерки истории Волгоградской партийной организации, стр. 115.

päevil tulid punaste lippude all Tsaritsõni tänavatele tuhanded töölised, kes olid poliitilise kasvatuses saanud peamiselt ametiühingutes.

1917. aasta aprilli alguses sõitis O. Rästas seltsimeeste kutsel Tsaritsõnist Tallinna, kus tunti puudust suure praktikaga bolševistliku kaadri järele. O. Rästas oli revolutsioonilise võitluse kogemusi omandanud rohkem kui kolm aastat kestnud ühises, internatsionaalses võitluses ukraina ja vene bolševikega. Proletaarse internatsionalistina võttis O. Rästas neil aastatel kogu energiaga osa Ukraina ja Vene töölisliikumise ülesannete lahendamisest.

1918. aastal aitas O. Rästas relvaga käes kaitsta noort Nõukogude riiki. Aprillis 1918 andis VK(b)P Keskkomitee O. Rästale suunamiskirja Jekaterinburgi (praegu Sverdlovsk). Jekaterinburgis O. Rästas kinnitati Uraali ühe suurema tööstuskeskuse Nadeždinski linna Metallitöölise Liidu (ametiühingu — V. L.) vastutavaks sekretäriks. Sellel ametikohal sai O. Rästas olla vaid paar kuud. Kuid selle aja jooksul suutis Nadeždinski Metallitöölise Liit O. Rästaga eesotsas mobiliseerida piirkonna metallitöölisi tööülesannete täitmisele sotsialistliku tööstuse organiseerimise põhimõtete alusel, andma rahvamajandusele rohkem toodangut. Metall, kui tööstusliku tooraine tootmise suurendamine oli antud hetkel sõlmprobleemiks, et varustada eelkõige relvaväe tööstust noore Nõukogudemaa kaitsevõime tugevdamiseks Saksa- ja rahulepingu sõlmimisest tekkinud hingetõmbe perioodil.

1918. aasta mai lõpul tõstis Siberis mässu Tšehhoslovakkia korpus. Mäss andis hoogu sisemisele kontrrevolutsioonile. Permi ja Jekaterinburgi (Sverdlovski) ümbruses algasid kulakute väljastumised. Nadeždinski töölised organiseerisid kontrrevolutsioonile vastulöögi andmiseks võitlussalku. Nende loomisest võttis O. Rästas osa. Tšehhoslovakkia korpuse regulaarvägedega ja kulakute bandedega lahinguid lüües taganes üksus, kus O. Rästas võitles, Permi.³²

Nadeždinskis töötades valiti O. Rästas Uraali Piirkonna Metallitöölise Liidu Keskkomitee liikmeks. Liidu Keskkomitee Büroo asus Permis. 1918. aasta augustis suunas VK(b)P Permi Kubermangukomitee O. Rästale tööle Metallitöölise Liidu Keskkomitee Büroosse,³³ kus tema kui vastutava inspektori ülesanne oli ametiühingutöö praktiline organiseerimine ja Uraali tööstuspiirkondades võitlussalkade loomine kontrrevolutsioonile vastulöögi andmiseks. Sel perioodil ilmus O. Rästalt kohalikus eestikeelses ajalehes «Uraali Kiir» juhtkiri «Edasi», milles ta tutvustas Vene revolutsiooni võidukäiku ja kutsus Siberi eestlasi võitlema kontrrevolutsiooni vastu.³⁴ Büroosse jäi O. Rästas tööle kuni 1918. aas-

³² EKPA, f. 247, nim. 18, s.-ü. 55, l. 13.

³³ Permi Oblasti Parteiarhiivi 30. jaanuari 1970. a. õiend nr. 19.

³⁴ O. R(ä s t a s). Edasi! — «Uraali Kiir», 1918, 18. september.

ta novembrini,³⁵ VK(b)P Eesti Osakondade kutsel sõitis O. Rästas Petrogradi, et alustada ettevalmistusi Eesti vabastamiseks.

* *
*

Pärast konstitueerimist 1920. aastal kerkisid illegaalse EKP ette internatsionaalsete sidemete laiendamise probleemid. Eeskätt oli vaja sisse seada mitmepoolsed kontaktid informatsiooni vahetamiseks nende kommunistlike parteidega, kes töötasid samades tingimustes mis EKP, s. o. Poola, Leedu, Läti ja Soome kommunistlike parteidega. Internatsionaalsed sidemed võimaldasid EKP-l kursis olla sellega, mis sünnib teistes, eeskätt naabermaade kommunistlikes ja töölisparteides, ühiselt välja töötada kommunistlike parteide poliitika põhiprintsiipe, täiustada kodanluse vastu peetava ühise võitluse võtteid ja vorme. Internatsionaalsete kontaktide loomise püüd vennasparteide vahel leidis alati V. I. Lenini ja Kommunistliku Internatsionaali toetust.

Otto Rästas, nagu teisedki illegaalse EKP juhid, mõistis täie selgusega internatsionaalsete sidemete tugevdamise tähtsust vennasparteidega. Vahetult pärast EKP I kongressi, 28. novembril 1920, kirjutas O. Rästas Venemaa Büroole: «Meie aruanded parteilise töö kohta Eestis saatke peale VKP veel Soome, Läti ja Poola komparteide keskkomiteedele. Siduge nimetatud parteidega vastastikuse inf(ormatsiooni) otstarbel, meile saatke nende poliitilist inf(ormatsiooni).¹ 1923. aastal, kui Lätimaa KP esindajad tegid EKP-le ettepaneku korraldada Baltimaade parteitöötajate ühine nõupidamine, toetas O. Rästas oma 27. nov. 1923. a. kirjas LKP-le seda ettepanekut igati. Ta soovitas nõupidamise läbi viia Tallinnas.³⁷ Töölisorganisatsioonide rüüstamise tõttu 1924. aasta jaanuaris jäi see plaan realiseerimata.

Küsimus jäi aga endiselt päevakorda. Kui selgus, et Tallinnas pole nõupidamist võimalik korraldada, saatsid J. Änvelt ja O. Rästas 1. veebruaril 1924 Lätimaa ja Leedumaa Kommunistlike Parteide Keskkomiteedele kirja, kus soovitati kokkutuleku uueks asukohaks kas Leningradi või Moskvat. Kirja saatjad avaldasid ühtlasi arvamust, keda nõupidamisele kutsuda. Nad arvasid, et nõupidamisest «peaksid osa võtma ka legaalsed töötajad või kohalikes organisatsioonides tegutsevad illegaalsed töötajad.»³⁸

1924. aasta aprillis lahkus O. Rästas Eestist ja asus tööle EKP esindajana Kominterni juures. 1924. aasta juunis-juulis toi-

³⁵ Rohkem andmeid O. Rästa tegevuse kohta Permi arhiivides säilinud ei ole. Alus: Permi Oblasti Parteiarhiivi 30. jaanuari 1970. a. õiend nr. 17.

³⁶ EKPA, f. 25, nim. 1, s.-ü. 110, l. 21.

³⁷ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 151, l. 29.

³⁸ A. Liebman. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. — «Eesti Kommunist», 1968, nr. 5, lk. 10.

mus Moskva Kominterni V kongress. Otto Rästas oli kongressi delegaat.³⁹ Sellel kommunistlike parteide ülemaailmsel foorumil oli O. Rästal võimalik kõrvutada EKP taktikat Tööraha Uhise Väerinde tegevuse korraldamisel teiste kommunistlike parteide vastava taktikaga, tundma õppida teiste parteide töövorme. Uueks ülesandeks, mida kongress kommunistlike parteide ette seadis, oli kommunistlike parteide bolševiseerimine. See tähendas kommunistide järjekindlat kasvatamist ustavuse vaimus revolutsioonilise marksismi printsiipidele, massilisust, monoliitsust, demokraatliku tsentralismi rakendamist, võitluse tugevdamist dogmatismi ja sektantluse vastu jne. Kommunistlike parteide bolševiseerimine tähendas samuti õiget leninlikku poliitikat ametiühingute suhtes, võitlust rahvahulkade enda poole võitmise eest. Kominterni V kongressil väljatöötatud taktikalisi ülesandeid, eriti ametiühingute töö korraldamiseks, hakkas EKP illegaalne organisatsioon Eestis pöranda all O. Rästalt saadud juhtnööride alusel pärast kongressi ellu viima.⁴⁰

Kongressil moodustatud komisjonide hulgas oli üks töömahukamaid rahvus- ja koloniaalkomisjon. Balti riikide kommunistlike parteide esindajana valiti sellesse komisjoni O. Rästas.⁴¹ Komisjon pidas D. Manuilski eesistumisel mitu istungit, kus arutati küsimusi rahvusliku rõhumise likvideerimisest ja koloniaalike kaotamisest. Komisjoni istungitel valmistati ette hiljem kongressi pleenaristungil vastuvõetud resolutsioon «Rahvusküsimus Kesk-Euroopas ja Balkanil». Resolutsioonis puudutati peamiselt töölisliikumise intensiivistamise küsimust suurriikides elavate vähemusrahvuste hulgas.⁴² Komisjon valmistas samuti ette üleskutse «Idamaade ja kolooniate vennalikud rahvad»,⁴³ mis kongressil üksmeelselt vastu võeti. Selles märgiti, et Hiina ja teiste Idamaade rahvad ei seisa ennastalgavas võitluses kapitalismi kukutamise eest mitte üksinda. Neid toetavad proletaarse internatsionalismi põhimõtete alusel kõigi maade kommunistid.

Otto Rästas oli ka Kommunistliku Internatsionaali VI kongressi delegaat⁴⁴ (august, 1928) ja mitmetest Komiterni Täitevkomitee pleenumitest osavõtja. VI kongressil võeti vastu teesid «Võitlusvahendid imperialistlike sõdade ohu vastu.» Teesides juhiti tähelepanu Nõukogude-vastase agressiooniohu vastu võitlemise

³⁹ Пятый всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Часть II. Москва, 1925, стр. 245.

⁴⁰ V. Lillemäe. O. Rästas ja võitlus ametiühingute ühtsuse eest aastatel 1925—1930. Tõid NLKP ajaloo alalt VIII. Tartu, 1970, lk. 42—56.

⁴¹ Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. Часть II. М., 1925, стр. 251—252.

⁴² Sealsamas, lk. 214—217.

⁴³ Sealsamas.

⁴⁴ Стенографический отчет VI конгресса Коминтерна. Выпуск пятый. Москва—Ленинград, 1929, стр. 157.

küsimustele. See probleem puudutas otseselt ka Baltimaade kommunistlikke parteisid, kes olid muutunud imperialistlike riikide kalaletungiplatstarmiks NSV Liidu vastu.⁴⁵ Hiljem astus O. Rästas ajakirjanduses avaldatud artiklites ja sõnavõttudes korduvalt NSV Liidu kaitseks välja, paljastas Eesti kodanluse sõjakaid plaane maailma esimese sotsialismimaa vastu. Kongress võttis samuti vastu Kominterni põhikirja ja programmi.

Peaaegu üheaegselt Kominterni V kongressiga toimus 8.—22. juulini 1924 Profinterni (Punaste Ametiühingute Internatsionaal) III kongress, kus O. Rästas esindas Eesti revolutsioonilisi ametiühinguid.⁴⁶ Kongressil võeti vastu laialdane programm ülemaailmse ametiühinguliikumise ühendamiseks. Senise mitme ülemaailmse ametiühinguliikumise keskuse asemel kavatseti luua ühtne Rahvusvaheline Ametiühingute Internatsionaal. Kongress näitas kõikide riikide revolutsioonilistele ametiühingutele kätte suuna edaspidiste tegevusplaanide väljatöötamiseks.

Pärast Kominterni V kongressi 7. juulil 1924 kogunesid vastavalt varem saavutatud kokkuleppele Baltimaade ja Soome Kommunistlike parteide esindajad ühisele nõupidamisele. EKP-d esindasid nõupidamisel O. Rästas ja R. Vakmann. Parteitöö edasise parema koordineerimise, informatsiooni vahetamise ja internatsionaalse sidemete tugevdamise eesmärgil otsustati Kominterni Täitevkomitee juurde luua Baltimaade Kommunistlike Parteide Sekretariaat.⁴⁷ Sekretariaati kuulusid Z. Angarietis (Leedumaa KP), K. Krastinš (Lätimaa KP), O. Rästas (Eestimaa KP) ja K. Manner (Soome KP). Sekretariaadi vastutavaks sekretäriks valiti üksmeelselt O. Rästas,⁴⁸ kes jäi sellele kohale kuni 1926. aasta alguseni. Vaatlejana võttis Sekretariaadi istungitest osa ka Poola KP esindaja.

Üks Sekretariaadi ülesandeid oli informatsiooniliste bülletäänide väljaandmine klassivõitluse kogemuste kohta. Selleks palus O. Rästas oma kirjas 14. augustist Baltimaade Kommunistlike parteide Keskkomiteede sekretäre talle iga kuu 15. kuupäevaks saata täiendavat materjali Sekretariaati kuuluvate maade kommunistlike parteide tegevusest, töölisklassi majanduslikust ja poliitilisest võitlusest, ametiühinguliikumisest, töölisnoorsoo liikumisest, spordiliikumisest, lasteliikumisest ja talupoegade liikumisest.⁴⁹ Bülletään nr. 1 ilmus 31. augustil 1924. Selles valgustati Eesti, Läti ja Leedu majanduslikku ja poliitilist olukorda ning kommunistlike parteide tegevust. Bülletääni järgmine number nägi trüki-

⁴⁵ Коммунистический Интернационал в документах. 1919—1932. Москва, 1933, стр. 827.

⁴⁶ ЕКПА, f. 24, nim. 1, s.-ü. 232, l. 27.

⁴⁷ ЕКПА, f. 24, nim. 1, s.-ü. 324, l. 1.

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ ЕКПА, f. 24, nim. 1, s.-ü. 324, l. 3—11.

valgust 1924. aasta septembris.⁵⁰ Bülletäänidel oli kolme illegaalse partei tegevuse üldistamise seisukohalt suur tähtsus.

1924. aasta suve lõpul koostati Sekretariaadis Eestimaa, Lätimaa ja Leedumaa kommunistlike parteide keskkomiteede üleskutse: «Kõigile Läti, Leedu ja Eesti töölistele, teenistujatele, soldatitele, madrustele, ausatele ohvitseridele, töötavatele talupoegadele».⁵¹ Eesti keeles ilmus «Üleskutse» põrandaaluses «Kommunistis».⁵² Kolme Balti riigi kommunistlikud partei hoiatasid Balti riike fašismiohu eest. Märgiti, et ainuõige tee on tööliste ja talupoegade valitsuse loomine ja «ühinemine Sotsialistlike Nõukogude Vabariikide Liiduga, millega meil on majandusliselt ja poliitiliselt ühised huvid».⁵³

Sekretariaat võttis töökavasse ka mitme rahvahulkades tehtava poliitilise ja organisatsioonilise töö kogemusi käsitleva brošüüri väljaandmise. Et O. Rästas oli olnud pikemat aega Eestis põrandaalusel parteitööl, koostas ta Baltimaade kommunistlike parteide tarvis brošüüri «Konspiratsioonireeglid».⁵⁴ «Konspiratsioonireegleid» kasutasid omapoolsete paranduste ja täiendustega Läti, Leedu ja Soome kommunistlikud parteid.⁵⁵ Et O. Rästas arvestas brošüüri kirjutamisel iga maa illegaalse kommunistliku partei olukorda ja praktilisi kogemusi antud ajalooetapil, siis tuleb tema koostatud konspiratsioonireegleid kui eri maade kommunistlikele parteidele mõeldud tegevusjuhendit eriti hinnata.

Regulaarselt kutsus O. Rästas kokku Baltimaade Kommunistlike Parteide Sekretariaadi istungeid. Istungitel olid arutusel kümnend organisatsioonilise ja poliitilise töö küsimused, töötati välja üldisi taktikalisi seisukohti, analüüsiti parteitöös esinevaid puudusi, nende põhjusi jne. Nii rääkis O. Rästas 19. veebruaril 1925 toimunud istungil partei ehituse küsimusest, peatudes üksikasjalikult EKP struktuuril.⁵⁶ Kogemuste vahetamise korras peatus ta fraktsioonide loomisel kodanlikus parlamendis ja ametiühingutes. Huvi-tavaid andmeid tõi O. Rästas EKP liikmeskonna koosseisu kohta. Andmete võrdlemine Läti ja Leedu kommunistlike parteide koosseisudega lubas teha olulisi üldistusi ja järeldusi Baltimaade kommunistlike parteide ridade kasvu alases töös.

26. veebruaril 1925 oli koos Sekretariaadi laiendatud istung, millest võtsid osa ka Poola ja Soome kommunistlike parteide esindajad. Soome KP esindaja K. Manner jutustas osavõtjatele Hel-

⁵⁰ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 324, l. 12—21.

⁵¹ Sealsamas, l. 22—24.

⁵² «Kommunist», 25. september 1924.

⁵³ Sealsamas.

⁵⁴ A. Liebman. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. — «Eesti Kommunist», 1968, nr. 5, lk. 11.

⁵⁵ A. Liebman. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. — «Eesti Kommunist», 1968, nr. 5, l. 11.

⁵⁶ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 343, l. 4.

singis 1925. aasta jaanuaris toimunud Soome, Eesti, Läti ja Poola välisministrite konverentsil arutatud probleemidest.⁵⁷ O. Rästas andis samal istungil ülevaate 1. detsembri ülestõusust Tallinnas, analüüsid ülestõusu ettevalmistamisel ja käigus tehtud vigu.⁵⁸ Klassilahingute edasise organiseerimise ja sotsialistliku revolutsiooni ettevalmistamise seisukohalt Balti riikides oli sellisel analüüsil ja mõtetevahetusel vennasparteide esindajate vahel väga oluline tähtsus. Seoses süveneva valge terroriga tehti sellel istungil ettepanek luua Kominterni juurde valge terrori uurimise komisjon Baltimaades.⁵⁹

Valge terrori uurimise komisjoni esimene istung tuli kokku 20. veebruaril 1925. Sellest võtsid osa ka Kominterni agitatsiooni ja propagandaosakonna esindaja M. Rafeš, VK(b)P KK agitatsiooni ja propagandaosakonna esindaja N. Maltsev ja MOPR-i esindaja M. Tjomkin.⁶⁰ Istungil tegid ettekande O. Rästas, Z. Angarietis ja M. Tjomkin.⁶¹ Otsustati Baltikumi kommunistlikus ajakirjanduses senisest rohkem valgustada valge terrori küsimusi, eriti aga paljastada sotsiaaldemokraatide osa selles. Kominterni Täitevkomitee sekretariaati paluti valge terrori probleemide valgustamiseks ajakirjanduses rahvusvahelises ulatuses välja töötada vastav tsirkulaar kõigile Kominterni sektsioonidele.⁶² 1925. aasta suvel ilmuski reas kommunistlike parteide väljaannetes Baltikumi valget terrorit paljastavaid kirjutisi. Mitmed artiklid ilmusid O. Rästa sulest. Näiteks nägi Kominterni ajakirjas «Internationale Pressekorrespondenz» päevaalgust O. Rästa artikkel «Valge terrori märatsemisest Baltimaades».⁶³ Samal aastal ilmus O. Rästalt vene keeles brošüür: ««Demokraatia» pihtide vahel. Ülevaade valgest terrorist Eestis».⁶⁴ Vene ja teiste keelte vahendusel levis tõde valge terrori võimutsemisest kodanlikus Eestis paljudes maa-

1. märtsil 1925 toimus Moskvas Ametiühingute Majas Soome, Leedu ja Eesti poliitemigrantide suur miiting. Selle avas MOPR-i Täitevkomitee esimees P. Lepešinski. EKP poolt esines seal pikema sõnavõetuga O. Rästas.⁶⁵ Avaldades tugevat protesti märatseva terrori vastu, pöörduti kogu maailma tööliste ja progressiivsete ametiühingute poole palvega astuda välja Baltimaade töörahva kaitseks.

⁵⁷ ЕКРА, ф. 24, нм. 1, с.-ü. 151, л. 11.

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ ЕКРА, ф. 24, нм. 1, с.-ü. 151, л. 11.

⁶⁰ Sealsamas.

⁶¹ Sealsamas.

⁶² Sealsamas.

⁶³ O. Rästas. Über die Quellen des weißen Terrors in den Baltischen Staaten. — «Internationale Presse—Korrespondenz», 1925, nr. 59, lk. 798.

⁶⁴ O. Рястас. В тисках «демократии». Очерк белого террора в Эстонии. Москва, 1925.

⁶⁵ ЕКРА, ф. 27, нм. 1, с.-ü. 79, л. 1.

Järjekordse Baltimaade kommunistlike parteide nõupidamise kut-sus Sekretariaat esotsas O. Rästaga kokku 26. aprillil 1925.⁶⁶ Eestit esindasid nõupidamisel O. Rästas, A. Saar ja R. Mirring. Põhiküsimuseks oli Baltimaade kommunistlike parteide föderat-siooni loomine. Nimelt kerkis selline probleem üles 1924. aasta suvel Leedumaa KP IV kongressil, kus vastav otsus vastu võeti.⁶⁷ EKP tegi H. Pöögelmannile ja O. Rästale ülesandeks nimetatud küsimuses läbirääkimisi pidada.⁶⁸ Föderatsioon jäi mitmete spet-siifiliste erinevuste tõttu eri maade kommunistlike parteide töös siiski loomata. O. Rästas märkis selle kohta, et kuna «küsimus pole päris ettevalmistatud, siis loomine on enneaegne».⁶⁹ Teise päevakorrapunkti all rääkis O. Rästas nõupidamisel parteiorgani-satsioonide taastamise käigust Eestis pärast 1. detsembrit 1924.

Otto Rästas võttis osa ka vennasparteide mitmest tähtsamast foorumist. 17.—21. juulini 1924 peeti ära Leedumaa KP IV kong-ress, kus üks olulisemaid küsimusi oli töö korraldamine talu-rahva hulgas. Kongressil viibinud Otto Rästas lülitati «Talurahva küsimuste komisjoni».⁷⁰ Selle komisjoni ülesanne oli välja töötada Leedumaa KP taktika edaspidiseks organiseerimistegevuseks talu-rahva hulgas. O. Rästal, kes illegaalse töö perioodil Eestis (aas-tatel 1920—1924) tegeles talurahva organiseerimisega, oli oma kogemuste põhjal siin otsustav sõna kaasa rääkida.

O. Rästas esines kongressil pikema sõnavõtuga. Ta rääkis nendest kogemustest, mis olid EKP-l parteikaadri ettevalmistami-sel põranda all.⁷¹ Eriti rõhutas ta noore energilise kaadri kasvata-mise ja edutamise vajadust. O. Rästa mõtteid selles küsimuses kuulati suure huviga. 1927. aastal võttis O. Rästas osa Leedu-maa KP konverentsist, kus esines EKP nimel tervitusega konve-rentsist osavõtjatele.⁷² O. Rästas viibis mõnedel andmetel ka VK(b)P VII kongressil⁷³ ja VK(b)P XIII ja XV kongressil.⁷⁴

Seoses KTK Poola ja Baltimaade regionaalse Sekretariaadi loomisega 1926. aasta alguses lakkas Baltimaade Sekretariaadi

⁶⁶ ЕКРА, ф. 24, нм. 1, с.-ü. 343, л. 7—8.

⁶⁷ ЕКРА, ф. 24, нм. 1, с.-ü. 152, л. 220—222.

⁶⁸ Sealsamas, l. 32.

⁶⁹ ЕКРА, ф. 24, нм. 1, с.-ü. 343, л. 7—8.

⁷⁰ М. Т а м о ш ю н а с. С чувством интернациональной солидарности. — «Коммунист». Журнал Центрального комитета Коммунистической партии Литвы, 1970, № 2, стр. 77.

⁷¹ A. Liebman. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. — «Eesti Kommunist» 1968, nr. 5, lk. 15.

⁷² М. Т а м о ш ю н а с, указ. работа.

⁷³ H. Tedderov-Sommeri mälestused autori valduses.

⁷⁴ Тринадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., 1963, стр. 762; XV съезд ВКП(б). Стенографический отчет. Том, 2, М., 1962, стр. 1533.

tegevus. KTK Poola ja Baltimaade Sekretariaati kuulusid Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Soome kommunistlikud parteid. Vastutava sekretärina töötas D. Manuilski. EKP esindajaks sekretariaadis oli Jaan Anvelt, tema asetäitjaks Otto Rästas.⁷⁵ O. Rästas võttis osa palujdest Poola Baltimaade Sekretariaadi istungitest, aitas kommunistlike parteide tegevust ühes või teises tööloigus analüüsida. Ta lülitati aruannete kuulamisel korduvalt komisjonide koosseisu, kus tegi ettepanekuid töö parandamiseks, valmistas ette otsuste projekte jne. Kui näiteks 7. märtsil 1927 olid Sekretariaadi istungil arutusel EKP 1926. aasta novembrikonverentsi töö tulemused, loodi EKP ees seisvate uute ülesannete väljatöötamiseks komisjon, kuhu kuulusid Rästas, Anvelt, Krastinš, Mickievičius-Kapsukas jt. Otto Rästal tuli selle komisjoni tööd juhtida, ta vastutas komisjonile pandud ülesannete täitmise eest.⁷⁶

Mitmel korral esines O. Rästas Sekretariaadi istungitel aruannetega EKP tööst rahvahulkades. Aruannete kuulamisel ei olnud üksnes lokaalne tähtsus. Ühe või teise kommunistliku partei töö igakülgne analüüsimine, tähelepanu juhtimine ühe või teise partei töös esinevatele puudustele võimaldas samal ajal võrdjooni tõmmata teiste Sekretariaati kuuluvate parteide tegevusega, võtta omaks ja rakendada ennast rohkem õigustanud töövorme ja meetodeid, välja töötada ühiseid üldisi taktikalisi seisukohti. Nii kuulati 5. mail 1927 Sekretariaadis O. Rästa aruannet 17.—18. aprillini 1927 Tallinnas toimunud üleriigilise töölisühingute konverentsi töö tulemustest ja konverentsi juhtimisest EKP poolt.⁷⁷ Uheks järgmiseks Sekretariaadi istungiks esitas O. Rästas ettepanekud legaalseste võimaluste kasutamise ja olemasolevate organisatsiooniliste sidemete edasiarendamise kohta Eestis.⁷⁸ 4. jaanuaril 1928 käsitles O. Rästas oma aruandes Sekretariaadile kogu EKP tegevust, kus pearõhk oli pandud ametiühingute seisukorrale ja EKP taktikale legaalsetes töölisorganisatsioonides.⁷⁹ Loodi komisjon (EKP poolt kuulusid sinna J. Anvelt ja O. Rästas), et veelgi põhjalikumalt tutvuda EKP tegevusega kõigis parteitöö valdkondades.

3. märtsil 1928 toimunud Sekretariaadi istungil informeeris V. Mickievičius-Kapsukas koosolijaid selle komisjoni tööst. Ta märkis, et EKP töö intensiivistamiseks oleks vaja eraldi juhtivat töötajat — suunata sellele tööle kas O. Rästas või J. Anvelt.⁸⁰ Moodustati uus komisjon koosseisus O. Rästas, Z. Angarietis ja Kominterni Täitevkomitee esindaja, et töötada välja eneseharimise programm türmides viibivatele seltsimeestele ja kommunistidele ning valmistada väljaandmiseks ette rida vajalikke populaarseid

⁷⁵ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 485, l. 8.

⁷⁶ EKPA, fondeerimata materjalide kogu.

⁷⁷ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 463, l. 23.

⁷⁸ EKPA, fondeerimata materjalide kogu.

⁷⁹ Sealsamas.

⁸⁰ EKPA, fondeerimata materjalide kogu.

brošüüre.⁸¹ Samal istungil andis O. Rästas ülevaate ka ametiühingute tööst Eestis.⁸²

Aastatel 1929—1930 töötas O. Rästas Kominterni Eesti Sektsiooni vastutava sekretärina. Sel perioodil tihenesid O. Rästa kokupuuted rahvusvahelise töölisliikumise probleemide ja selle juhtivate tegelastega veelgi. 1930. aastal määrati O. Rästas EKP Poliitbüroo otsusega EKP esindajaks Profinterni Skandinaavia ja Baltimaade Sektsiooni.⁸³ Ta esines sektsioonis aruannetega, mis käsitlesid Eesti pahempoolset ametiühinguliikumist ja selle ees seisvaid probleeme. Sektsioonis töötati välja mitmeid tegevuskavu ametiühinguliikumise ühtsuse saavutamiseks.

1930. aastal suunas partei Otto Rästa tööle Keskkontrollkomisjoni — Töölise-Talupoegade Inspektsiooni — Moskva Komiteesse inspektoriks⁸⁴. Pärast ÜK(b)P XVI kongressi (26. juuni—13. juuli 1930) kinnitati Keskkontrollkomisjoni esimeheks ja NSV Liidu Töölise-Talupoegade Inspektsiooni rahvakomissariks A. A. Andrejev ning tugevdati kohalikku aparaati. Sotsialistliku ülesehitustöö tempo nõudis kõigi riigiaparaadi lülide täpset ja operatiivset tööd. Nõukogude asutuste tegevuses esinevate puuduste kõrvaldamiseks arendati kriitikat ja enesekriitikat, organiseeriti riigiaparaadi puhastamine. «Riigiaparaadi parandamist soodustas Keskkontrollkomisjoni — Töölise Talupoegade Inspektsiooni — ja selle kohalike organite töö.»⁸⁵ Nende küsimuste lahendamiseks tuligi O. Rästal Komitees tegelda. 1932. aastal valiti O. Rästas Moskva linna Lenini rajooni parteikolleegiumi (komisjon rajoonikomitee juures, kelle ülesanne oli partei ridade puhastamine, pileтите vahetamine jne. — V. L.) vastutavaks sekretäriks.⁸⁶

Aastatel 1931—1935 töötas O. Rästas Üleliidulise Ehitusmaterjalide Teadusliku Uurimise Instituudis direktori asetäitja ja ühtlasi parteikomitee sekretärina.⁸⁷ Sotsialismi ülesehitamise seisukohalt oli Instituudi töö määratu suur tähtsus. Tööstushiiglaste, nagu Magnitogorsk, Novokuznetsk jt. ümber kasvasid teisel viisaastakul hiigellinnad, kus elanike arv ulatus sadadesse tuhandetesse. Ehitustegevuse tempo sõltus suurel määral uute ja odavamate ehitusmaterjalide kasutuselevõtmisest. Selliste uurimustega tegeleski instituut, kus O. Rästas töötas. O. Rästa tegevus Moskvas aastatel 1930—1935 vajab veel uurimist.

Eri peatüki O. Rästa kui internatsionalisti tegevuses moodustab tema kirjanduslik pärand — artiklid või kirjutised teiste maade või rahvusvahelistes väljaannetes. Autoril on seni õnnestunud

⁸¹ EKPA, fondeerimata materjalide kogu.

⁸² Sealsamas.

⁸³ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 231, l. 29.

⁸⁴ EKPA, f. 247, nim. 1, s.-ü. 18, l. 14.

⁸⁵ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu. Tallinn, 1971, lk. 403.

⁸⁶ EKPA. Mikrofilmide fond.

⁸⁷ EKPA, f. 247, s.-ü. 18, l. 14.

kindlaks teha, et O. Rästal ilmus kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel Kominterni väljaandes «Rahvusvaheline Pressikorrespondents» (saksa, inglise, prantsuse, hispaania ja tšehhi keeles), ajakirjas «Kommunistlik Internatsionaal» (vene, prantsuse, saksa ja inglise keeles), ja ajakirjas «Talurahva Internatsionaal» kokku 10 artiklit.

Artiklites käsitletud probleemidering on lai. Nii puudutab O. Rästas kirjutistes selliseid küsimusi, nagu EKP agraarprogramm ja töö talurahva hulgas, kodanliku demokraatia olemus ja kriis Eestis, 1. detsembri relvastatud ülestõus ja töörahva lüüasaamise põhjused, ametiühinguliikumine Eestis, sotsiaaldemokraadid ja fašistlik diktatuur, valge terror Baltimaades jne. Kirjutamise laadilt on O. Rästa artiklid eelkõige paljastavad, suunatud Eesti ja ka Läti ja Leedu kodanluse töörahvavaenuliku tegevuse vastu eesmärgiga näidata rahvusvahelises ulatuses Balti riikide kodanluse õiget palet. Teiseks käsitleb O. Rästas oma kirjutistes parteitöö meetodite, vormide ja EKP taktika küsimusi rahvahulkades, jagab eri rahvusest lugejatele illegaalse parteiorganisatsiooni tegevuse kogemusi. Korduvalt kutsus O. Rästas üles võitlema fašistliku diktatuuri vastu, astuma energiliselt välja Nõukogude Liidu kaitseks.

Otto Rästa revolutsiooniline tegevus oli rohkem kui kahekümne aasta jooksul rahvusvahelise töölisliikumisega tihedalt seotud. Omandanud võitluskogemusi ukraina ja vene bolševikelt, mõistis O. Rästas, et «ainult proletariaadi internatsionaalne võitlus kodanluse vastu võib kaitsta seda, mida proletariaat on kätte võitnud, ja avada rõhutud hulkadele tee paremasse tulevikku.»⁸⁸ Seepärast pühendas O. Rästas end jäägitult võitlusele sotsialistliku revolutsiooni eest nii Jekaterinoslavis, Harkovis kui ka Tsaritsõnis, aitas Nadeždinskis ja Permis kaitsta sotsialistliku revolutsiooni saavutusi, kindlustada esimestel viisaastakutel nõukogude võimu, üles ehitada sotsialismi — astus ajakirjanduses ja sõnavõttudes kui proletaarne internatsionalist järjekindlalt välja Nõukogude Liidu kaitseks. O. Rästa tegevus Kominterni Baltimaade Kommunistlike Parteide Sekretariaadis ja Poola ning Baltimaade Sekretariaadis, osavõtt Kominterni ja vennasparteide kongressidest, konverentsidest ja pleenumitest aitasid omandada rahvusvahelise töölisliikumise kogemusi, teisest küljest aga anda teistele parteidele edasi EKP kogemusi, tugevdada proletaarse internatsionalismi põhimõtete alusel kommunistlike parteide ühisrinnet võitluses kõigi maade töörahva vabastamise eest kapitaliorjusest.

⁸⁸ V. I. Lenin. Teosed. 21. kd., lk. 138.

БОЕЦ ФРОНТА ПРОЛЕТАРСКОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА

(Страницы из жизни О. Рястаса)

В. Лиллемяэ

Резюме

Деятельность одного из руководителей Коммунистической партии Эстонии Отто Рястаса на протяжении многих лет была тесно связана с международным рабочим движением. В 1914—1915 годах он принимал активное участие в рабочем движении на Украине (Екатеринослав, Харьков), в 1915—1917 гг., находясь в ссылке в Царицыне (ныне Волгоград), О. Рястас помогал создавать там городской комитет РСДРП и входил в его состав, был членом Исполкома Совета рабочих и солдатских депутатов, участвовал в создании местных профсоюзов. В 1918 году О. Рястас являлся ответственным работником Бюро союза металлистов Пермской губернии (профсоюза).

В 1920—1930 годы Отто Рястас участвовал в работе V и VI конгрессов Коминтерна (был членом комиссий конгрессов), различных пленумов, III конгресса Профинтерна, съездов и конференций РКП(б) и других братских партий.

В 1924—1925 гг. О. Рястас являлся ответственным секретарем Секретариата Коммунистических партий Прибалтийских стран, а с 1926 года — заместителем представителя КП Эстонии в Польско-Прибалтийском лендерсекретариате Я. Анвельта. В 1930 году О. Рястас был назначен представителем КПЭ в Профинтерн.

С 1930 по 1935 год О. Рястас работал в МКК Рабоче-Крестьянской Инспекции и Всесоюзном научно-исследовательском институте стройматериалов.

О. Рястас неоднократно выступал в международной печати — в журнале «Internationale Presse-Korrespondenz», выходившем на немецком, английском, французском, испанском, чешском языках, в журнале «Коммунистический Интернационал» и других изданиях.

AT THE BATTLE-FRONTS OF PROLETARIAN INTERNATIONALISM

V. Lillemäe

Summary

The revolutionary activity of Otto Rästas, one of the leaders of the Estonian Communist Party, was closely connected with the international working class movement. In 1914 to 1915 he took

part in the revolutionary movement in the Ukraine (in Jekaterinoslav and Harkov), in 1915—1917, while in exile in Tsaritsyn (now Volgograd) he helped to found the City Committee of the Russian Socialist Democratic Workers' Party and was elected a member to the City Committee. Otto Rästas was also the founder of Trade Union organisations in Tsaritsyn and a member of the Executive Committee of the Soviet of the Workers' and Soldiers' Deputies. In 1918 he held a responsible post at the Bureau (Trade Union) of the Metal-Workers of Perm Province.

In 1920—1930 Otto Rästas participated in the Fifth and Sixth Congresses of the Comintern (being elected member of several Committees at those congresses), in several plenary sessions of the Communist Party, in the Third Congress of the International Trade Unions and in several congresses and conferences of the Communist (Bolshevik) Party of Russia and other brotherly parties.

In 1924—1925 O. Rästas acted as Chief Secretary to the Secretariat of the Baltic Countries of the Comintern and from 1926 onwards as the deputy of J. Anvelt, representative of the Communist Party of Estonia at the Secretariat of the Baltic Countries and Poland of the Comintern. In 1930 O. Rästas was appointed representative of the Communist Party of Estonia at the International Trade Union Organisation.

In 1930—1935 O. Rästas worked at the Moscow Committee of the Inspection of Workers and Peasants at the Central Control Committee, and at the All-Union Research Institute of Building Materials.

O. Rästas was a frequent the international press, e. g. in the magazine «Internationale Presse-Korrespondenz», published in German, English, French, Spanish and Czech, in the journal «Коммунистический Интернационал» («Communist International»), etc.

EKP PROGRAMMILISTEST JA TAKTIKALISTEST NÕUDMISTEST RAHVUSKÜSIMUSE VALDKONNAS AASTAIL 1920—1940

J. Ant

2. veebruaril 1920 kirjutati alla Nõukogude Venemaa ja Eesti vahelisele rahulepingule. Kodanlus oli saavutanud Eesti ajutise eraldamise esimesest sotsialistlikust riigist. V. I. Lenin oli avaldanud veendumust, et Poola, Läti, Leedu, Eesti ja Soome riigi iseseisvuse tunnustamine Nõukogude Venemaa poolt aitab võita ka kõige mahajäänumate töörahvahulkade usalduse neis maades, aitab nad välja kiskuda rahvusliku kodanluse mõju alt.¹ Selleks oli vaja kommunistide visa ja pikaajast selgitustööd, töötavate hulkade kasvatamist sotsialismi ning proletaarse internatsionalismi ideede vaimus. Olulise koha EKP tegevuses omandas kodanliku diktatuuri aastail rahvusküsimus. Rahulepingu tulemusena liideti kodanliku Eesti külge küllaltki suured Petseri ja Narva tagused vene elanikkonnaga alad. Üsna suure osa moodustasid põhirahvastiku, eestlaste, kõrval vähemusrahvused. 1934. aasta rahvaloenduse andmeil elas Eestis 992 520 eestlast, mis moodustas 88,2% elanikkonnast, 92 656 venelast (8,27%), 16 346 sakslast (1,5%) 7 641 rootslast (0,7%), 5 435 lätlast (0,5%), 4 434 juuti (0,4%), samuti poolakaid, soomlasi ja mitmeid teisi rahvusi.² EKP ülesandeks oli ühendada eri rahvustest tööliklass ühtsesse klassivõitluse organisatsioonidesse, juhtida nad ühise võitluse teele kodanluse vastu. Ühtlasi pidi partei võitlema rahvusliku kodanluse natsionalismi ja sotsialismivaenulikkuse vastu. Võitlustingimused erinesid tunduvalt senistest. Eesti bolševikud olid aastate kestel lahendanud rahvusküsimust koos vene bolševikega paljurahvuselise Vene impeeriumi raamides. Vahetut abi olid andnud bolševike partei andekate teoreetikute õpetused, eriti V. I. Lenini tööd ja praktilised näpunäited rahvusküsimuse valdkonnas. Nüüd aga tuli eesti kommunistidel rahvusküsimuses

¹ V. I. Lenin. Teosed. 30. kd., lk. 268.

² Võrreldes 1922. a. rahvaloendusega olid muutused vähemusrahvuste arvulises koosseisus väga väikesed. Vt. Eesti arvudes 1920—1935. Tallinn, 1937, lk. 12, 26.

kokku põrgata väikeriigi tingimustes rahvusliku kodanluse taotluste ja püüdlustega.

EKP taktikat rahvusküsimuses kodanliku diktatuuri aastail on ajaloo-alases kirjanduses seni käsitletud üsna vähesel määral ja katkendlikult. Partei üldised seisukohad rahvusküsimuses erinevatel võitluse etappidel on analüüsitud EKP ajaloo ülevaate II osas.³ Põhjalikumalt on valgustamist leidnud EKP 30. aastate taktika rahvusküsimuses ajaloolase O. Kuuli poolt. Artiklis «EKP rahvuspoliitika 1930. aastatel» annab autor lühikese EKP seisukohtade käsitlemise rahvusküsimuses ka 20. aastail, peatudes pike-malt rahvusküsimusel EKP taktikas seoses fašismisvastase võitluse arenguga 30. aastatel ja vähemusrahvustest kommunistide tegevusel sel perioodil.⁴ Teises artiklis, «Proletaarne internatsionalism ja «rahvusterviklus»», käsitleb autor vahetult EKP teoreetilist ja praktilist võitlust fašistliku rahvustervikluse teooria vastu 1930. aastatel.⁵ Nende kahe uurimuslikku laadi artikli kõrval on ka mujal ajaloolases kirjanduses leidnud kritiseerimist eesti kodanluse natsionalism. Käsitlemist on leidnud EKP seisukohad Eesti—Nõukogude Liidu suhtes, mida võib samuti vaadelda rahvusküsimuse ühe aspektina.

Käesoleva artikli ülesandeks on lähemalt analüüsida EKP rahvusküsimuse programmnõudmistele kujunemist, motiveerida ühe või teise nõudmise esitamist kommunistide poolt. Seoses programmnõudmistele analüüsiga püütakse vaadelda neid taktikalisi rahvusküsimuse nõudmisi, mida ühel või teisel võitluse etapil tõstatati EKP poolt täienduseks programmile, vastavalt konkreetse ajajärgu võitlusülesannetele. Seejuures ei pretendeeri artikkel kaugeltki nende küsimuste ammendavale lahendamisele.

*

Vene tsaaririigi tingimustes oli bolševike esmaseks ülesandeks rahvusküsimuse valdkonnas võidelda monarhistliku kodanluse suurriikliku šovinismi vastu. Kodanliku diktatuuri tingimustes kerkisid esile teistsugused ülesanded. Taani Kommunistliku Partei üks juhtivaid tegelasi I. Nörlund, kes on uurinud väike-rahvuste töölisklassi probleemide, märgib: «Enamikul juhtudel ei etenda väikestel maadel kiitleva natsionalismi šovinistlik vorm eriliselt ohtu. Palju suuremal määral püüab kodanlik ideoloogia vastu seista töölisklassi internatsionalismile tagasihoidlikuma, kuid mitte vähem mürgise natsionalismiga, mis kultiveerib piiratud enesega rahulolu ja juba kujunenud eelarvamusi ning mis tihti

³ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II osa. (aastad 1920—1940). Tallinn, 1963.

⁴ «Eesti Kommunist», 1967, nr. 6, lk. 26—31.

⁵ «Eesti Kommunist», 1971, nr. 8, lk. 12—20.

kasutab sofistlikke argumente ja utopistlikke illusioone, et tumes-
tada töölisklassi teadvuses rahvusvahelise võitluse reaalsuse mõist-
mist.»⁶ Natsionalismi propaganda selle vormiga tuli eesti kommu-
nistidel kõige tihedamalt kokku puutuda. Kodanliku riigi algpää-
vist peale püüdis kodanlus töörahva võitlust sotsiaalse vabane-
mise eest tasa lülitada oma huvidega, mis pidid olema kogu
rahvuse huvid. Kõik hädad pidid kodanliku korra raamides lahend-
atud saama, kui rahvas tunneb ennast ühtse tervikuna ja kõik
koos lahendavad rahvuse heaolu küsimusi. Sellega kaasnes oma
rahvuse ülistamine, et tõestada kõikide eelduste olemasolu nii-
suguse terviklikkuse saavutamiseks. Samasugused momendid esi-
nevad tänapäeval eesti emigrantlikus kirjanduses, kus rahvuse
ülistamisel minnakse sageli absurdsuseni. Nii näiteks kirjutatakse
Rootsis ilmunud koguteoses «Eesti riik ja rahvas Teises maailma-
sõjas» sõna-sõnalt järgmist: «Kui sõnaga aadel tähendatakse
midagi valitut, väljavalitut — siis moodustab meie rahvas (s. o.
eesti — J. A.) enesest jõu, tervise ning töökuse aadlit.»⁷ Natsio-
nalismi šovinistlikule vormile omane rahvustevahelise avaliku
vaenu õhutamise vorm ei kujunenud kodanluse poliitikas valda-
vaks. Märkatavamateks muutusid sellised tendentsid ülemaailmse
majanduskriisi aastail seoses fašismi pealetungiga. Küll aga kan-
dus kodanluse sügav vaen sotsialismi vastu teatud määral üle
seda esimesena teostama hakanud vene rahvusele. Seda eesmärki
teenis ka eesti kommunistide ametlikus propagandas Venemaa
agentideks kuulutamine. Sotsialismi ideedele seati vastu ning
ülistati iseseisva kodanliku rahvusriigi moodustamise momenti
ja selle raamides nn. rahvusühtsuse saavutamist. Kodanlikule
propagandale olid küllaltki vastuvõtlikud väikekodanlikud kihid.
Kahtlemata avaldas see mõju poliitiliselt vähemarenenud töolis-
klassi ja talurahva kihtidele. Neid momente pidi arvestama EKP
oma programmiliste ja taktikaliste nõudmiste väljatöötamisel.

EKP programm võeti vastu 1920. a. novembris toimunud par-
tei I kongressil. See oli ajajärk, kus Euroopa kommunistlike par-
teide tegevus oli mõjustatud revolutsioonilise liikumise järsust tõu-
sust, mis oli alanud Oktoobrirevolutsiooni järel. Kommunistlikud
parteid orienteerusid kõikjal peatsele sotsialistliku revolutsiooni
võidule.

Revolutsioon pidi lahendama ka kõik töörahva ette kerkinud
väiksemad probleemid, mis olid seotud kodanlusevastase võitlu-
sega. Samasugust orientatsiooni pidas silmas EKP. Partei prog-
rammis kavandati põhimõtteliselt suureulatuslikud ülesanded, mida
tuli realiseerida pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu. Rah-

⁶ Иб. Нёрланд. В. И. Ленин и некоторые проблемы рабочего движения в малых странах. — «Проблемы мира и социализма», 1970, № 2, стр. 39.

⁷ H. Kaur. Eesti eluruum ja inimene. — Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas I. Stockholm, Kirjastus EMP, 1954, lk. 21.

vusküsimuse valdkonnas käsitles vastuvõetud programmi sissejuhatav osa kodanliku riigi iseseisvuse olemust. Näidati, et kodanliku vabariigi sünnist peale langeb maa üha rohkem majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse imperialistlikest riikidest ning et iseseisvus on faktiliselt muutunud ainult nimeliseks.⁸ Eesti kommunistide seisukohta kodanliku riigi iseseisvuse küsimuses on väljendanud V. Kingissepp 1918. a. Ta kirjutas, et on olemas kaks iseseisvust — töörahva iseseisvus ja kodanluse iseseisvus. «Töörahva iseseisvuse riiklikuks vormiks on nõukogude vabariik. Kodanluse iseseisvus — see on kokkulepe parunitega, ühine poliitika teiste maade kapitalistlike klassidega.»⁹ Seega seadsid kommunistid kodanluse iseseisva rahvusriigi vastu töörahva enesemääramise loosungi. Sama seisukoht leidis arendamist partei programmis. Töölisklassi ülesandeks pidi olema «avalikult võitlusse astuda kodanlusega, kukutada ta valitsus, võim täielikult töörahva kätte võtta, töörahva enesemääramist teostades ühineda Venemaa nõukogude vabariigiga ja proletariaadi diktatuuri läbi kaotada igasugune kurnamine.¹⁰ Partei orienteerus oma tegevuses tol perioodil täielikult otsese pealetungi taktikale. Revolutsioonilise liikumise tõusu tingimustes oli selline tegevusprogramm põhimõtteliselt õige, kuid EKP oli selleks ajaks nõrgenenud ja ka objektiivsed tingimused ei võimaldanud vahetult asuda lõppeesmärkide realiseerimisele.

1920. a. lõpul hakkas revolutsioonilise liikumise laine kõikjal taanduma. Kodanlus kindlustas sotsiaaldemokraatia abil oma positsioone ja püüdis ise asuda vasturünnakule. Kommunistlikel parteidel oli vaja orienteeruda teistsugusele võitlustaktikale. Vahetu võitlus võimu eest langes kord-korralt rohkem tagaplaanile. Kommunistlik Internatsionaal töötas 1921. a. välja töölisklassi ühisrinde taktika. Selle aluseks said erinevate maade töötavate hulkade lähemad nõudmised. EKP poolt formuleeriti 1922. a. algul Töörahva Ühise Väerinde 12 nõudmist, mida tinglikult võib vaadelda kui EKP miinimumprogrammi. Dokumendis ei olnud formuleeritud rahvusküsimuse-alaseid nõudeid. EKP arvestas, et 12 nõudmist vastavad ka kõikide vähemusrahvuste töötavate kihtide huvidele. EKP III kongressi resolutsioonid nõudsid, et kommunistid koondaksid 12 nõudmise ümber kõiki töölisi «vaatamata parteilistele, usulistele ja rahvuslistele vahedele.»¹¹ Partei dokumendid ja parteilise ajakirjanduse sisu 20. aastate algul lubab järeldada, et sel perioodil kodanlikul riigil polnud erilisi lahkelsid ja sügavamaid vastuolusid rahvuslikul pinnal. Seetõttu ka EKP ei tegelnud tollal rahvusküsimusega kuigi ula-

⁸ Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 77.

⁹ V. Kingissepp. Kellele iseseisvus, kellele ike. Tallinn, 1946, lk. 56.

¹⁰ Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress, lk. 77.

¹¹ EKPA, f. 6495, nim. 5, s.-ü. 3, l. 16.

tuslikult. Kodanliku riigi iseseisvuse küsimuses jäi EKP endistele positsioonidele, kuid arvestades ühisrinde taktikat, mis eeldas ka mittekommunistlike voolude ühendamist töölisliikumises, ei rõhutatud taktikalistel kaalutlustel enam eriliselt vahetut tööliklassi enesemääramist proletariaadi diktatuuri näol, ning seejärel kiiret ühinemist Nõukogude Venemaaga. Partei agitatsioonis ja propa-
gandas kerkis esikohale efektiivse majandusliku ja kultuurilise koostöö loomise nõue Nõukogudemaaga.¹² Tööraha ühisrinde 12 nõudmise elluviimiseks tõstis EKP neil aastail üles töölis-talurahva valitsuse loomise idee, mis ei pidanud olema veel sotsialistliku riigi valitsemisvormiks, vaid pidi läbi viima ulatuslikud demokraatlikud ümberkorraldused tööraha kasuks, millega valmistanuks ette ülemineku sotsialistlikule pöördele. 1924. a. sügiseks, kui maal kujunes revolutsiooniline situatsioon, analüüsis EKP põhjalikumalt töölis-talurahva valitsuse ülesandeid. Täie teravusega seati nüüd uuesti kodanliku riigi iseseisvusele vastu proletariaadi enesemääramine ja tihe liitumine Nõukogudemaaga. Kommunistid mõistsid, et Eestis kujunenud tingimuste tõttu relvastatud ülestõus ei saa võita, kui kohe ülestõusu algusest ei looda kindlaid sidemeid sotsialistliku naaberriigiga, samuti kui ei liituta majanduslikult ja poliitiliselt peale ülestõusu võitu Nõukogude riigiga. 1924. a. septembris põhjendas H. Pöögelmann artiklis «Kas suudab tööraha valitsus päästa?» Nõukogude Liiduga ühinemise vajadust. Seejuures ta märkis: «Kuigi selle riigiga majanduslikult ühinemine ei anna töötä pudrumägesid ja piimajõgesid — neist on ju ka «iseseisvas» Eestis töölisel ülenägeminengi võerdunud — siis annab ta peale poliitilise vabaduse ja iseseisva elu, ometi olukorra, kus iga samm tööraha jõupingutustest paremuse poole viib».¹³

1924. a. 1. detsembri relvastatud ülestõusu nurjumine muutis suurel määral klassivõitluse tingimusi. EKP kannatas ulatuslike repressioonide all. Parempoolsete sotsiaaldemokraatide ideede levik tööliklassi seas tugevnes. Ühtlasi aga hakkasid 20. aastate kesks-
paigas selgemalt välja kujunema vähemusrahvuste rahulolematuse avaldused kodanliku riigi poliitikaga. Sagedamini ilmnesis vähemusrahvuste huvide ignoreerimise juhud eesti kodanluse poolt. Eriti teravnes Narva-taguste, Peipsi ja Pihkva järve äärsete vene elanikkonnaga alade olukord. Nende alade elanikud tegelesid põhiliselt juurviljakasvatuse ja kalandusega, kusjuures Vene riigi koosseisus olid nad turustanud oma saadusi lähemate Vene linnade turgudel. Kodanliku riigi tekkimisega lõigati need piirkonnad ära turust, ühtlasi aga ei osutatud mingit abi kohaliku majanduse ümberkorraldamiseks. Siseturu nõuded ei suutnud vajalikul määral rahuldada pakkumist juurvilja ja kala osas. Kodanliku

¹² «Kommunist», 1921, nr. 1.

¹³ «Kommunist», 1924, nr. 4.

riigi eksisteerimise esimese viie aasta jooksul kujunes see vastuolu teravalt välja. Ilmeka pildi andis 1926. a. Töö-Hoolekande Ministeeriumi jaoks koostatud töökaitse osakonna aruanne olukorrast Petserimaal Pihkva järve ääres asuvates külates. Üldise olukorra kohta märgiti järgmist: «Praegu on ta küll ahastust äratav, sest pea kõik pered on ilma leivata ja ei tea, millega ennast järgmisel päeval toita.»¹⁴ Omapoolsete ettepanekutena ei suutnud töökaitse osakond praktiliselt midagi välja pakkuda: «Põllutööga ei ole midagi peale hakata, sest maad on liiga vähe. Seda maad võib täielikult köögiviljade alla panna. Siis peaks aga neile kaasa aitama turu leidmiseks.»¹⁵ Selle ettepaneku realiseerimiseks ei võetud kodanliku riigi poolt midagi ette. 20. aastate keskpaigast arenes nendes piirkondades tugev Eestist eraldumise ja Nõukogude Liiduga taasühinemise meeleolu. Olulist osa etendasid selles liikumises sotsiaaldemokraadid. Sotsiaaldemokraatlikul parteil oli oma vene osakond, samuti partei riigikogurühmas vene elanikkonna esindajad. Eriti aktiivselt propageeris Nõukogude Liiduga taasühinemise ideed 1926. a. ilmunud ajaleht «Слово Деревни» (5 numbrit), mille väljaandmise initsiaatoriteks olid samuti sotsiaaldemokraadid.¹⁶ Tugeva poliitilise efekti saavutas ajaleht materjalide kõrvutamise, mis analüüsisid vene elanikkonnaga piirkondade olukorda kodanlikus Eestis ja naaberlade olukorda Nõukogude Liidu territooriumil. Kodanliku Eesti valitsevad ringkonnad kiirustasid ajalehe sulgemisega, samuti politsei ja kohturepressioonide rakendamisega selle liikumise vastu. EKP osa Vene alade lahkulöömise liikumise organiseerimisel jäi väikeseks. Sel perioodil oli EKP-l veel palju tegemist organisatsiooni taastamise küsimustega. Üldse jäi parteitöö talurahva hulgas nõrgaks, nimetatud piirkondade elanikkond koosnes aga põhiliselt talupoegadest. Küll aga aitas rahvusküsimuse terav esilekerkimine vene elanikkonnaga Eesti äärealadel formuleerida EKP uue programmi seisukohti.

Eesti kodanlus tundis ennast küllaltki häirituna meeleoludest, mis valitsesid vene kui ühe suurema rahvusvähemuse keskel. See pärast otsiti hoolikalt abinõusid, kuidas rahulolematust kodanlusele sobival viisil likvideerida. Selleks abinõuks sai tolleks ajaks hästi tuntud austria oponentistike sotsiaaldemokraatide poolt välja töötatud kultuurautonoomia idee, mis oli hävitava kriitika osaliseks saanud V. I. Lenini töödes.¹⁷ Kodanliku Eesti 1920. a. põhiseadus nägi ette kultuurautonoomia võimaluse põhimõtteliselt.¹⁸ Praktiliselt jõuti 1925. a. 12. veebruaril Riigikogus «Vähemusrahvuste kultuur-omavalitsuse seaduse» vastuvõtmiseni.

¹⁴ ENSV ORKA, f. 2000, nim. 1, s.-ü. 1077, l. 112.

¹⁵ Sealsamas.

¹⁶ ENSV ORKA f. 71, nim. 2, s.-ü. 129, l. 5.

¹⁷ V. I. L e n i n. Teosed. 20. kd., lk. 16–27.

¹⁸ «Riigi Teataja», 1920, nr. 113/114, lk. 898.

Seaduse alusel lubati vähemusrahvustel organiseeruda rahvusgruppidesse, kusjuures nende poolt valitud kultuurinõukogude õigused samastati kohalike omavalitsuste õigustega. Kultuuri-
nõukogu kompetentsi kuulus «vastava vähemusrahvuse emakeelsete avalikkude ja eraõppeasutuste organiseerimine, valitsemine ja järelevalve», samuti «vastava vähemusrahvuse muude kultuuri-
ülesannete eest hoolitsemine ning selleks ellukutsutud asutuste ja ettevõtete valitsemine».¹⁹ Vähemusrahvusteks tunnistati selle
seadusega kõigepealt saksa, vene ja rootsi rahvused, samuti kõik
teised, kelle üldarv moodustas vähemalt 3000 inimest.²⁰ Teatavasti
olid vene bolševikud tsaarikorra tingimustes kultuurautonoomia
vastu eeskätt seepärast, et see vastandas tööliisklassi internatio-
naalsele võitlusele rahvuslikud huvid, aidates erinevatest rahvus-
test töölisi allutada rahvusliku kodanluse tahtele. Tuleb märkida, et
EKP seisukohti kultuurautonoomia seaduse suhtes Eestis seni pole
õnnestunud välja selgitada. Nähtavasti oli EKP tegevus 1925.
aastal tervenisti allutatud siiski organisatsiooni taastamisele, lii-
tigi puudus tollal kohapeal praktiliselt nii illegaalne kui legaalne
parteiline ajakirjandus, mille kaudu oma seisukohti oleks saanud
selgitada. Kultuurautonoomia seaduse elluviimise esimestest prak-
tilistest sammudest on säilinud huvipakkuv kirjakoopia Kommu-
nistliku Noorsoo Internatsionaali arhiivimaterjalide hulgas.²¹ Kiri
on koostatud 1926. aastal, ning sisaldab hoolimata mitmetest eks-
likest poliitilistest hinnangutest esimesi kokkuvõtteid kultuurauto-
nomia seaduse rakendamise kohta. Kirjast selgub, et esimestena asu-
sid kultuurautonoomia seadust realiseerima sakslased. Seletus
on siin nähtavasti saksa rahvusest elanikkonna suuremas jõuku-
ses. Töölised, teenijad, töölisteta peremehed moodustasid saks-
laste üldarvus võrreldamatult väiksema protsendi kui näiteks vene-
lastel. (1934. a. loendusandmetele vastavalt 28,8% ja 84,6%).
Saksa rahvusest kodanlus lootis kultuurautonoomia kiire elluvi-
misega eesti kodanluselt välja kaubelda soodsamaid tingimusi,
privileege. Järgmisena jõudsid kultuuriomavalitsuse moodustami-
seni juudid, kuid seda juba suuremate takerdumistega. Hoopiski
takerdus kultuurautonoomia rakendamine kõige arvukamal vähe-
musrahvusel — venelastel. Probleem seisnes valitsevate ringkon-
dade manöövrivis — kanda kultuurautonoomia rakendamise puhul
hariduse ja kultuuriga seotud kulutused riigilt kultuuriomavalit-
sustele. See mõte oli üsna selgelt formuleeritud ka seaduses. Rah-
vusvähemuste alamkihtide maksukoorma järsk suurenemine kut-
sus esile tugevat vastuseisu ka sakslastel ja juutidel. Kirja and-
metel ähvardas haridusministeerium juba 1926. a. sakslaste kul-
tuurautonoomia tühistada, kui need ei suuda vajalikke kulutusi

¹⁹ «Riigi Teataja», 1925, nr. 31/32, lk. 153.

²⁰ Sealsamas, lk. 154.

²¹ А. С. Изгоев. Национальная автономия (Письмо из Эстонии) —
ЕКРА mikrofilmide fond.

enda peale võtta. Juudi rahvusest töötavad kihid nõudsid progressiivset maksustamist, mis sundis juudi kodanlust kohe hakkama heietama mõtet kultuurautonoomiaist loobumiseks. Vene rahvuse hulgas leidis kultuurautonoomia juba otsest vastuseisu, kuna mõisteti, et see toob kaasa maksukoorma suurenemise. Üldiselt, arvati kirjas, peavad vähemusrahvused kultuurautonoomia seadust rikaste mänguasjaks. 30. aastate teiseks pooleks polnud peale sakslaste ja juutide ükski teine vähemusrahvus kasutanud kultuurautonoomia seadusega antud võimalusi.²²

Kuigi EKP konkreetset hinnangud kultuurautonoomia kohta puuduvad, tõusis partei ette rahvusküsimuse valdkonnas keele küsimus, mis moodustas olulise komponendi ka kultuurautonoomia probleemist. See oli küsimus emakeelsest haridusest, emakeele ja riigikeele suhetest, emakeele õigustest. Lähtudes eesti kodanluse üldisest Nõukogude-vaenulikkusest, samuti partei põhimõttest suhtumisest kodanliku riigi iseseisvusesse, oli EKP mõju all seisev Eesti Tööliste Partei tõstnud kaks nõuet: esperanto keele õpetamise algkoolides, ning vene keele õpetamise kohustusliku võõrkeelena.²³ Mõlemad nõuded olid töörahva keskel populaarsed ja seotud otseselt revolutsioonilise liikumise tuleviku vajadustega. Seoses kultuurautonoomia seaduse väljaandmisega, ning sellest tulenevate vastuoludega, tuli EKP-l diferentseerida nõudmisi keele valdkonnas. Kultuurautonoomia seaduse nõrkusi kasutades formuleeris EKP 20. aastate lõpuks täpse ja revolutsioneeriva nõude emakeelsest õpetusest üldhariduslikes koolides riigi kulul.²⁴ See vastas vähemusrahvuste töötavate kihtide huvidele, ning aitas võidelda kultuurautonoomia petteideede vastu.

Põhiküsimuses — kodanliku riigi iseseisvusesse suhtumises — jäi EKP 20. aastate II poolel endisele seisukohale — sellele seati vastu sotsialistliku revolutsiooni loosung, mille järel pidi toimuma ühinemine Nõukogude Liiduga. Lähema osalise nõudena propageeriti endiselt tihedat majanduslikku ja poliitilist koostööd Nõukogude Liiduga. Üldine majanduslike tingimuste halvenemine, kodanluse majandusplaanide läbikukkumine aitas objektiivselt EKP nõudmiste propageerimisele kaasa. 1927. a. näitas revolutsiooniline ajaleht «Punane Kiir», et «rahvuslik hullustus» ja lootused nõukogude võimu peatsele varisemisele, mille alusel eesti kodanlus rebis ennast Nõukogudemaast lahti, on kaotanud oma mõju. Töölised saavad aru, et «misjaoks nälgida ja meelt heita, kui meie naabruses asub hiigla tööliste riik, kes tahab meiega sidemeid luua, et ühisel jõul inimsugu rabast välja aidata.»²⁵

²² Eesti Entsüklopeedia. VIII köide. Tartu, 1937, veerg 1236.

²³ «Proletaarlane», 1926, 10. aprill; 1927, 18. märts.

²⁴ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 56.

²⁵ «Punane Kiir», 1927, 29. oktoober.

1927. a. tekkis Kominterni Poola-Baltimaade Sekretariaadis, mis aitas EKP-l tõhusalt välja töötada rahvusküsimuse-alaseid nõudmisi,²⁶ kahtlus, kas Eesti kommunistid talitavad õigesti propageerides aktiivselt Eesti ühinemist Nõukogude Liiduga. Leedumaa Kommunistliku Partei üks juhte V. Mickievičius-Kapsukas arvas, et selline loosung jääb talurahvale arusaamatuks. Ta soovitas propageerida «enesemääramist kuni lahkulöömiseni» ka suhetes Nõukogude Liiduga²⁷ J. Anvelt selgitas, et EKP poolt tõstatatud loosungit pole vaja karta — juba 1924. a. oli kehvtalurahvas üksmeelselt Nõukogude Liiduga ühinemise poolt.²⁸ Sekretariaadis toimunud arutluse tulemusel aga täpsustati uues ettevalmistatavas programmis sotsialistliku Eesti ühinemise tingimusi Nõukogude Liiduga, et ühelgi töörahvakihil poleks selles küsimuses kaksipidi arusaamist.

Eespool analüüsitud tendentsid, partei ette kerkinud konkreet-sed ülesanded said aluseks uue programmi formuleeringutele. Uus programm oli arutusel EKP 1929. a. jaanuarikonverentsil. Erinevalt 1920. a. programmist sisaldas see ulatuslikult osalisi nõudmisi. Omaette osa moodustasid nõudmised rahvusküsimuse valdkonnas.²⁹ Need olid järgmised: võitlus piiräärsete maa-alade enesemääramise õiguse eest kuni Eestist lahkulöömiseni; võitlus kõigi vähemusrahvuste täieliku õiguse eest koolides oma emakeeles õppida; võitlus selle eest, et vähemusrahvused neil aladel, kus nad enamuses, täieliku õiguse saaksid oma emakeeles ametiasju ajada (kohalik emakeelne omavalitsus, kohus jne.); vähemusrahvuste koolide kulude kandmine riigi arvele; võitlus internatsionalismi kasvatamise eest töörahva keskel. Programmi osas, mis käsitles proletariaadi diktatuuri Eestis, märgiti: «Nõukogude Eesti ühineb sotsialistlike Nõukogude Vabariikide Liiduga neil üldistel alustel, mis maksvad on Liidus teiste ühinenud vabariikide vahelkordade kohta (ühine välispoliitika ja riigikaitse, majanduslik liit, rahvusline iseseisvus kultuur-hariduslikes küsimustes, keele, kooli, kirjanduse, kohtu jne. alal).»

Nimetatud programmilised nõudmised jäid püsima 1940. a. revolutsiooniliste sündmusteni. Võitnud töörahva riigi tingimustes kujunesid võimalused esitatud nõuete lahendamiseks sotsialistlikul teel. Programmnõudmistest olid kohustatud lähtuma kõik partei töötajad, partei mõju all olevad töölisorganisatsioonid ja ajakirjandus.

Samaaegselt programmiliste nõuete propageerimisega tekkis vajadus uute taktikaliste nõudmiste tõstatamiseks rahvusküsimuse

²⁶ A. Liebmān. EKP internatsionaalsed sidemed aastatel 1920—1940. — «Eesti Kommunist» 1968, nr. 5, lk. 15.

²⁷ Kominterni Poola-Baltimaade Sekretariaadi 7. märtsi 1927 a. koosoleku protokoll — EKPA mikrofilmide fond.

²⁸ Sealsamas.

²⁹ EKPA, f. 6495. nim. 1, s.-ü. 207, l. 56.

valdkonnas. Seda eriti seoses fašistlike meeleolude ja tendentside tugevnemisega valitsevate klasside keskel. 1920. aastate lõpul tekkis suundi, mis püüdis avalikult propageerida rassismi, õhutada rahvastevahelist vaenu. Üheks eredamaks näiteks oli 1929. a. Tallinnas ilmuma hakanud ajaleht «Kas meie või juudid?». Ajalehe väljaandja T. Pohlak oli hästi tuntud varasematest aastatest Tartu politseile kui löömamees, kes kasutas füüsilist vägivalda süütute inimeste kollal.³⁰ Ajalehte ilmus kokku 7 numbrit 4000-lises tiraažis.³¹ Kõik numbrid propageerisid pöörast antisemitismi ja inimvihkajalikkust. Ajalehe ilmulisele reageeris viivitamatult EKP häälekandja «Kommunist», andes sellele põhjaliku kriitika ja hinnangu.³² Teravate protestide tõttu, mida «Kas meie või juudid?» ilmumine esile kutsus, sulges kodanlik valitsus ajalehe 1929. aasta detsembrikuus.³³ Fašistlike ideede levik aga jätkus, saades hoogu järgnevatel aastail. Taolistele nähtustele reageerisid teravalt EKP mõju all töötavad revolutsioonilised töölisorganisatsioonid ja töölisajalehed. 1929. a. IV Riigikogu valimiskampanias tõstatati EKP mõju all töötava Eesti Töölise Partei poolt ühe kesksema nõudena rahvusküsimuse valdkonnas võitluse vajadus rahvusliku vaenu õhutamise vastu Eestis.³⁴

Ühtlasi tõi EKP edasine võitlus, uued tingimused, mis kujunesid 30. aastatel, esile vajaduse korrigeerida ja süvendada üksikute programminõuete seletust. 1930. aastail vajas täiendavat selgitust eeskätt kommunistide suhtumine kodanliku riigi iseseisvusesse ja Nõukogude Liiduga ühinemise küsimus. 1929. a. vastuvõetud EKP programm jäi üldmäärangutes teatud määral piiratuks. Nõukogude vabariigi õigusi Nõukogude Liidu koosseisus käsitleti põhiliselt hariduse ja kultuuri valdkonnas. See ei ammenanud tegelikult nõukogude vabariikide õigusi liidu koosseisus. Eriti teravalt kerkis antud küsimus partei ette 30. aastate keskel, kui seoses K. Pätsi reaktioonilise riigipöördega tekkis vajadus uue taktikalise orientatsiooni järele. 1934. aasta suvel läksid selles küsimuses aktiivsele rünnakule kommunistide vastu parempoolsed sotsiaaldemokraadid. Üks selle voolu liidreid, E. Joonas, avaldas artikli, milles anti mõista, et kui Eestis peaks võitma sotsialistlik revolutsioon, muutuvat Eesti Vene asumaaks nagu see oli tsarismi tingimustes.³⁵ Sellele vastas EKP häälekandja «Kommunist» pikema artikliga, milles kinnitati uuesti, et eesti kommunistide eesmärgiks on tööliklassi enesemääramine ning selle tulemusena tekkinud tööliste vabariigi ühinemine Nõukogude Liiduga.

³⁰ ENSV RAKA, f. 2185, nim. 1, s.-ü. 3085, l. 22.

³¹ ENSV ORKA, f. 1357, nim. 3, s.-ü. 590, l. 36.

³² «Kommunist», 1929, 28. oktoober.

³³ ENSV ORKA, f. 27, nim. 3, s.-ü. 2425, l. 13.

³⁴ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 210, l. 2.

³⁵ «Rahva Sõna», 1934, 17. juuli.

«On Nõukogude Liit, töörahva vabariikide liit. Sellele on juba iseloomu poolest võõrad imperialistlikud püüded. Nõukogude võim Eestis ei too endaga kaasa rahvuslikku rõhumist, vaid hävitab ka selle, mis praegu on (näit. Petserimaa ja piiräärse vene ja ingeri töörahva vastu). See iseseisvus, mis on praegu, on Eesti kodanluse iseseisvus töörahva vastu. Meie pooldame aga töörahva iseseisvust kodanluse vastu».³⁶ Edasi näidati, et Nõukogude Eesti ühinemine Nõukogude Liiduga on kõigepealt vajalik enesekaitseks ühisel sotsialismi ehitamisel. 1935. a. algul ilmus «Kommunistis» artikkel «Veel kord iseseisvuse küsimusest».³⁷ Artiklis kinditati, et EKP «eitab kodanluse iseseisvust, kuid toetab iseseisvust, mis on rajatud sotsialistliku korra alusele». Avaldati uuesti põhilised programmnõudmised rahvusküsimuse valdkonnas. Ühtlasi täpsustati 1929. a. programmiga võrreldes Nõukogude Eesti suhteid teiste vabariikidega Nõukogude Liidu koosseisus. Märgiti, et vennaliku liidu loomine Nõukogude Liiduga ei tähenda «mitte mingil määral eesti töörahva, s. o. eesti rahva määratu enamuse poliitilise, majanduslise, kultuurilise, keelelise iseseisvuse kaotamist või piiramist. Vastupidi, niisuguse liidu loomine annab just määratu tõuke majanduslikuks ja kultuuriliseks kasvuks iseseisvas Eesti Nõukogude vabariigis». Seega näidati programmiga võrreldes täpsemalt nõukogude vabariigi õigusi liidu rahvaste peres.

1935. a. toimus Kominterni VII kongress, mis vaagis kodanluse-, eriti fašismivastase võitluse strateegiat ja taktikat. Paljude teiste küsimuste kõrval kutsus Komintern suhtuma paindlikumalt kodanlike riikide iseseisvuse küsimusse. Päevakorras polnud enam mitte niivõrd proletariaadi vahetu enesemääramise küsimus, kui-võrd ka kodanlike rahvusriikide kaitsmine fašistliku agressiooni vastu.³⁸ Kominterni VII kongressi otsuseid arutati põhjalikumalt EKP Keskkomitee pleenumil 1935. a. 6. oktoobril. Pleenumil märgiti, et iseseisvuse küsimuses on kommunistid teinud «vigu, mis kannavad rahvusliku nihilismi iseloomu.» Rõhutati, et kommunistid peavad «näitama tegelikult, et me oleme ainukesed tõelised Eesti iseseisvuse eest, kultuuri parimate saavutuste alalhoidmise eest võitlejad... ühtlasi oleme marurahvusluse vaenlased.»³⁹ Üldmärgitu ei tähendanud, et eesti kommunistid oleksid oma põhimõttelisi seisukohti muutnud. Seda väljendati selgelt ka 1935. a. oktoobripleenumil, kusjuures aga kommunistide suhtumine kodanlikku riiki muutus konkreetsemaks. EKP asus selgele seisukohale, et kommunistidele pole sugugi ükskõik, kas fašistlik Saksamaa okupeerib kodanliku Eesti või ei. Tõsteti loosung: «Saksa fašismi pealetungimise hädaohu vastu. Eesti rahvusliku iseseisvuse kaits-

³⁶ «Kommunist», 1934, nr. 9.

³⁷ «Kommunist», 1935, nr. 1.

³⁸ Г. Димитров. Избранные произведения. Том I (1906—1937). София, 1967, стр. 671—674.

³⁹ «Kommunist», 1935, nr. 12.

mise eest!»⁴⁰ Partei põhiseisukoht — ainult nõukogude võim saab anda ja garanteerida täieliku rahvusliku vabanemise töölisklassi enesemääramise läbi — jäi täielikult kehtima 1940. a. revolutsiooni päevadeni.

30. aastatel propageeris EKP aktiivsemalt kui varem vähemusrahvuste enesemääramise põhimõtet kuni riikliku eraldumiseni. Suhted vene ja ingeri vähemusrahvuste ning Eesti kodanluse vahel teravnesid. Et lõpetada vähemusrahvuste liikumist, hakkas eesti kodanlus mitmesuguste ettekäändete all 30. aastate algul vene elanikkonnaga aladelt elanikke sunniviisiliselt ümber paigutama teistesse rajoonidesse. See kutsus esile tugeva protestiliikumise. 1932. a. formuleeris EKP Keskkomitee oma avalikus kirjas partei liikmetele ja poolehoidjatele nõudmise, et asumisele saadatud Petserimaa ja piiriäärse vööndi kalurid, käsitöölised, kehvikud ja keskmikud riigi kulul oma eluasemetele tagasi toodaks, vabastaks nad maksukoormast ja võlgadest.⁴¹ 30. aastate algul teravnesid vene elanikkonna vastuolud eesti kodanlusega. Kokkupõrked tekkisid põhiliselt keele ja majanduselu pinnalt. Selle tulemusel fikseeris EKP rea täiendavaid nõudmisi lisaks 1929. a. programmile. Need avaldati pärast 1935. a. 6. oktoobril toimunud Keskkomitee pleenumit.⁴² Esimesel kohal oli jällegi nõue, et kodanlus piiriäärsete vähemusrahvustest elanike ümberasustamise lõpetaks. Kõigil vähemusrahvustel pidi õigus olema «kultuurivajadusi oma emakeeles rahuldada (koolid, klubid, kirjandus, lehed jne.)». Ametiasju pidi iga kodanik saama ajada emakeeles, kusjuures eesti keele pealesurumine tuli lõpetada. Vähemusrahvustele nõuti ulatuslikke poliitilisi, majanduslikke, kultuurilisi vabadusi, samuti Narva- ja Petseri-taguste kehvikute, keskmike, käsitööliste rahalist toetamist riigi poolt. Nagu näeme, oli nõudmiste ring valdavas ulatuses seotud keeleküsimusega. Ei 1920. a. põhiseadus, ega 1925. a. kultuurautonoomia seadus lahendanud praktikas emakeele õiguse küsimusi. 30. aastate keskelt alates tugevnes rahvastervikluse aktiivne propaganda. Tugevnesid ümberrahvastamise katsed vähemusrahvuste hulgas. Need tendentsid kajastusid teatud määral ka seadusandluses. 1920. a. põhiseaduses seisis must-valgel, et vähemusrahvustele kindlustatakse emakeelne õpetus.⁴³ 1937. a. vastuvõetud põhiseaduses tähendati esikohal, et õpetus üldhariduslikes koolides on riigikeelne, kusjuures «vähemusrahvustele avatud koolides ja õppeasutustes toimub õpetamine nende rahvuskeeles ja riigikeeles...».⁴⁴ Keele vahe-

⁴⁰ O. Kuuli. EKP rahvuspoliitika 1930. aastatel. — «Eesti Kommunist», 1967, nr. 6, lk. 29.

⁴¹ «Kommunist», 1932, nr. 2.

⁴² «Kommunist», 1935, nr. 13.

⁴³ «Riigi Teataja», 1920, nr. 113/114, lk. 898.

⁴⁴ «Riigi Teataja», 1937, nr. 71, lk. 1311.

korra pidi kindlaks määrama eriseadus. Nii andis uus põhiseadus võimaluse tunduvalt piirata emakeelset õpetust. Nimetatud tendentsile on ammendava selgituse andnud kodanlikud emigrandid. Koguteoses «Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas» kirjutatakse: «Pole mõtet salata, et meil (s. o. Eestis — J. A.) oli riigitegelasi, kes ei pooldanud vähemusrahvuste koole nende emakeeles, millest ongi tingitud esitatud sõnastus (s. o. 1937. a. põhiseaduses — J. A.)».⁴⁵ Siit on ka mõistetav, miks EKP ühe revolutsioonilise nõudena tõstatas pidevalt emakeelse hariduse ja asjaajamise õiguse nõude. Ühtlasi propageeris EKP endiselt nõuet, et üldhariduslikes koolides õpetataks esimese kohustusliku võõrkeelena vene keelt.⁴⁶

Eespool käsitletud keskmaste nõudmiste kõrval formuleeris kommunistlik partei üksikuid nõudeid rahvusküsimuse valdkonnas, mis tekkisid vahetutest poliitilistest sündmustest tulenevalt. Koduõja tagajärjel oli Eestisse jäänud üsnagi arvukalt Vene valgearmeede jäänuseid. Suhteliselt arvukalt elas Eestis sakslasi, kelle varakamad kihid polnud kaotanud siinsetel aladel peremehetunnet. Seoses süveneva fašismiohuga ja Nõukogude-vaenulike tendentside tugevnemisega imperialistlikus maailmas tekkis EKP-l probleem määrata suhtumine teistest rahvustest Nõukogude-vaenulikesse elementidesse. 1931. a. detsembris toimunud II ülemaalisel töötute kongressil, mis töötas kommunistide vahetu mõju all, võeti vastu üsnagi äärmuslikult sõnastatud resolutsioon. Töötud nõudsid Eestis elavate pagulaste, kelle arvu kongressil hinnati 16 000—17 000 inimesele, kiire korras Eestist välja saatmist.⁴⁷ Selliselt sõnastatuna ja töötute esitatuna võis see nõue äratada umbusku vähemusrahvustest alamkihtide hulgas eesti tööliste vastu. 1932. a., kui EKP selgitas proletaarse parlamendifraktsiooni ülesandeid V Riigikogus, see nõue täpsustati. Nõuti emigrantide-valgekaartlaste vallandamist töökohtadest ja nende Eestist välja saatmist, et lõpetada õonestustööd Nõukogude Liidu vastu.⁴⁸ Fašismiohu tugevnemisel laiendas EKP samasugust nõuet fašistlikult meelestatud sakslaste suhtes.

1930. aastate teisel poolel kasutas eesti kodanlus põllumajanduses mõnedes maakondades esinevat tööjõu puudust kulakutele odava tööjõu muretsemiseks ja eesti sulaste palkade allasurumiseks. Sel otstarbel hakati põllutöölisi sisse tooma välismaalt. 1937. a. toodi Poolast ligi 700 põllutöölist, 1939. a. suvel oli nende arv kasvanud 4 800-ni.⁴⁹ EKP pidi määrama oma suhtumise välismaa põllutöölistesse, et ei tekiks rahvuslikku vaenu eesti ja poola

⁴⁵ Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. I, lk. 146.

⁴⁶ Riigikogu IV koosseis. Täielikud protokollid. I istungjärg 1929, lk. 37.

⁴⁷ «Võitluse Aeg», 1931, 23. det.

⁴⁸ «Tööliste Võitlus», 1932, 17. sept.

⁴⁹ Eesti NSV ajalugu. III köide. Tallinn, 1971, lk. 338—339.

töölise vahel, milleks objektiivsed tingimused olid üsnagi sood-
sad. 1937. a. selgitas EKP häälekandja eesti töörahvale, et «tuleb
Poola tööliste sissetoomise vastu võidelda, mitte aga nende töö-
liste eneste vastu». Suund võeti sellele, et Poola põllutöölised ühi-
neksid eesti põllutöölise võitlusloosungitega. «Poola töölisi tuleb
üles kutsuda, et nad ei laseks ennast kurnata, nõuaks kõrgemaid
palkasid, 8-tunnist tööpäeva, pühapäevast puhkust jne.» õpetas
«Kommunist».⁵⁰ Seega, kui kodanlus püüdis halvata ühe osa
töölisklassi võitlust, juhtida seda rahvuslike hõõrumiste pinnale,
siis kommunistid püüdsid liita eesti ja poola põllutöölise võit-
luse ühtseks võitluseks kodanluse vastu.

Eesti kodanluse poolt tarvituselevõetud abinõud rahvusküsi-
muse valdkonnas, mis olid suunatud klassivõitluse lämmatamisele,
ei kandnud vilja. EKP-l õnnestus eriti 30. aastatel koondada enda
ümber vähemusrahvuste esindajatest tubli aktiiv ning ühendada
niimoodi vähemusrahvuste proletariaadi võitlust eesti töölis-
klassi võitlusega.⁵¹

Kokkuvõttes näeme, et rahvusküsimuses moodustas EKP tege-
vus kodanliku diktatuuri päevil küllaltki olulise koha. Keskse
küsimusena läbis kogu perioodi EKP suhtumine kodanliku riigi
iseseisvusesse, milles kommunistid jäid kindlalt püsima proleta-
riaadi klassiseisukohtadele. EKP valmistas hoolikalt ette 1929. a.
vastuvõetud programmi, arvestades vähemusrahvuste liikumist,
ning aidates formuleerida nõudmised, mis oleksid aidanud vähe-
musrahvuste töötavaid kihte liita eesti tööliklassiga. Programm-
nõudmisi täiendasid erinevatel võitluse etappidel formuleeritud
taktikalised, igapäevase ühiskondliku elu arengu pinnal tekkinud
nõudmised. Kodanluse natsionalistlik propaganda, samuti ma-
nöövrid rahvusküsimuse valdkonnas ei suutnud lõhestada erine-
vatest rahvustest tööinimeste ühist võitlust sotsialismi eest. EKP
rahvuspoliitika soodustas 1940. a. sotsialistliku revolutsiooni
võitu Eestis.

ПРОГРАММНЫЕ И ТАКТИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ КП ЭСТОНИИ ПО НАЦИОНАЛЬНОМУ ВОПРОСУ В 1920—1940 ГГ.

Ю. Ант

Резюме

В годы диктатуры буржуазии значительное место в деятельности КП Эстонии занимал национальный вопрос. Правильные установки и положительные требования содействовали сплочению трудовой части национальных меньшинств (русских, немцев,

⁵⁰ «Kommunist», 1937, nr. 7.

⁵¹ Vt. selle kohta lähemalt O. Kuuli. EKP rahvuspoliitika 1930. aastatel. — «Eesti Kommunist», 1967, nr. 6, lk. 29—31.

евреев) вокруг коммунистической партии. Большое внимание партия уделяла подготовке новой программы в 1929 году. Эта программа предусматривала требование полного равенства национальных меньшинств в Эстонии. В 30-х годах перед партией встали новые тактические задачи. В связи с этим партия углубила некоторые требования по национальному вопросу и выдвинула дополнительные тактические требования. Политика КП Эстонии по национальному вопросу внесла свой вклад для победы социалистической революции в Эстонии в 1940 году.

THE ESTONIAN COMMUNIST PARTY'S PROGRAMMATICAL AND TECHNICAL DEMANDS CONCERNING THE NATIONAL PROBLEM IN 1920—1940

J. Ant

Summary

During the years of the bourgeois regime the ECP regarded the national problem as one of the main questions of their activity.

The right position and demands, in this sphere helped the communists unite the minority people (Russians, Germans, Jews) with the workers' movement and also with the Estonian proletarian movement.

Great attention was given to the national problem in 1929 when the ECP was engaged in preparing a program. The program formulates the revolutionary demand of the minority peoples' application for equal rights with the majority nationalities. In the 1930s the Communist Party was faced with new tactical problems. In connection with this the ECP elaborated certain demands in the field of the national problem and formulated some additional tactical demands. The Estonian Communist Party's national policy made a great contribution to the victory of the socialist revolution in Estonia in 1940.

EKP JUHTIMISEL NÕUKOGUDE RAHVASTE VENNALIKU PERE LIIKMEKS

L. Kiik

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni probleemid ja EKP tegevus nende lahendamisel on paelunud paljude uurijate tähelepanu. Sellele vaatamata on mõningad aspektid seni veel vähest valgustamist leidnud. Üheks selliseks on Eesti NSV astumine Nõukogude Liidu koosseisu. Selle ajaloolise sammu üldiseloostumus on kokkuvõtlikult antud «Ülevaates Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost». Huvi pakuvad ka Riigivolikogu delegatsiooniga Moskvast viibinute mälestused.¹ Paljudelt autoritelt on ilmunud tähtpäevalisi ajaleheartikleid.² Nendes aga ei ole seatud ülesandeks nimetatud probleemi tervikliku ja üksikasjalikuma ülevaate andmist.

Käesolevas artiklis püütakse vaadelda mõningaid olulisemaid Eesti NSV Nõukogude Liidu koosseisu astumisega seonduvaid aspekte EKP tegevuses. Artikli esimeses osas võetakse lühidalt kokku EKP seisukohad Nõukogude Liidu rahvastega koostöö küsimuses 1940. aastale eelnenud perioodil. Artikli põhiosa on pühendatud Nõukogude Liidu koosseisu astumise loosungi elluviimisele ajavahemikus 21. juunist 6. augustini 1940. a.

Artikli koostamisel on kasutatud nii arhiivimaterjale kui ka dokumentide kogumikke ja ajakirjandust.³

*

¹ D. Kuzmin. Nõukogude rahvaste pere võrdõiguslikuks liikmeks. — Saabus päev. ERK, Tallinn, 1960, lk. 84—104; V. Haldre. Ahtad piirid avanesid. — «Edasi», 1965, 6. august; J. Telman. Oige samm. — «Rahva Hää!», 1958, 19. juuli; V. Telling. Rahva esindajatena Moskvast — «Noorte Hää!», 1965, 6. august.

² V. Krinal. Vennasvabariikide abiga. — «Edasi», 1958, 6. august; O. Kuuli. Uheskoos kommunismile. — «Rahva Hää!», 1961, 6. august; P. Larin. 6. august 1940 — ajalooline pööripäev. — «Noorte Hää!», 1967, 6. august; A. Tolk. Pöördelised sündmused. — «Edasi», 1964, 5. august;

³ E.-J. Truuväli. Juulist augustini. — «Edasi», 1969, 5., 6. ja 7. august; L. Tulp. Sõbralik koostöö. — «Edasi», 1960, 6. august; J. Saast. Nõukogude rahvaste vennalikus peres. — «Rahva Hää!», 1961, 21. juuli; J. Saast. Rahvaste rõhumise poliitikale tehti jäädavalt lõpp. — «Rahva Hää!», 1970, 6. august; P. Vihailem. Nõukogude rahvaste vennalikus peres. — «Edasi», 1959, 6. august jt.

Eestit seovad vene ja teiste Nõukogude rahvastega sajanditepikkuste traditsioonidega majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised sidemed. Ühises revolutsioonilises võitluses kukutati 1917. aastal tsaari isevalitsus, kehtestati proletariaadi diktatuur ja võideti kätte õigus leninliku rahvuspoliitika elluviimisele.

Eesti bolševikud, töölisklass ja töötav talurahvas võtsid rahuldustundega vastu 2. novembril 1917. aastal väljakuulutatud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni», kus kuulutati välja Venemaa rahvaste võrdõiguslikkus, nende õigus enesemääramisele, kuulutati kehtetuks kõik rahvuslikud ja rahvuslik-religioossed privileegid. Eesti bolševikud ja töötav rahvas olid arvamusel, et sotsialistliku revolutsiooni saavutusi on võimalik säilitada ja edasi arendada ainult kindlas liidus Nõukogude Venemaa rahvastega. Üleeestimaalise põllumajanduskongressi resolutsioonis näiteks märgiti: «Eesti töörahvas ei tohi ennast mingil tingimisel kodanlikest lahkpuüetest ära eksitada lasta, vaid kõige maailma proletariaadiga käsikäes käima. Venemaal valitseb revolutsiooniline töörahvas. Vene revolutsiooni abil on Eesti töörahvas võidule pääsenud ja seepärast peab Eesti töörahvas edaspidigi selle valitsusega kõige lähemasse riiklisesse ühendusesse jääma»⁴ Tallinna töölis-komiteede ja ametiühingute esindajate ühise koosoleku resolutsioonis kodanliku «iseseisvuse» loosungi kohta märgiti samuti, et «... Eesti iseseisvaks riigiks kuulutamise teostamine siinsete ja Saksamaa tagurliste ja rahvavaenuliste kihtide kavatsust mööda Eesti töörahvale linnas ja maal ainult uut orjastamist, kodanluse kurnamisevalitsuse kindlustamist ja maa rahvalt äravõtmist, lühidalt: kättevõidetud vabaduse ja rahva omavalitsuse hävitamist tähendaks.»⁵

Seega astus nii töölisklass kui ka töötav talurahvas 1917. aastal otsustavalt välja Nõukogude rahvaste perre kuulumise poolt.

1918. aastal võitlesid eesti ja Nõukogudemaa töölised ja talupojad ühises rindes kodanluse ja saksa okupatsiooni vastu. Pärast Bresti röövrahelepingu annulleerimist revolutsiooniline võitlusliit veelgi tugevnes. Tulles vastu eesti proletariaadi palvele, suunas Nõukogude Venemaa valitsus oma relvastatud jõude abistama eesti töötavat rahvast nõukogude võimu taastamisel. Viies järjekindlalt ellu leninlikku rahvuspoliitikat, võttis Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu 7. detsembril 1918. aastal vastu dekreedid Eesti Nõukogude Vabariigi iseseisvuse tunnustamise kohta.⁶ Sellega oli eesti töötavale rahvale jätud õigus ise otsustada, kuidas ta tahab kasutada enesemääramise loosungit.

⁴ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. — Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957, lk. 571.

⁵ Sealsamas, lk. 589.

⁶ Eesti Töörahva Kommuun — Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1958, lk. 54.

Eesti kodanlusel aga õnnestus rahvusvahelise reaktsiooni toetusel lämmatada Eesti Tööraha Kommuun, kehtestada oma diktatuur, likvideerida sotsialismi esimesed saavutused, rebida eesti majandus ja kultuur lahti traditsioonilistest sidemetest Venemaa rahvastega ja asuda teostama oma rahvavastast kodanlik-natsionalistlikku poliitikat.

Eesti kommunistid, täites rahva tahet, jätkasid võitlust NSV Liiduga taasühinemise eest ka kodanliku Eesti tingimustes. I kongressil (november 1920. a.) vastu võetud EKP programmi-lises dokumendis märgiti, et klassivõitluse käigus töölisklass jõuab üha selgemalt ja kindlamalt otsusele, et tal on valida, kas kannatada kodanliku diktatuuri meeletut kurnamist või võtta võim enda kätte ja «... tööraha enesemääramist teostades ühineda Venemaa Nõukogude Vabariigiga.»⁷

Ka 1929. a. vastu võetud EKP programmis märgiti, et pärast proletariaadi diktatuuri kehtestamist Nõukogude Eesti ühineb Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liiduga. Nii omandab eesti töölisklass endale võimsa liitlase sotsialistliku majanduse ülesehitamiseks ja sotsialismi saavutuste kaitsmiseks rahvusvahelise kontrrevolutsiooni vastu.⁸

Nähes Nõukogude Liidu koosseisu astumises kaugemat programmist ülesannet pidas EKP 1929. a. jaanuarikonverents vajalikuks ka kodanliku diktatuuri tingimustes järjekindlalt võidelda isolatsioonipoliitika vastu, taotleda Eesti ja Nõukogude Liidu majandusliku ja poliitilise läbikäimise elustamist. J. Anvelt märkis, et meie Keskkomitee on seda alati oma poliitiliseks juhtnööriks pidanud ja seda tuleb teha ka edaspidi.⁹

Eesti kodanlus aga jätkas temale meelepärase eesti ja nõukogude rahvaste isoleerimispoliitika teostamist, püüdis õhutada natsionalismi ja rahvastevahelist vaenu, moonutas sotsialismi ülesehitamise edusamme Nõukogude Liidus.

Apelleerides rahvustundele püüdis kodanlus väita, et kommunistid tahavad hävitada Eesti iseseisvust. Paljastades kodanluse laimu kirjutas «Kommunist», et see Eesti iseseisvus, mida kaitseb kodanlus, on tegelikult eesti kodanluse iseseisvus tööraha vastu, et «Vennaliku liidu loomine Nõukogude Liiduga ei käi mitte eesti rahva iseseisvuse vastu, vastupidi, ta on Eesti iseseisva nõukogude vabariigi igakülgseks majanduslikuks, kultuuriliseks ja poliitiliseks arenemiseks täiesti tarvilik.»¹⁰

Seoses fašismi võimuletulekuga Saksamaal ja agressiooniohu kasvuga pidasid eesti kommunistid eriti tähtsaks vastastikuse

⁷ Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress. — Dokumente ja materjale. Tallinn, 1960, lk. 77.

⁸ EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 60—61.

⁹ EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 250, l. 66.

¹⁰ EKPA, f. 27, nim. 6, s.-ü. 9, l. 4.

abistamise lepingu sõlmimist Nõukogude Liidu ja Eesti vahel. «Kommunist» kirjutas sel puhul 1935. a. septembris: «...pääsemine saksa fašistlikust hädahust seisab selles, et eesti töörahas koondaks oma jõud võitluses fašistliku diktatuuri vastu, nõuaks Eesti liitumist Nõukogude Liidu rahupoliitikaga ning Nõukogude Liiduga vastastikuse abistamise lepingu sõlmimist.»¹¹

28. septembril 1939. a. oli kodanlik valitsus majanduslikust ja poliitilisest olukorrast tingituna sunnitud sõlmima vastastikuse abistamise pakti ja kaubandusliku kokkuleppe Nõukogude Liiduga.

Eesti kommunistid hindasid kõrgelt nende lepingute sõlmimist. «Kommunist» kirjutas sel puhul: «Vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on tähtsamaid sündmusi eesti rahva ajaloos. See tähistab kindlustuse loomist Eesti rahvuslikuks iseseisvuseks võimsa sotsialistliku riigi, Nõukogude Liidu poolt ja lõputegemist sellele olukorrale, kus Eesti rahval puudus kaitse imperialistlike riikide agressiooni vastu.»¹²

Nende lepingute sõlmimine leidis üldist heakskiitu töötavate masside poolt, andis lootust internatsionaalsete sidemete edaspidiseks tugevdamiseks. Tallinna töölisesindajate ülelinnalisel koosolekul 9. oktoobril 1939. a. vastuvõetud resolutsioonis märgiti, et «...tööliskond on suurimas häämeeles vastu võtnud teated Eesti ja NSV Liidu vahel laiaulatusliku kaubanduslepingu ja vastastikuse abistamispakti sõlmimisest ... Tööliskond soovib, et Eesti ja NSV Liidu vahel sõlmitud vastastikuse abistamispakti vaimus toimuks edaspidi veelgi suuremas ulatuses mõlema maa tööliskonna lähenemine.»¹³

Kuigi kodanlik valitsus püüdis sellist lähenemist igati takistada, tähistab nimetatud lepingute sõlmimine siiski uut etappi eesti töötavate masside lähenemisel Nõukogude Liidule ja Nõukogude Liiduga taasühinemise ettevalmistamisel. Lepingute sõlmimine tegi lõpu isoleerimispoliitika edasisele süvenemisele, oli kujukaks tõendiks Nõukogude Liidu agressioonivastasest välispoliitikast, andis töötavatele massidele uut jõudu võitluses kodanluse reaktsioonilise sise- ja välispoliitika vastu.

Nagu 17.—20. juunini 1940. a. toimunud sündmused näitasid oli Nõukogude Liitu vaenuliku suhtumise poliitika, eesti töötava rahva NSV Liidu vastasesse sõtta kiskumise aktsioonide laialdasele avalikkusele teatavaks saamine selleks viimaseks tõukeks, mis päästis lahti üldise pahameeletormi. Paljudel rahvakoosolekutel ja miitingutel vastu võetud resolutsioonides mõisteti resoluutselt hukka kodanlike sõjaprovokaatorite NSV Liidu julgeolekut ohustavad aktsioonid ja nõuti Nõukogude Liidu ja eesti rahva sõprusele vaenulike nähete viivitamatut likvideerimist. Kodanluse nõu-

¹¹ EKPA, f. 27, nim. 6, s.-ü. 9, l. 61.

¹² EKPA, f. 27, nim. 6, s.-ü. 9, l. 198.

¹³ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 66.

kogudevastase poliitika paljastamine viis revolutsioonilise situatsiooni lõplikule küpsemisele. 17.—20. juuni sündmused näitasid EKP-le, et tund üldrahvalikuks väljaastumiseks ja fašistliku diktatuuri kukutamiseks on saabunud.

Nõukogude Liitu vaenuliku suhtumise hukkamõistmine oli keskel kohal ka 21. juunil Tallinnas ja teistes keskustes toimunud revolutsioonilistel väljaastumistel vastu võetud resolutsioonides.

21. juuni revolutsioonilised sündmused panid aluse kvalitaatiivselt uuele etapile Eesti ja Nõukogude Liidu edasisel lähene-misel. Selle etapi põhisuunad olid formuleeritud 21. juunil EKP juhtimisel vastu võetud resolutsioonides ja uue, J. Varese valit-suse 22. juunil avaldatud deklaratsioonis. Viimases rõhutati, et välispoliitika alal uus valitsus kindlustab «...esmajärjekorras Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti ausat ja tõelist täitmist ja temaga tiheda liidu alusel tõelikult siiraste ja sõbralike suhete edasiarendamist... võtab tarvitusele kõik abinõud, et Eesti majanduslik elu, kaubandus ja tööstus saaksid tõhusalt areneda tihedate vastastikuste vahekordade alusel meie suure idanaabri ja sõbra — Nõukogude Liiduga.»¹⁴ Deklaratsioonis oli fikseeritud ka kurss rahvaste sõprusele maa siseolukorras.

Nagu märgitud, oli EKP programmiliseks ülesandeks Nõuko-gude Liidu koosseisu astumine. Ülaltoodust aga ilmneb, et revo-lutsioonilise valitsuse programmdokumendis sellist loosungit otseselt ei püstitatud ja seda täiesti õigustatult.

Ei või unustada, et 20 aasta jooksul oli valitsev klass püüdnud kasvatada masse kodanlik-natsionalistlikus vaimus. Nõukogude Liidus valitseva tõelise olukorra ja rahvusküsimuse lahendamise selgitamine laiematele massidele oli seni raskendatud. EKP programmilise ülesande täielik tõstatamine antud olukorras oleks olnud enneaegne, oleks võimaldanud kodanlusel apelleerida rah-vuslikele tunnetele ja raskendanud usaldusliku suhtumise kujunemist.

V. I. Lenin on öelnud: «Meie tahame rahvaste v a b a t a h t -likku liitu,... — niisugust liitu, mis oleks rajatud kõige täie-likumale usaldusele, vennaliku ühtsuse selgele mõistmisele, täiesti vabatahtlikule nõusolekule. Niisugust liitu ei saa luua korrapealt; selleni on vaja jõuda äärmiselt kannatliku ja ettevaatliku tööga, et asja mitte ära rikkuda, et mitte esile kutsuda usaldamatust, et anda aega vabaneda umbusust...»¹⁵

Antud tingimustes oli tarvis teatud aega, et hajutada kodan-luse müüdid Nõukogude Liidust, vabastada massid kodanluse poolt kasvatatud umbusaldusest Nõukogude Liidu suhtes, aidata neil ise jõuda Nõukogude Liidu koosseisu astumise vajaduse mõist-

¹⁴ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 148—149.

¹⁵ V. I. Lenin. Teosed. 30 kd., lk. 267.

misele. Sellele oligi suunatud EKP agitatsiooni- ja propaganda-töö, mis saavutas erilise aktiivsuse Riigivolikogu valimiskam-paaniast alates.

Et revolutsioonilise valitsuse suund sõbralikule ja tihedale koostööle Nõukogude Liiduga leidis üksmeelset heakskiitu nii töölisklassi kui ka töötava talurahva poolt, see väljendus selgelt juba 21. juunile vahetult järgnenud rahvakoosolekutel ja miitin-gutel vastu võetud resolutsioonides ja tervitustes J. Varese valit-susele.

Veelgi ilmekamalt avaldus masside suhtumine EKP poolt tõstatatud loosungitesse uue Riigivolikogu valimiskampaanias. Eesti ja Nõukogude Liidu sõpruse, koostöö ja tiheda liidu loo-sungid olid kesksel kohal Eesti Töötava Rahva Liidu valimis-platvormis, millega EKP juhtimisel mindi uue Riigivolikogu vali-mistele. Uhes ETRL müürilehes rõhutati, et «Valimispäevadel 14. ja 15. juulil peab Eesti rahvas minema valimiskastide juurde nii kui mitte kunagi varem, kindlas teadmises, et Eesti rahva ja riigi õnneliku ja vaba elu aluseks on tugev ja purustamatu sõp-rusliit Eesti ja suure Nõukogude Liidu vahel.»¹⁶

21. juunile järgnenud revolutsioonilised ümberkorraldused, revolutsioonilistel rahvakoosolekutel vastu võetud nõudmiste prak-tiline realiseerimine, EKP poolt töötava rahva massiorgani-satsioonidega tehtav selgitus- ja organisatsiooniline töö — kõik see kindlustas üksmeelse poolehoidu Töötava Rahva Liidu plat-vormile ja seninägematult suure aktiivsuse 14. ja 15. juulil toi-munud Riigivolikogu valimistel. Hääletamisest võttis osa 84,1% valijate üldarvust, kusjuures Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt hääletas 92,8% hääletamisest osavõtnuist.¹⁷

V. I. Lenin on korduvalt rõhutanud, et valimiste tulemustel on oluline tähtsus masside teadlikkuse hindamise seisukohalt. Analüüsides omal ajal Asutava Kogu valimiste tulemusi, V. I. Le-nin kirjutas, et «Üldine valimisõigus näitab mitmesuguste klas-side küpsust oma ülesannete mõistmisel.»¹⁸ Riigivolikogu vali-miste tulemused näitasid Eestimaa Kommunistlikule Parteile, et Eesti Töötava Rahva Liidu platvormis tõstatatud loosungid on leidnud mõistmist ja poolehoidu mitte ainult töölisklassi, vaid ka laiade mitteproletaarsete kihtide hulgas, et EKP ja temaga lii-dus olevate töörahva massiorganisatsioonide ümber on koondunud rahva valdav enamus. Valimiste tulemused näitasid samuti, et 21. juunile järgnenud nädalate jooksul oli toimunud revolutsioonilisele ajale iseloomulik masside teadlikkuse kiire kasv ja poliitilise aktiivsuse tõus. Eesti tingimustes leidis veel kord tõestust see, millele V. I. Lenin oli juhtinud tähelepanu 1917. aasta

¹⁶ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 678, l. 1.

¹⁷ «Kommunist», 1940, 18. juuli.

¹⁸ V. I. Lenin. Teosed. 30. kd., lk. 246.

kogemusi analüüsides, nimelt, et «revolutsiooni ajal õpivad miljonid ja kümned miljonid iga nädalaga rohkem, kui tavalises unises elus aastaga».¹⁹

Kujunenud ideelispoliitilises olukorras olid töötava rahva laialdased massid valmis õigesti mõistma ja välja astuma uute loosungite all, edasi arendama ning süvendama sotsialistliku revolutsiooni saavutusi. Sellises olukorras tõi EKP massid valimisjärgetele miitingutele ja rahvakoosolekutele juba loosungite all «Elagu Nõukogude Eesti!», «Nõuame Eesti astumist Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu!» Esimestena tulid nende loosungite all välja 17. juulil 1940. a. Võidu Väljakul toimunud 70 000 osavõtjaga hiigelmiitingule F. Krulli, Lutheri ja teiste Tallinna tööstusettevõtete kollektiivid.²⁰

Riigivolikogu istungile eelnenud päevadel arendas EKP koos linna- ja maatööraha massiorganisatsioonidega, peamiselt ametiühingutega, laiaulatuslikku organisatsioonilis-poliitilist tööd nõukogude korra väljakuulutamise ja NSV Liidu koosseisu astumise vajaduse selgitamiseks. Tähtsat osa masside teadlikkuse ja organiseerituse edasisel tõstmisel, koondamisel partei ümber omasid koosolekud ja miitingud, mis toimusid rohkearvulise osavõtuga kõikides tähtsamates keskustes ja paljudes maaasulates. Nõukogude võimu taaskehtestamise ja NSV Liidu koosseisu astumise loosungid leidsid kõikjal üksmeelset heakskiitu.

20. juulil toimus EKP Tartu organisatsiooni ja Tartu Töölisühingute keskliidu korraldusel suur kontsert-miiting «Vanemuise» kontsertsaalis, kus esinesid vastvalitud Riigivolikogu liikmed K. Jalak, M. Jürna, M. Laosson ja V. Haldre. Koosolekul vastu võetud resolutsioonis öeldi: «Meie nõuame uuel Riigivolikogult kooskõlas Eesti komparteiga kõikide vajalike sammude astumist, et Eesti rahvavabariik võiks ühineda suure rahvaste perega — Nõukogude Liiduga... Ainult ühinemine suure ja võimsa Nõukogude Liiduga kindlustab meile, et meie väike rahvas ei satu jälle mõne suure imperialistliku riigi ohvriks. Selle otsuse tingivad nii sise-, kui ka välispoliitilised kaalutlused, majanduslikud ja kultuurilised huvid ning peale selle meie rahva iseseisvuse kindlustamine.»²¹ NSV Liidu koosseisu astumist toetavad resolutsioonid võeti vastu ka paljude Tartu käitiste töötajate koosolekutel, sealhulgas Telefonivabrikus, Tartu Metallivabrikus, Lellepi käitistes, Tartu Eksporttapamajas, Tartu Raudteel ja mujal.²²

Massimiitingud NSV Liidu koosseisu astumist nõudvate resolutsioonide vastuvõtmisega jätkusid ka Riigivolikogu istungite

¹⁹ V. I. Lenin. Teosed. 25. kd., lk. 207.

²⁰ «Rahva Hää!», 1940, 18. juuli.

²¹ «Postimees», 1940, 21. juuli.

²² «Rahva Hää!», 1940, 22. juuli; «Postimees», 1940, 21. juuli.

avapäeval — pühapäeval, 21. juulil 1940. a. toimusid teiste hulgas Võrus, Antslas, Pukas, Kohtla-Järvel, Kiviõlis.²³

Oluline koht selgitustöö tegemisel kuulus ka ajakirjandusele ja raadiole, mida kasutati aktiivselt ETRL valimisplatvormi selgitamisel. Tolleaegse ringhäälingu igapäevasest 6-tunnisest tööajast oli Riigivolikogu valimiste eel eraldatud valimispropagandaks 2,5—3 tundi.²⁴ Sellele lisanduid veel päevauudised. Nii raadio kui ka ajakirjandus avaldasid pidevalt NSV Liidu sotsialismi ülesehitamise saavutusi tutvustavat materjali. Ajaleht «Rahva Hääle» näiteks avaldas seeria NSV Liidu liiduvabariikide elu tutvustavaid artikleid, samuti «Matkamuljeid Nõukogude Liidust». Ilmusid artiklid: «Nõukogude Liidu rahvaste haridusliku taseme võimas tõus», «NSV Liidu tööstuse suur areng», «Kuidas on Nõukogude Liidus lahendatud rahvusküsimus» jm.

21. juulil 1940. aastal toimus uue Riigivolikogu pidulik avamine. Riigivolikogu päevakorda võeti töötavate masside poolt heakskiidetud nõudmised — nõukogude võimu taaskesitsemise, NSV Liidu koosseisu astumise, maa, suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimise küsimused.

Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks kuulutamise küsimuses esines ettekandega J. Lauristin, kes märkis: «Meie peame täitma meie kõige laiemate hulkade tahet, kes kõige selgemini on end avaldanud 21. juuni sündmustes, kus Kadrioru lossi ees kostis esimest korda vali hüüd «Elagu Nõukogude Eesti», kus 17. juuli meelevaieldusel kümned ja sajad tuhanded nõudsid nõukogude võimu, kus täna, iga päev, kõige laiemad hulgad nõuavad Nõukogusid.»²⁵

Riigivolikogu õhtusel istungil ühel häälel tormiliste ovatsioonidega vastu võetud resolutsioonis märgiti, et «Väljendades Eesti töötava rahva vaba tahet, Riigivolikogu kuulutab välja Nõukogude võimu kehtivaks kogu Eesti maa-alal.

Eesti kuulutatatakse Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks.»²⁶

Proletariaadi diktatuurile Nõukogude vormi andmisel oli oluline tähtsus masside hulgas üldist poolehoidu leidnud teise loosungi — NSV Liidu koosseisu astumise nõudmise lahendamise seisukohalt. Eesti kuulutamine Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks tähendas riigivõimu ülesehitamist ühtsetel alustel NSV Liidus väljakujunenuga ja oli vajalikuks poliitiliseks eelduseks NSV Liidu koosseisu astumisel.

Esmaspäeval, 22. juulil 1940. a. asus Riigivolikogu arutama teist päevakorras olevat küsimust — nüüd juba Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi astumist Nõukogude Liidu koosseisu.

²³ «Rahva Hääle», 1940, 23. juuli.

²⁴ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 678, l. 35.

²⁵ «Rahva Hääle», 1940, 22. juuli.

Ettekandeks sai sõna Riigivolikogu liige N. Ruus, kes veenvalt näitas, millised hukatuslikud tagajärjed olid Nõukogude Vene-
maast lahtirebimisel Eesti majanduselule, kuidas lääne orientat-
sioon viis kiratsemisele Eesti tööstuse, tõi kaasa kroonilise töö-
puuduse nii töölisklassi, kui ka intelligentsi hulgas. Suurtööstus,
pangandus ja kaubandus sattusid sõltuvusse väliskapitalist, mis
oleks veelgi süvenenud Lääne orientatsiooni edasise teostamise
tingimustes ja viinud Eesti sõttatõmbamisele Nõukogude Liidu
vastu. N. Ruus väljendas oma ettekandes kindlalt veendumust,
et «... ainult Eesti astumine NSVL liikmeks kindlustab meie riigile
tõelise sõltumatuse — suveräniteedi, meie rahvale vaba rah-
vusliku arengu, meie tööstusele, põllumajandusele ja rahvuslikule
kultuurile tõusu, võimsa edu eesti rahva materiaalsele ja kul-
tuurilisele heaolule ja meie armastatud kodumaa õitsengu».²⁷

Arutatavas küsimuses võtsid veel sõna Riigivolikogu liikmed
A. Uibo, O. Lauristin, H. Kruus, N. Andresen, A. Hint, M. Sõš-
tšikov, M. Unt, A. Pauk, N. Tihhanova ja P. Keerdo.²⁸

Põhjendades Eesti NSV Nõukogude Liitu astumise vajalikkust
märkis A. Uibo, et iga väikerahvas on kodanlikus maailmas para-
tamatult tühjaksimemise objektiks suurtele imperialistlikele riiki-
dele, kes otsese või kaudse võimuga dikteerivad iga tema sammu.
Samuti «... väikese sotsialistliku riigi üksinda eksisteerimine
kapitalistlikus miljöös on võimatu, sest imperialistid ei kõhkleks
silmapilkugi teostamast interventsiooni... Ainult tihedas liidus
teiste sotsialistlike maadega — Nõukogude Liiduga — on mõeldav
ja võimalik meie Sotsialistliku Vabariigi püsimine ja areng. On
päris selge, et üksikult meie ei suudaks vastu panna välistormi-
dele, üksikult meil oleks raskem likvideerida reaktsioonijäänuseid
meie omal maal».²⁹

Ka teistes sõnavõttudes leidis ENSV Nõukogude Liidu koos-
seisu astumise vajadus mitmesugustest aspektidest põhjendamist
ja üksmeelset toetamist.

Vaagides NSV Liidu koosseisu astumise küsimust lähtusid
revolutsioonilise rahvaesinduse liikmed seisukohtadest, millele
omal ajal oli viidanud V. I. Lenin põhjendades tiheda, födera-
tiivse liidu loomise vajadust nõukogude vabariikide vahel.
V. I. Lenin märkis, et «... ilma nõukogude vabariikide kõige
tihedama liiduta on võimatu säilitada nõukogude vabariikide
olemasolu, kes on ümbritsetud kogu maailma imperialistlike ja
sõjaliselt palju võimsamate riikidega; teiseks, et nõukogude vaba-
riikide vahel tuleb luua tihe majanduslik liit, ilma milleta ei ole
võimalik taastada imperialismi poolt purustatud tootlikke jõude
ja kindlustada töörahva heaolu; kolmandaks, et on olemas ten-

²⁶ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 210.

²⁷ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 20a, lk. 13.

²⁸ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 22, l. 1.

²⁹ Sealsamas, l. 6.

dents luua ühtne, terviklik maailmamajandus, mida üldise plaani kohaselt reguleerib kõigi rahvuste proletariaat».³⁰

Need V. I. Lenini poolt näidatud faktorid säilitasid ka nüüd, 20 aastat hiljem, oma aktuaalsuse, tingisid ka Eesti NSV tihedat riiklikku liitu teiste nõukogude sotsialistlike vabariikidega. Pealegi asetas uutes ajaloolistes tingimustes nõukogude rahvaste perre astumine Eesti NSV sotsialismi ülesehitamise huvide seisukohalt palju soodsamatesse tingimustesse võrreldes nendega, mis olid teistel liiduvabariikidel 1922. aastal. Nõukogude Liidu majandus oli võrratult tugevnenud. Ühtse riigi koosseisus oli võimalik vahetult tugineda sotsialistliku industrialiseerimise käigus loodud tööstuslikule baasile, kultuurirevolutsiooni käigus loodud vaimsetele väärtustele, sotsialismi ülesehitamise rikkalikele kogemustele.

NSV Liidu koosseisu astumise arutamise käigus valis Riigivolikogu 7-liikmelise komisjoni, kuhu kuulusid N. Andresen, H. Arbon, V. Irs, E. Kadakas, J. Lauristin, N. Ruus ja G. Taalmann.³¹ Komisjonile tehti ülesandeks koostada ühinemisdeklaratsiooni projekt, mille Riigivolikogu samal päeval ühel häälel vastu võttis. Deklaratsioonis avaldati veendumust Nõukogude Liidu koosseisu astumise otstarbekohasuses ja otsustati, lähtudes eesti rahva üksmeelsest tahtest: Paluda Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu võtta vastu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Nõukogude Liidu koosseisu liiduvabariigina samadel alustel teiste liiduvabariikidega.³²

Selle töötava rahva palve edasiandmiseks NSV Liidu Ülemnõukogule valis Riigivolikogu 21-liikmelise täievolilise delegatsiooni esotsas J. Vares-Barbarusega. Delegatsiooni juhi asetäitjaiks olid J. Lauristin ja N. Ruus, sekretäriks N. Tihhanova, liikmeteks G. Abels, N. Andresen, V. Haldre, A. Janson, M. Jürna, P. Keerdo, M. Kiidelmaa, R. Liiv, A. Mui, J. Oinas, A. Põlts, M. Sõstšikov, G. Taalmann, J. Telman, J. Uustalu, L. Valts ja J. Anilane.³³

Oluline tähtsus NSV Liidu koosseisu astumise seisukohalt oli ka Riigivolikogu deklaratsioonidel maa, suurtööstuse, pankade, kaevanduste ja transpordiettevõtete natsionaliseerimise kohta. Eraomandi kaotamine põhilistele tootmisvahenditele tähendas kapitalismi kui rahvusliku rölumise, rahvusliku vaenu majandusliku aluse kaotamist. Üldrahvalikule omandivormile üleminekuga loodi vajalikud soodsad tingimused rahvuslikust eraldatusest ülesaamiseks, töötajate internatsionaalse ühtsuse kujunemiseks. Ühtlasi tähendas ülalnimetatud Riigivolikogu deklaratsioonide

³⁰ V. I. Lenin. Teosed. 13. kd., lk. 123.

³¹ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 22. 1. 1.

³² 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 213.

³³ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 36, 1. 2.

vastuvõtmine sotsialistlikele tootmissuhetele, seega Nõukogude Liiduga ühtsetele tootmissuhetele, üleminekut, võimaldas Nõukogude Liidu koosseisus efektiivselt realiseerida sotsialistliku plaanimajanduse, liiduvabariikidevahelise koostöö ja ühiskondliku tööjaotuse printsiipe.

Seega löid revolutsioonilise Riigivolikogu istungitel vastu võetud deklaratsioonid maa, suurtööstuse, pankade, kaevanduste ja transpordiettevõtete natsionaliseerimise kohta vajalikud sotsialmajanduslikud eeldused Nõukogude Liidu koosseisu astumiseks.

Riigivolikogul vastu võetud otsused said üksmeelse heakskiidu osaliseks järgnevatel päevadel EKP ja linna- ning maatööraha ühingute poolt organiseeritud rahvakoosolekutel. Rahva poolehoid Riigivolikogu otsustele avaldus mitte ainult rahvakoosolekutel ja miitingutel vastu võetud resolutsioonides, vaid ka koosolekute ja miitingute seninägematus massilisuses. Eriti rahvarohke massimiiting toimus 24. juulil Tallinnas Võidu Väljakul. Massilised, pidevates linnades ja asulates läbiviidud rahvamiitingud toimusid ka Narvas (12 000 osavõtjat), Pärnus (8000 osavõtjat), Võrus (3500 osavõtjat), Valgas, Viljandis, Rakveres³⁴ ja mujal.

Eesti NSV täievoliline delegatsioon väljus Tallinnast NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgule 29. juulil 1940. a. Delegatsiooni sõiduga kaasnes samuti ulatuslik ideelis-poliitiline töö, mille üheks peamiseks vormiks oli miitingute organiseerimine delegatsiooni poolt läbitaval marsruudil. Rahvarohke miiting toimus seoses delegatsiooni teeasumisega Tallinnas Balti jaamas. Teel Tallinnast piirini olid 5-vagunilisel loosungite ja lilledega kaunistatud erirongil peatused ette nähtud Tapal, Rakveres, Kiviõlis ja Narvas. Nimetatud punktides toimusid kõikjal rahvarohked miitingud, kus töölisel ja töötava talurahva esindajad tervitasid delegatsiooni ja soovisid talle edu oma missiooni täitmisel ja külvasid delegatsiooni liikmed üle lilledega. Kõik need lühimiitingud lõppesid «Internatsionaali» laulmisega ja rahvahulkade ovatsioonide saatel jätkas erirong teed. Rahva poolehoidvat suhtumist delegatsiooni poolt täidetavasse ülesandesse näitas ka see fakt, et delegatsiooni tervitati kõikjal piki raudteeliini vaatamata sellele, et kõikjal ei olnud peatust ette nähtud.

Teiseks oluliseks vormiks oli delegatsiooni marsruudil toimunu valgustamine ajakirjanduses ja raadios. Seda ülesannet aitasid lahendada delegatsiooniga ajakirjanikena kaasa sõitnud A. Jakobson, V. Telling ja D. Kuzmin. Lisaks nende poolt avaldatule toodi ära ka keskajakirjanduses — peamiselt «Pravdas» ja «Izvestijas» avaldatud informatsiooni. Eriti üksikasjalikult valgustati ajakirjanduses NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgu käiku.

³⁴ «Rahva Hääle», 1940, 25. juuli.

Kolmandaks, peamiselt ajakirjanduse kaudu realiseeritavaks vormiks oli NSV Liidus sotsialismi ülesehitamise saavutusi tutvustavate materjalide avaldamine. Nii näiteks ajaleht «Rahva Hää!» tõi oma veergudel ära NSV Liidu Konstitutsiooni teksti, avaldas NSV Liidu Ülemnõukogu tutvustava artikli ja jätkas liiduvabariikide saavutusi tutvustava artikliteseeria ja muude sotsialistliku ülesehitustöö tulemusi iseloomustavate materjalide avaldamist.³⁵ «Postimees» avaldas ajavahemikus 21. juulist kuni 31. juulini üle 20 suurema või väiksema sotsialismi ülesehitamise saavutusi tutvustava artikli või materjali, sealhulgas: NSV Liidu Konstitutsiooni teksti, artiklite seeria liidu- ja autonoomsete vabariikide kohta, Avaldati katkendeid V. I. Lenini kõnest naistele 1919. a. Ilmusid artiklid: «Nõukogude Liit — vabade rahvaste vääramatu sõpruse kehasus», «Töötav naine Nõukogude Liidus», «Mida on kolhoosikord andnud Nõukogude Liidu talupojale», «Töö kolhoosides», «Kodanike tervise eest hoolitsemine Nõukogude Liidus», «Tehnilisest haridusest Nõukogude Liidus», «NSVL laevastiku võimas kasv» jt.³⁶

Nõukogude Liidu territooriumil sai Eesti NSV delegatsioon samuti südamliku ja sooja vastuvõtu osaliseks, mida kogeti juba Kingissepa ja Gatšinas, aga eriti Leningradis. Lenini linnas olid delegatsiooni vastu võtmas linna partei- ja nõukogude juhtkond, töölisdelegatsioonid. Uritski väljakul toimus rahvarohke miiting. Delegatsiooni liikmed viibisid Smolnõis, Peterhofis, käisid tehastes, Pioneeride Palees.

1. augusti hommikul saabus delegatsioon Moskvasse, kus neid tervitasid UK(b)P Moskva Linnakomitee ja NSV Liidu Ülemnõukogu vastutavad töötajad, Ülemnõukogu liikmed, tööliste esindajad. Kuigi delegatsioon kutsuti kohe Ülemnõukogu istungitest osa võtma, kasutati vaba aega kohtumisteks tööstusettevõtetes, klubides. Tutvuti tervishoiuasutuste ja koolide tööga. Käidi põllumajandusnäitusel, teatris. Toimusid väljasõidud Moskva lähemasse ümbrusse. Viibiti kolhoosides ja sovhoosides.

Eesti NSV vastuvõtmise küsimust arutati NSV Liidu Ülemnõukogu 7. istungjärgu eelviimasel päeval — 6. augustil. Esimesena andis Liidunõukogu juhataja A. A. Andrejev sõna J. Lauristinile, ENSV täievolilise delegatsiooni esindajale, kes oma kõnes andis ülevaate rahva elust kodanliku diktatuuri tingimustes, rõhutas, et alles 21. juuni revolutsioonilised sündmused avasid rahvale vaba arengutee, et 14.—15. juulil valitud Riigivolikogu, väljendades rahva tahet, otsustas — kuulutada Eesti nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks, natsionaliseerida maa, suurtööstus, pangad ja paluda NSV Liidu Ülemnõukogu võtta ENSV Nõukogude Liidu koosseisu samadel alustel teiste liiduvabariikidega.

³⁵ «Rahva Hää!», 1940, 21.—31. juuli.

³⁶ «Postimees», 1940, 21. juuli — 31. juuli.

Oma kõne lõpul kandis J. Lauristin ette Riigivolikogul 22. juulil vastu võetud ühinemisdeklaratsiooni teksti.³⁷

Eesti NSV delegatsiooni liikmetest võtsid töötavate naiste nimel sõna J. Telman, töötava talurahva nimel G. Abels ja intelligenti poolt M. Jürna. Viimasena sõna võtnud N. Ruus selgitas põhjusi, miks Eesti NSV soovib astuda NSV Liidu koosseisu.³⁸

NSV Liidu Ülemnõukogu saadik O. Kuusinen toetas Eesti NSV täievolilise delegatsiooni taotlust ja kandis ette seaduseelnõu Eesti NSV vastuvõtmise kohta, mille NSVL Ülemnõukogu Liidu- ja Rahvuste nõukogu ühel häälel vastu võtsid.

NSV Liidu Ülemnõukogu seadusega otsustati rahuldada Eesti Riigivolikogu palve ja võtta Eesti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu võrdõigusliku nõukogude sotsialistliku liiduvabariigina, viia läbi NSV Liidu Ülemnõukogu saadikute valimised ENSV poolt ja teha NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumile ülesandeks määrata kindlaks valimiste päev.³⁹

7. augusti õhtupoolikul toimusid EKP ja töölisorganisatsioonide korraldusel Tallinnas ja teistes vabariigi keskustes miitingud ja demonstratsioonid Eesti NSV Nõukogude Liidu koosseisu vastuvõtmise tähistamiseks. Osavõtjate massilisuse poolest olid need paljudes kohtades veelgi ulatuslikumad senitoimunuist. Tallinnas võttis meeleavaldusest osa üle 70 000 inimese, Tartus umbes 30 000, Narvas — 15 000, Pärnus — 6000, Petseris — 8000, Võrus — 4000, Rakveres — 3000 jne.⁴⁰ Kogu vabariik oli piduehtes.

Delegatsiooni vastuvõtt Moskvast koduvabariiki saabumisel oli samuti pidulik. Teel piirilt Tallinna — Narvas, Jõhvis, Kiviõlis, Püssis, Kohtlas, Rakveres, Tapal, Kehras — kõikjal tervitasid NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgult saabuvat vabariigi esindust rahvahulgad ja avaldasid rahulolu toimunud ajaloolise sammu üle. Ka kohtadel olid töölis- ja talurahva esindajad vastu võtmas delegatsiooni liikmeid, kes hiljem rahvakoosolekutel korduvalt jutustasid oma muljetest NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgust ja Moskva-reisil kuuldust-nähtust.

24. augustil tuli Riigivolikogu oma järjekordsele istungjärgule, kus kiitis heaks vabariigi täievolilise delegatsiooni tegevuse ja võttis vastu kooskõlas NSV Liidu Konstitutsiooniga Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsiooni.

Eesti NSV astumisega NSV Liidu koosseisu 6. augustil 1940. aastal jõudis lõpule EKP ja töötava rahva enam kui 20 aastat kestnud võitlus Nõukogude Liidu rahvastega taasühinemise eest, loodi vajalikud soodsad tingimused sotsialismi ülesehitamiseks.

³⁷ «Kommunist», 1940, 7. august.

³⁸ Sealsamas.

³⁹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, lk. 241.

⁴⁰ «Rahva Hääle», 1940, 8. august; «Kommunist», 1940, 8. august.

Järgnev, enam kui 30 aasta jooksul toimunud vabariigi majanduslik, poliitiline ja kultuuriline areng on veenvalt tõestanud selle ajaloolise sammu õigsust.

ПОД РУКОВОДСТВОМ КП ЭСТОНИИ — В СОСТАВ БРАТСКОЙ СЕМЬИ СОВЕТСКИХ НАРОДОВ

Л. Кийк

Резюме

Трудящиеся массы Эстонии выступали за реализацию прав наций на самоопределение в форме тесного государственного союза с другими советскими социалистическими республиками уже непосредственно после Октябрьской революции. Выполняя волю трудящихся масс, КПЭ зафиксировала вступление в состав Советского Союза в своих программных документах. Только революция 1940 года открыла путь к осуществлению этой программной задачи. В первое время после революционных событий 21 июня этот лозунг был по тактическим соображениям поднят как лозунг тесного сотрудничества и союза с Советским Союзом. Требование вступления в состав СССР впервые в новых условиях было выдвинуто 17 июля после выборов в революционную Государственную думу, показавших высокую революционную активность трудящихся масс, их сплоченность вокруг коммунистической партии. В течение нескольких дней этот лозунг получил единодушную поддержку со стороны масс. По желанию трудящихся Государственная дума провозгласила Эстонию советской социалистической республикой и просила Верховный Совет СССР принять Эстонскую ССР в состав Советского Союза. В статье характеризуется также ход обсуждения этого вопроса на заседании Государственной думы 22 июля, на сессии Верховного Совета СССР 6 августа 1940 года. Рассматриваются некоторые аспекты идейно-воспитательной работы в связи с вступлением ЭССР в состав Советского Союза.

UNDER THE LEADERSHIP OF THE ESTONIAN C. P. INTO THE FRATERNAL FAMILY OF THE SOVIET UNION

L. Kiik

Summary

The masses of Estonian working people were for a close state union with the Soviet peoples already in 1917. The aim of joining the Soviet Union was also fixed in the documents of the program of the Estonian C. P. It was possible to realize this aim only after

the revolutionary events of June 21, 1940. On tactical considerations the slogan of joining the Soviet Union was raised to the full extent only on July 17, after the elections of a revolutionary Parliament. From 17—21 July the slogan won unanimous approval among the masses. Expressing the will of the people the revolutionary Parliament proclaimed the Estonian Soviet Socialist Republic and asked the Supreme Soviet of the U.S.S.R. to admit the Estonian S.S.R. into the Soviet Union. This was done on August 6, 1940. The principal part of the article is devoted to the organizational and political work of the Estonian C. P. to carry out the slogan of joining the U.S.S.R. between June 21 and August 6, 1940.

EKP JA NÕUKOGUDE VALITSUSE ABINÕUD SOTSIALISTLIKU SEKTORI RAJAMISEKS RAHVAMAJANDUSES (1940—1941)

V. ja M. Ruus

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis ja vabariigi lülitumine vennasrahvaste koosseisu tähistas pöördelisi muutusi samuti tema rahvamajanduses. Kodanliku vabariigi eksplutaaatorlikult ja imperialistliku väliskapitali huvides funktsioneerivalt majandussüsteemilt tuli üle minna ühtsele, plaanipärase koostöö suhetel baseeruvale sotsialistlikule majandusele. Erinevalt sotsialistliku majanduse rajamise algusest vanemates liiduvabariikides võisid EKP ja nõukogude valitsus selle ülesande lahendamisel tugineda juba võitnud sotsialismimaa — NSV Liidu — kogemustele ja industriaalsele baasile ning saada vennasvabariikidest otsest abi.

Vanemate liiduvabariikide eeskuju järgides tuli sotsialistlikele alustele üle viia tööstus ja pangandus, transport ja kaubandus, kommunaalmajandus ja koöperatsioon ning organiseerida sotsialistliku tootmise esimesed toed põllumajanduses. Sotsialistliku majandussektori rajamise põhiteeks kujunes ka Eesti NSV-s nagu vanemates liiduvabariikideski sotsialistlik natsionaliseerimine.

Käesolevas artiklis antakse ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ja nõukogude võimu sellealastest abinõudest, tuginedes peamiselt «Riigi Teatajas» ja «ENSV Teatajas» avaldatud seadusandlikele aktidele ja EKP Arhiivi ning ENSV ORKA materjalidele, kuid samuti autorite varasematele uurimustele.¹

Eestimaa Kommunistliku Partei organisatsioonide tegevuse kohta tähtsamate rahvamajandusharude natsionaliseerimise perioodil arhiivimaterjale autoritel kasutada ei olnud. Sellest tuleb ka mõningane ebaühtlus üksikute rahvamajandusharude ümberkorralduste käsitlemisel. Dokumendid EKP ja nõukogude võimu poolt loodud natsionaliseerimisaparaadi töö kohta näitavad aga

¹ TRÜ NLKP ajaloo kateedri ja õigusteaduskonna väljaanded 1961—1971.

kommunistide ulatuslikku tegevust natsionaliseerimise läbiviimisel, kodanliku seadusandluse oskuslikul ja laialdasel kasutamisel kodanluse majandusliku võimu murdmiseks ja sotsialistlike tootmissuhete rajamiseks.

Kapitalistliku omandi likvideerimine ja ühiskondliku omandi loomine tootmisvahendite ühiskonnastamise alusel on üks sotsialistliku revolutsiooni seaduspärasusi. Peale sotsialistliku revolutsiooni võitu töölisklass «kasutab oma poliitilist võimu selleks, et samm-sammult ära kiskuda kodanluselt kogu kapital, tsentraliseerida kõik tootmisvahendid riigi kätte, s. t. proletariaadi kui valitsevaks klassiks organiseerunu kätte...»² «...On ainult üks abinõu,» kirjutas V. I. Lenin, «teha lõpp töö ekspluateerimisele kapitali poolt, nimelt: kaotada tööriistade eraomandus, anda kõik vabrikud, tehased, kaevandused ja samuti kõik suured mõisad jms. kogu ühiskonna kätte ja teostada tööliste endi poolt juhitud sotsialistlikku tootmist.»³

Vastavuses EKP programmi nõuetega⁴ sai nõukogude võimu üheks esimeseks ja kõige tähtsamaks aktiks kommunist O. Sepre ettekande põhjal 23. juulil 1940 Riigivolikogu poolt vastuvõetud pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise deklaratsioon. Viimasel oli otsustav tähtsus kodanluse majandusliku võimu murdmisel ning sotsialistlike tootmissuhete rajamisel. Selles teatati: «Nüüdsest peale kuulutatakse kogu rahva omanduseks, s. o. riigi omanduseks kõik pangad ühes nende varandustega, kõik tööstuslikud suurkäitised, kaevandused ning transpordiettevõtted. Riigivolikogu teeb valitsusele ülesandeks viivitamata koostada ning kinnitada natsionaliseerimisele kuuluvate ettevõtete nimekiri.»⁵

Natsionaliseerimise praktiliseks teostamiseks moodustati Natsionaliseerimise Peakomitee, eesotsas O. Sepre (esimees) ja A. Veimeriga (esimehe asetäitja), Komitee koosseisus olid veel R. Mahl, V. Udam, N. Tihhanova, V. Erit, A. Maasing, L. Vsevirov, E. Keerdo, H. Allik ja J. Mäll.⁶ Kohtadel (maavalitsuste juurde) moodustati vastavad rajoonikomiteed. Komitee esimeheks oli kas

² K. Marx ja F. Engels. Teosed. 4. kd., lk. 446.

³ V. I. Lenin. Teosed. 2. kd., lk. 89.

⁴ «Kodanliku Eesti majanduse ümmikust (suurtööstuse laostumine, põllumajandussaaduste kõrge omahind, krooniline tööpuudus)», märgiti EKP programmis (vastu võetud EKP 1929. a. jaanuarikonverentsil), «väljapääsemiseks pole näha mingit kapitalistlikku teed. Proletaarne revolutsioon peab purustama kodanliku riigiaparaadi ja asendama selle nõukogudega. Nõukogude võimu kehtestamise järel asub EKP rahvamajanduse sotsialistlikule ümberkorraldamisele, natsionaliseerib suurtööstuse ja transpordi, pangad ja suuromanduse ning kehtestab väliskaubanduse monopoli». Soodsate eelduste loomiseks sotsialismi ülesehitamiseks nõuti programmis Eesti astumist NSV Liidu koosseisu ja väliskaubanduse monopoli kehtestamist ühiselt NSV Liiduga. — EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 207, l. 38—68.

⁵ «Riigi Teataja» (edaspidi RT), 1940, 77, 745.

⁶ «Rahva Hääle», 1940, 26. juuli.

maavanem või tema abi, liikmeteks EKP ja ametiühingu esindajad. Nendele lisaks komandeeriti rajoonikomiteede koosseisu kaks tööliste esindajat igast natsionaliseeritud ettevõttest, kes olid valitud tööliste üldkoosolekul.⁷ Oma äranägemisel võis rajoonikomitee abiks võtta tehnilisi eksperte.⁸

EKP ja nõukogude võimuorganite ettepanekute alusel määrati kõikidesse tähtsamatesse ettevõtetesse töölistekontrolli esindajad — usaldusmehed ja komissarid.⁹ Nende ülesandeks oli kontrollida ettevõtte administratsiooni tööd ning takistada ettevõtte sulgemist või majandusliku tegevuse häirimist. Komissari kohuseks oli «kogu ettevõtte tegevuse jälgimine ning töödistsipliini pidamine»¹⁰. Enamus neist olid riigistatava käitise enda töölised, paljud revolutsioonilise töölisliikumise silmapaistvad tegelased. Näiteks A.-S. Franz Krulli komissariks määrati sama tehase tööline, 15 aastat kodanluse vanglas vaevelnud kommunist P. Petree, põlevkivikaevanduse «Kiviõli» ja Kreenholmi Manufaktuuri komissarideks töölis- ja ametiühinguliikumise aktivistid J. Veeberman ja A. Treiberg. Esimeste natsionaliseeritud ettevõtete komissarideks olid näiteks töölised-kommunistid A. Parts, O. Zirk, G. Martin, R. Meijel, H. Puis, S. Generalov, J. Oinas, A. Saks, G. Jõgisoo, K. Rätsep ja paljud teised.¹¹

Ettevõtetesse määratud komissarid allusid oma tegevuses Natsionaliseerimise Peakomiteele. Viimasel oli õigus anda neile juhendeid ja korraldusi natsionaliseerimiseks ja kontrollida nende tegevust.

Majandusministri 26. juuli 1940. a. kirjas pankade natsionaliseerimise kohta märgiti, et pankade ülevõtmine sünnib natsionaliseerimiskomisjoni poolt, kelle esimeheks on panga komissar. Komisjoni liikmeteks on üks ametiühingu esindaja ja üks panga-ametnikest komissari valikul.¹² Komisjoni ülesandeks oli üle võtta panga aktivad ja passivad bilansi järgi 29. juuliks 1940. Ülevõetavate väärtuste kohta tuli koostada akt, milles näidati: 1) sularaha seis kassas, 2) hoiuste seis teistes krediitiasutustes, 3) välisraha osa, 4) riiklike laenude osa. Vastutus panga korra-

⁷ «Rahva Hääle», 1940, 27. juuli.

⁸ Selles üldises korras oli kaks erandit: Tallinna rajoonikomitee ja Virumaa komitee. Esimene asus mitte Harju maavalitsuse, vaid Tallinna linnavalitsuse juures. Komitee esimeheks oli Tallinna linnapea, kommunist A. Kii-delma ning lisaks Tallinna linnale allus komiteele ka Harjumaa. Virumaa komitee töötas Narva linnavalitsuse juures. Võru- ja Petserimaa, samuti Saare- ja Läänemaa ühendati ühiste rajoonikomiteede alla.

⁹ Seal, kus ettevõtted olid väiksemad, määrati komissar kahe ettevõtte peale. Näiteks oli Tartus määratud 94 ettevõtte kohta 74 komissari. — «Rahva Hääle», 1940, 11. august.

¹⁰ «Rahva Hääle», 1940, 27. juuli.

¹¹ Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, III. Таллин, 1970, стр. 58—59.

¹² ENSV ORKA, f. R-12, nim. 1, s.-ü. 76, l. 254—257.

liku ülevõtmise eest lasus täielikult natsionaliseerimiskomisjonil. Alates allakirjutamise momendist täitis panga juhatuse ülesandeid natsionaliseerimiskomisjon eesotsas komissariga. Viimase teadmata ja korralduseta ei teostatud pangas mingit asjaajamist. Endised juhatuse liikmed, kes töötasid pangas palgalistena, jäid edasi töötama nendel kohtadel, mille määras neile komissar, samuti esitas ta vallandamisettepanekuid¹³ panga juhtivate töötajate kohta.

Natsionaliseeritud tööstusettevõtete haldamise ja tööstuse edasise natsionaliseerimise küsimuste lahendamiseks moodustati vabariigi valitsuse otsusega 31. juulist 1940 Tööstuste Juhtimise Komitee eesotsas kommunist A. Veimeriga (liikmed R. Mahl, V. Erit, R. Sõrmus, A. Maasing) ja analoogiliste ülesannete lahendamiseks rahanduse alal Pankade Juhtimise Komitee (esimees O. Sepre¹⁴, liikmed L. Vseviov¹⁵, E. Vendelin, A. Kukk, H. Raesaar ja I. Viese).¹⁶

Natsionaliseeritud ettevõtete valitsemise ning juhtimise, samuti ülevõtmisega seotud õigusvahekordade lahendamine fikseeriti 1. augustil 1940 presidendi dekreedina antud «Natsionaliseerimise korraldamise seaduses»¹⁷, mis määras kindlaks natsionaliseerimistöö üksikasjad.

Dekreedile vastavalt toimus natsionaliseerimisele kuuluvate ettevõtete ülevõtmine riigile natsionaliseerimise komiteede poolt, mille koosseisud kinnitas Natsionaliseerimise Peakomitee komisari ettepanekul. Ettevõtte lõpliku ülevõtmise momendist alates toimus selle otsene valitsemine natsionaliseerimise komitee poolt, kusjuures kogu ettevõtte tegevuse juhtijaks ja kontrollijaks oli komissar. Natsionaliseeritud ettevõtte kõigi varade valitsemine läks üle Majandusministeeriumile. Vabariigi valitsus võis aga natsionaliseeritud ettevõtte või käitise anda üle ka mõne teise riikliku asutuse või organisatsiooni haldamisele. Natsionaliseerimisele kuuluvate ettevõtete omanikke kohustati kindlustama ettevõtte tegevust kuni lõpliku ülevõtmiseni. Seda oli vaja rõhutada, kuna esines juhtumeid, kus ettevõtte senine peremees ei kindlustanud enam senist tootmistegevust.¹⁸ Ühtlasi jäi endistele

¹³ Majandusministrile Natsionaliseerimise Peakomitee kaudu.

¹⁴ 8. oktoobrist 1940 nimetati Pankade Juhtimise Komitee esimeheks H. Raesaar — ENSV T, 1940, 21, 235.

¹⁵ L. Vseviov vabastati 14. aug. 1940, tema asemele nimetati A. Naumenko. — Riigi Teataja Lisa (edaspidi RTL); nr. 72, 16. aug. 1940, lk. 2268.

¹⁶ RTL, nr. 69, 6. aug. 1940, lk. 2181.

¹⁷ RT 1940, 89, 870.

¹⁸ Näiteks Tartu mehaanilises puutööstuses hakkas endise omanikku passiivsuse tõttu produktsoon langema. Vara saeveskis ei juhtinud endine omanik tootmist. Vengerfeldi saapavabrik seisis 22. juunist saadik «remondi tõttu», kuni lõpuks komissar oli sunnitud selle «remondi» katkestama ja töö võis jätkuda. — «Rahva Hääli», 1940, 11. august.

omanikele sama ajani vastutus ettevõtte kõigi varade eest. Eksimust nimetatud nõude vastu käsitleti majandusliku sabotaažina.

Natsionaliseerimiskomitee ülesandeks oli: 1) koostada akt¹⁹ ettevõtte natsionaliseerimise kohta; 2) võtta üle ettevõtte aktivad ja passivad selleks koostatud bilansiga; 3) koostada ettevõtte varade kohta üksikasjaline aruanne.²⁰

Natsionaliseeritud ettevõtte tööliskonda ja juhtivat tehnilist ning teenindavat personali kohustati jätkama neile pandud ülesannete täitmist.

Kõik ettevõtte võlad ja kohustused, mis olid tehtud enne ettevõtte natsionaliseerimist, jäid jõusse ning läksid üle koos ettevõttega. Samuti läksid üle ka kõik ettevõtte nõudmised teiste isikute, asutuste ja ettevõtete, nende hulgas ka ettevõtte senise omaniku vastu.²¹

Majandusministril oli õigus tühistada Natsionaliseerimise Peakomitee ettepanekul tehinguid, mis olid sõlmitud ettevõtte endiste omanike poolt enne natsionaliseerimist, kui nende eesmärgiks oli hoida kõrvale kehtivate eeskirjade täitmisest või kapitalide väljaviimine ettevõttest või ettevõtte omaniku või ka kolmandate isikute rikastumine ettevõtte arvel.

Ülevõlastatud ettevõtte kohustuste ülevõtmise ulatuse, samuti natsionaliseeritud ettevõtete ühendamise, likvideerimise, üleandmise küsimused otsustas majandusminister.

Natsionaliseeritud aktsiaseltside ja osauhingute aktsiad ning osatähed loeti natsionaliseerimise teostamisest alates riigi omanduseks. Endised omanikud olid kohustatud need esitama Majandusministeeriumile.

Selleks, et välistada kodanluse võimalikku kahjurlikku tegevust, tuli natsionaliseerimise läbiviimisega kiirustada. Esines ka juhtumeid, kus töölised ettevõtete omanike vaenuliku tegevuse vältimiseks võtsid ettevõtteid üle omal algatusel, ootamata vastavaid juhiseid Natsionaliseerimise Peakomiteelt.²²

Esimese natsionaliseerimisele kuuluvate tööstusettevõtete ja pankade nimekirja²³ kohaselt nähti ette natsionaliseerida 487 töös-

¹⁹ Vt. Lisa 1.

²⁰ Ettevõtte ülevõtmine loeti lõplikuks üleminekubilansi ja ülevõetud varade kohta koostatud aruande allakirjutamise ja kinnitamisega. Bilansile ja aruandele kirjutasiid alla ettevõtte omanik või ettevõtte juhtivate organite liikmed, ettevõtte vastutavad ametnikud (laekahoidja, raamatupidaja, jaoskondade juhatajad) ning natsionaliseerimiskomitee esimees ja liikmed, kes kõik vastutasid allakirjutatud dokumentide sisu tõepärasuse eest.

²¹ Lepingud, mis olid sõlmitud ettevõtte poolt enne natsionaliseerimist, jäid jõusse, kui ettevõtte juhatus ei loobunud majandusministri loal nende täitmisest 3 kuu kestel käsitletud seaduse jõustumisest alates.

²² S. K u t s a r - Z a b r o d s k a j a. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis. Tln., 1960, lk. 135.

²³ Avaldati 26. juulil 1940. — RT 1940, 81, 771; 82, 779.

tusettevõtet²⁴ ja 103 panka. Tegutsedes leninliku tööliskontrolli põhimõtete alusel, löid komissarid tugeva aktiivi, kes kindlustas ettevõtete üleandmise ettenähtud korras ja tõkestas kodanluse vastupanu. Ettevõtete omanikud osutusid sedavõrd isoleerituks, et ei suutnud kogu natsionaliseerimisperioodi jooksul läbi viia ühtegi tõsisemat sabotaažiakti²⁵, kuigi tegid katseid kõrvaldada ettevõtete vara ja vahendeid.

Mitmete täiendavate natsionaliseerimisaktide alusel oli 28. augustiks 1940 natsionaliseeritud rohkem kui 607 tööstusettevõtet²⁶, mis koos kooperatiivsete ettevõtetega andsid enamuse vabariigi tööstustoodangust²⁷. Järelikult ligikaudu kuu aja jooksul riigistati kõik suur- ja enamus keskmise suurusega ettevõtteid. Töölise ettepanekul natsionaliseeriti ka osa väikeettevõtteid, kus

Tööstuse natsionaliseerimine 1940. a.²⁸

Maakond Tööstus- harud	Harjumaa	Virumaa	Järvamaa	Läänemaa	Saaremaa	Tartumaa	Pärnumaa	Viljandim.	Valgamaa	Võrumaa	Petserimaa	Kokku
Mineraalide töötlemine, kaevandused, kivimurrud }	35	12	4		1	7	3	1	2	3	3	71
Metalli	50	7		2		10	2	2	1			74
Keemia	16	2	1									19
Naha	5	2	1		1	7	2	1				19
Tekstiili	30	5	1		1	6	11	2	1			57
Paberi ja puidu	48	10	4	6	6	17	9	4	9	12		125
Trüki	59	4	3	1	2	33	6	6	4	2	1	121
Toidu- ja maitseainete	39	6			3	8	3	2	3	1		65
Riietus, jalanõud ja püdu	41	1	1		1	11	4	2		1		61
Ehitus	39	2		4		5	1			1		53
Kala	18	2		2		1	1					24
Muud	34	1	4	4	1	22	7	5	1			79
Kokku	414	54	19	19	16	127	49	25	21	20	4	768

²⁴ Tööstusettevõtetest kuulusid riigistamisele kõik ettevõtted, kus töötas 20 ja rohkem töötajat, aga samuti 10—20 töötajaga mehhanisme kasutavad ettevõtted. «Kommunist», nr. 24, 27. juuli 1940.

²⁵ ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 322, l. 2.

²⁶ «Riigi Teatajas» ja «ENSV Teatajas» 1940. a. juulis-augustis avaldatud õigusaktide alusel.

²⁷ ENSV ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 30, l. 16.

²⁸ «Riigi Teatajas» ja «ENSV Teatajas» 1940 avaldatud juriidiliste aktide ja selleaegse põhiligutuse alusel. Seisuga 10 VI 1941.

omanikud suhtusid oma ülesannetesse hoolimatult ega kindlustanud normaalset tööprotsessi. Ulejäänud väike- ja käsitöötetevõtete enamus ühendati artellidesse.

Kokku natsionaliseeriti esimese nõukogude aasta jooksul üle 900 tööstustetevõtte²⁹ ja asutati 540 artelli.³⁰ Nõukogude riigi kätte läksid sellised suuretted, nagu Kreenholmi Manufaktuur, A.-S. Ilmarine, A.-S. Franz Krull, Balti Puuvilla Kudumise ja Ketramise Vabrik, Eesti Kiviõli jt., millel oli otsustav osa Eesti tööstustoodangus.

Augusti lõpuks olid riigile üle võetud ka peaaegu kõik pangad, sealhulgas kodanliku Eesti majanduslikus ja poliitilises elus tähtsat osa etendanud Eesti Pank, A.-s. G. Scheel & Ko, A.-s. Tartu Pank, A.-s. Krediit Pank.³¹

Suurtööstuse ja pankade natsionaliseerimise deklaratsiooni alusel avaldati 28. juulil 1940 ka esimene natsionaliseerimisele kuuluvate laevandusettevõtete nimekiri.³² Järgmiseks aktiks, mis süvendas transpordi natsionaliseerimise ulatust, oli 8. oktoobril 1940 ilmunud ENSV Ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus laevandusettevõtete, mere- ja jõelaevastiku natsionaliseerimise kohta.³³ Nimetatud seadlus anti juba välja vastavalt ENSV Konstitutsioonile³⁴ ja ta fikseeris üksikasjalikumalt, millised veetranspordivahendid kuuluvad natsionaliseerimisele. Vastavalt seadlusele kuulusid natsionaliseerimisele füüsiliste ja juriidiliste isikute suured laevandusettevõtted koos kogu neile kuuluva varaga.³⁵

²⁹ Autorite poolt loendatud «Riigi Teataja» ja «ENSV Teataja» 1940. a. juulist 1941. a. juunini (incl.) avaldatud juriidiliste aktide alusel natsionaliseeriti 919 tööstustetevõtet.

³⁰ Eesti NSV rahvamajanduse plaani täitmise põhinäitarve. Tallinn, 1941, nr. 5, lk. 297.

³¹ RT 1940, 82, 779.

³² RT 1940, 85, 805.

³³ ENSV T 1940, 21, 226. Vt. ka A. Uustal. Nõukogude Liidu kaubalaevade kohtulik immuniteet välissadamates. — TRÜ Toimetised nr. 39. Oigusteaduskonna töid, Tln., 1955.

³⁴ ENSV Konstitutsioon kinnitati 25. augustil 1940 ja selle § 6 määras, et naa ning maapõuevarad, veed, metsad, suured tehased ja vabrikud, murrud, laevandused, raudtee-, vee- ja õhutransport, pangad, sidevahendid, riigi poolt organiseeritud põllumajanduslikud suuretted (sovhoosid, masina- ja traktorijaamad jms.), samuti kommunaalettevõtted, kui ka suured majad linnades ja tööstuskeskustes on riigi omandus, see on kogu rahva vara.

³⁵ Ühtlasi märgiti seadluses, et natsionaliseerimisele ei kuulu: 1) mehaanilise jõuta liikuvad merelaevad, kandejõuga alla 50 t; 2) mehaanilise jõuta liikuvad jõe- ja järvelaevad kandejõuga alla 5 tonni; 3) merelaevad, mille nasinate võimsus on alla 10 indikaatori jõu; 4) jõe- ja järvelaevad, mille nasinate võimsus on alla 10 indikaatori jõu; 5) laevad, mida tarvitatakse kalade ja mereloomade väikepüügiks, mis annavad omanikele elamiseks vajalikku alpidamist ja kuuluvad tööartelli alusel töötavatele väikeettevõtetele, välja arvatud laevad mehaanilise liikumisjõuga, kui nende laevade kogumaht ületab 10 registertonni.

Olulise erinevusena varasematest aktidest määrati nüüd natsionaliseeritud laevade väljaostuhinnaks 25% nende väärtusest. Uhtlasi täiendati «Majandusliku sabotaaži vastu võitlemise seadust»³⁶ sättega, milles öeldi, et natsionaliseeritud laevade suhtes loetakse majanduslikuks sabotaažiks eriti laevandusettevõtete ja laevade endiste omanike tegevust, mis kahjustab riigi või rahvamajanduse huve. Selle alusel täiendati ka vastavalt kriminaalkoodeksit ja nähti ette ranged karistumäärad ning süüdlasele kuuluva vara täielik või osaline konfiskeerimine.

Laevandusettevõtete natsionaliseerimisele aitasid kaasa ka varasemad organisatsioonilised abinõud. Nimelt anti 27. juulil 1940 presidendi dekreedina «Laevade kasutamise kitsendamise seadus».³⁷ Viimane keelas välisvetes asuvail Eesti laevadel välja- ja sissesõidu sadamaisse ilma vabariigi valitsuse loata. Eksimist seaduse nõude vastu tuua laevad kodumaale, vaadeldi riigireetmisena. Uheaegselt täiendati kriminaalkoodeksit järgmises redaktsioonis: «Laevajuhti, kes Vabariigi Valitsuse loata sõitis välja välisriigi sadamast või sõitis välisriigi sadamasse, karistatakse tähtajata sunnitööga.»

Käsitletud seadusi täiendas ENSV RKN 18. oktoobri 1940. a. määrus natsionaliseeritud laevandusettevõtete varade ja kapitalide ENSV-sse toomise ja vabariigile kindlustamise kohta. Määrus kohustas natsionaliseeritud laevandusettevõtete varad ja kõik varanduslikke õigusi ning nõudeõigusi tõendavad dokumendid üle andma Meretranspordi Keskusele.³⁸

Merelaevad, mis asusid kodusadamates, natsionaliseeriti vastava komisjoni poolt ja nendele vormistati ka uued laevadokumendid. Välissadamates asuvate laevade suhtes tehti kapitalistlike riikide kohtute poolt takistusi nende natsionaliseerimiseks. Mõningatel Nõukogude-vaenulikel elementidel õnnestuski, kasutades seejuures välisriikide mitmesuguseid institutsioone, mitte lasta laevu natsionaliseerida ja sellega mitte tunnustada nende laevade üleminekut nõukogude vabariigile.³⁹

1940. aasta lõpuks oli seadusandlike aktide alusel natsionaliseeritud 356 laeva.⁴⁰ Tegelik natsionaliseeritud laevade arv oli 1941. a. alguseks järgmine. Merelaevandusele oli üle antud

³⁶ RT 1940, 80, 767.

³⁷ RT 1940, 84, 804.

³⁸ Viimase asutamise kohta Teedeministeeriumi juurde oli otsus juba 6. augustist 1940. — RT 1940, 96, 749. Meretranspordi Keskuse ülesandeks oli natsionaliseeritud kauba- ja reisilaevadega mere- ja sisevetetranspordi teostamine, nende laevade prahtimine, varustamine, korrastasid, lastimis- ja lossimistööde korraldamine ning välislaevaliinode kohapealne esindamine.

³⁹ A. Uustal. Nõukogude Liidu kaubalaevade kohtulik immuniteet välissadamates, lk. 10—11.

⁴⁰ ЕКРА, ф. 1, н. 1, с. 166, л. 10. Natsionaliseerimisele kuuluvate laevade nimekirjade kohta vt. ENSV T 1940, 25, 274; 31, 355; 32, 377.

180 laeva, kalandusorganisatsioonidele 11, välismaal kinni peetud 70, hukkunud 22, ära müüdud ja välismaale sõitnud 9, laevitamiskõlbmatuks tunnistatud 64 laeva. Üldse kuulus 1940. a. antud seadusandlike aktide alusel natsionaliseerimisele 495 laeva.⁴¹

Kommunistidest töötas vahetult meretranspordi natsionaliseerimise alal EKP liige 1922. a. A. Hansen.⁴²

Natsionaliseerituks loeti ka teised transpordiliigid, suuremad järve- ja jõelaevad, kõik veoautod ja autobussid.⁴³ Reorganiseeriti kodanlikule riigile kuulunud raudteetranspordi juhtimine.

Seoses pankade ja suurtööstuse ning ka transpordi natsionaliseerimise põhiülesannete täitmisega ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogude moodustamisega⁴⁴ lõpetati 1940. a. 4. septembril Natsionaliseerimise Peakomitee tegevus.⁴⁵ Tema õigused ja ülesanded jaotati vastavalt uutele rahvakomissariaadidele: a) panganduse ja kindlustuse alal — Rahanduse Rahvakomissariaadile, b) transpordiettevõtete alal — ajutiselt Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadile⁴⁶, c) tööstuse alal — Kergetööstuse ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadile.

Peaaegu samaaegselt ja analoogilistel põhjustel lõpetati ka Tööstuse Juhtimise Komitee tegevus.⁴⁷ Kohalike omavalitsuste juurde moodustatud natsionaliseerimise komiteede tegevuse juhtimine pandi Kergetööstuse ja Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadile.

Seoses Natsionaliseerimise Peakomitee tegevuse lõpetamisega tekkis vajadus korraldada natsionaliseeritud ettevõtete edasist juhtimist. Seda probleemi aitas lahendada ENSV Ajutise Ülemnõukogu 28. septembri 1940. a. seadlus. Tuginedes ainujuhtimise leninlikule printsiibile asendati selle kohaselt natsionaliseerimise komitee pärast ettevõtte lõplikku ülevõtmist riigile ettevõtte ainuiskulise juhiga, kelle nimetas ametisse vastav rahvakomissar.⁴⁸ Ettevõtte juhtimise ja tegevuse alused ning ulatuse määras vastav rahvakomissar riiklikus plaanis ettenähtud ülesannete piirides. Natsionaliseerimise komiteed ja üksikkomissarid lõpetasid oma tegevuse vastava akti üleandmisega ettevõtte juhtijale. Kui ette-

⁴¹ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 659, l. 6—7.

⁴² Vt. EKPA, f. 1, nim. 1-1, s.-ü. 24, l. 105.

⁴³ Natsionaliseerimisele kuuluvate autotranspordiettevõtete nimekiiri ilmus 30. juulil 1940. RT 1940, 88, 858, täiendavad ENSV T 1940, 32, 375; 49, 574.

⁴⁴ ENSV T 1940, 1, 3.

⁴⁵ ENSV T 1940, 4, 34.

⁴⁶ Hiljem, 9. oktoobril 1940 antud ENSV RKN otsuse (ENSV T 1940, 22, 250) alusel läksid natsionaliseerimisega seotud ülesanded transpordiettevõtete alal autotranspordi osas Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadile ja meretranspordi osas Meretranspordi Keskuse juures töötavale Natsionaliseerimise Komitee Meretranspordi osakonnale.

⁴⁷ ENSV RKN otsus 9. sept. 1940. ENSV T 1940, 6, 57.

⁴⁸ ENSV T 1940, 15, 151. Transpordiettevõtete osas muudetud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega Transpordi Peavalitsuse asutamisega ENSV Rahvakomissaride Nõukogu juurde. ENSV T 1941, 20, 250.

võtte juhatajaks nimetati samas ettevõttes komissariks olnud isik, pidi viimane koostama aruande oma senisest tegevusest ja esitama selle vastavale rahvakomissarile.

Peale natsionaliseerimise läbiviimist tähtsamates rahvamajandusharudes alustati sellega ka kaubanduses. «Proletaarne riik peab saama ettevaatlikuks, hoolikaks, osavaks «peremeheks», korralikuks hulgikaupmeheks», kirjutas V. I. Lenin «muidu ei suuda ta väiketalupoeglikku maad majanduslikult jalule seada».⁴⁹

Massiline kaubandusettevõtete natsionaliseerimine algas küll 1940. a. septembris, kuid sellele eelnes ulatuslik ettevalmistustöö. Oli ju laialipillatud ja suurearvulise ⁵⁰ kaubandusvõrgu ülevõtmine ja juhtimine üks keerukamaid ülesandeid. Pealegi oli kodanliku Eesti Majandusministeerium täitnud peamiselt reguleerivat funktsiooni kõige üldisemate kaubandusküsimuste lahendamisel, mistõttu sisekaubandust juhtiv aparaat tegelikult puudus.

Võttes arvesse riikliku kaubandussektori suurt tähtsust töötava rahva normaalse varustamise tagamiseks, pani EKP Keskkomitee selle organiseerimisülesande kommunist H. Allikule.

Natsionaliseerimise Peakomitee koosseisu suunamise järel hakkas H. Allik koos komitee liikme kommunist L. Vseviõviga kõigepealt taotlema kaubandusettevõtete võtmist riikliku kontrolli alla. Esimeseks sammuks sel teel oli Natsionaliseerimise Peakomitee kaubandusala korraldajate määramine vabariigi tähtsamatesse linnadesse ja maakondadesse. Nende ülesandeks sai tööliskontrolli loomine ja juhtimine kohtadel. Tallinn-Harju piirkonnas määrati sellele kohale näiteks EKP Tallinna Komitee liige V. Jaanus, Virumaal endine poliitvang N. Trankman, Tartus ja Kuresaares nõukogude võimu aktivistid A. Kass ja A. Rebane. Riikliku kontrolli, mis oma sisult oli tööliskontrolli vorm, kehtestamiseks valiti EKP Keskkomitee juhtnõore ⁵¹ järgides nõukogude võimule ustavate töötajate seast välja usaldusmehed ⁵², kes hakkasid täitma kaubandusala korraldajatelt saadud ülesandeid.

Suurematesse kaubandusettevõtetesse suunatud usaldusmeeste ülesandeks oli kontrollida hindade, kaupade ja rahaliste vahendite liikumist ning muud kaubanduslikku tegevust, samuti nii nagu teistes rahvamajandusharudes, jälgida ettevõtte omaniku või juhatuse korraldusi, et need oleksid vastavuses riigi huvi-dega.⁵³

Mõnel pool (näiteks Tartus) suunati esimesed usaldusmehed partei kohalike komiteede ja ametiühingute aktiivi initsiatiivil suurkaubandusettevõtetesse juba 1940. a. juuli lõpul, kuid laiemas ulatuses tehti seda vabariigis 1940. a. augusti keskel.

⁴⁹ V. I. Lenin. Teosed. 33. kd., lk. 36.

⁵⁰ 1939. a. oli Eestis 9773 erakauplust (I—III järk).

⁵¹ EKPA, f. 1, nim. 1-1, s. ü. 140, l. 11.

⁵² Vt. lisa 2.

⁵³ A. Kassi, N. Trankmani jt. andmeil.

Usaldusmeeste tegevuse seaduslikuks vormistamiseks anti 9. augustil 1940 sisekaubanduse korraldamise seadus.⁵⁴ Selle alusel võis majandusminister määrata usaldusmehi kaubandusettevõtetesse, «millede normaalne ja Eesti rahvamajanduse huvidele vastav edasitegutsemine...» ei olnud kindlustatud.⁵⁵

Sisekaubanduse korraldamise seaduse alusel loodi kaubanduslikku tegevust juhtiv riiklik keskus. Selleks organiseeriti majandusministeeriumi juurde 9. augustil 1940 Kaubanduse Korraldamise Komitee. Komitee koosseisu nimetati H. Allik, V. Jaanus ja L. Vseviov ning A. Udam ja H. Arumaa.⁵⁶

Mainitud komitee jätkas Natsionaliseerimise Peakomitees alustatud tööd. Ta moodustas varem määratud kaubandusala korraldajate baasil abiorganid kõikides tähtsamates vabariigi piirkondades.

ENSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi moodustamisega 25. augustil 1940⁵⁷ läksid Kaubanduse Korraldamise Komitee funktsioonid temale. 1940. a. sügisel lõpetasid oma tegevuse ka Komitee abiorganid ning nende asemele moodustati 1940. a. 18. septembrist alates kaubandusosakonnad linna- ja maavalitsuste juurde.⁵⁸ Kaubandusosakondade peamiseks ülesandeks sai juhtida «sotsialistliku kaubanduse ülesehitamist» ja teostada «järelevalvet kaubandusliku tegevuse korrapärase arendamise ning kaubandusala eeskirjade täitmise üle...»⁵⁹ Osakondade juhatajad soovitati kohalike partei- ja omavalitsuse organite poolt.

Tuginedes loodud Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadile ning linna- ja maavalitsuste kaubandusorganitele asuti suurkaubanduse natsionaliseerimisele.

Eesti NSV Konstitutsioon lubas sotsialistliku majandussüsteemi kõrval tegutseda ainult väiksematel erakaubandusettevõtetel.⁶⁰ Vastavalt sellele soovitasid EKP Keskkomitee ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu natsionaliseerida kaubandusettevõtted kaubakäibega vähemalt 100 000 krooni aastas.

Partei ja valitsuse direktiivide täitmiseks moodustati 20. septembril 1940. Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi juurde Natsionaliseerimise Komitee, mille esimeheks nimetati V. Jaanus (liikmed L. Vseviov, O. Pärn, A. Saviir ja R. Uudsemaa).⁶¹ Samast kuupäevast pärineva käskkirjaga määrati kaubanduse

⁵⁴ RT 1940, 99, 985.

⁵⁵ Sealsamas.

⁵⁶ Majandusministri 13. augusti 1940. a. otsus. — RTL 1940, 72, lk. 2270.

⁵⁷ ENSV T, 1940, 8, 70. Koos rahvakomissariaadi moodustamisega organiseeriti ka rahvakomissariaadi partei-algorganisatsioon. Sellesse kuulus 1940. a. septembri algul viis kommunisti.

⁵⁸ ENSV ORKA, f. R. 13, nim. 1, sü. 123, l. 1—70.

⁵⁹ ENSV T, 1940, 66, 881.

⁶⁰ Nõukogude Eesti Konstitutsioonilise seadusandluse ajaloost. Dokumentide kogumik. Tallinn, ERK, 1960, lk. 164, § 8.

⁶¹ ENSV T 1940, 13, 128.

rahvakomissari H. Alliku usaldusmehed natsionaliseerimise läbiviijaiks kaubandusettevõtetesse.⁶²

Nendele ettevalmistavatele sammudele järgnes ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsus 23. septembrist 1940, millega määrati natsionaliseerimisele 387 vabariigi suuremat kaubandusettevõtet.⁶³

Usaldusmehi juhtisid natsionaliseerimisel vahetult EKP kohalikud komiteed ja linnade ning maavalitsuste kaubandusosakonnad. Näiteks töötas Tartu linnavalitsuse kaubandusosakonna alluvuses 30. septembril 1940 60 usaldusmeest, nende hulgas parteikomitee suunamisel mitmed kommunistid, nagu P. Pats, L. Ird, A. ja S. Lüpsik, A. Rätsep jt. Tallinnas tegutsesid usaldusmeestena äriteenija, kommunist S. Vseviova, tööliselised R. Avasto, O. Verro, aktivist A. Tikkar jt.

Tänu loodud natsionaliseerimisaparaadile ja sellele, et võidi kasutada tööstus- ning transpordiettevõtete ja pankade natsionaliseerimisel omandatud kogemusi, kulges kaubandusettevõtete riigile üleandmine põhiliselt ettenähtud korra kohaselt. Eeltoodu aga ei tähenda, nagu poleks kodanlus natsionaliseerimisele vastupanu avaldanud.

Kodanluse vastupanu ilmnas ulatuslikult kaupade varjamise ja kõrvaldamise ning usaldusmeeste mõjutamise katsetes, samuti ka mitmesuguste protestide esitamise vormis. Näiteks teatati 2. oktoobril 1940 Narvast Siseasjade Rahvakomissariaadile, et osa natsionaliseeritud kaubandusettevõtete omanikke on mitmesuguste tehingutega realiseerinud ettevõtte vara, samuti püüdnud kaupu varjata ja esitanud ebaõigeid inventuuriandmeid.⁶⁴

Protestide esitamise eesmärgiks oli tavaliselt saada natsionaliseeritud varanduste eest kompensatsiooni või kergendada äriomaniku kanda jäetud maksukohustusi.⁶⁵ Näiteks avaldas Inglise õlikompanii esindaja vastuseisu järgmisel viisil: «Kirjutades alla sellele bilansile (natsionaliseerimise bilanss. — M. ja V. R.) kui Shell Company of Estonia, Ltd. Londoni volinik, kinnitan 25. 9. 1940. a. Kaubanduse Rahvakomissariaadile esitatud protesti meie firma kui Inglise kontserni natsionaliseerimise vastu ning jätan firmale Shell Co of Estonia Ltd. London välismaal kõik õigused oma natsionaliseeritud varanduste eest täieliku kompensatsiooni või tasu nõudmiseks kõikide kahjude eest, mis tekivad firmale nimetatud natsionaliseerimise tagajärjel.»⁶⁶ Analoogilisi proteste esitasid teisedki väliskapitaliga seotud ettevõtted.

Vastupanu avaldus ka teistsugustes vormides. EKP Petserimaa Komitee kuulas 5. detsembril 1940 Petseri Maavalitsuse aru-

⁶² ENSV T 1940, 13, 129.

⁶³ ENSV T 1940, 12, 121.

⁶⁴ ENSV ORKA, f. R-1424, nim. 1, s.-ü. 8, l. 73, 183—184.

⁶⁵ ENSV ORKA, f. R-13, nim. 1, s.-ü. 573, l. 38—39.

⁶⁶ ENSV ORKA, f. — 13, nim. 1, s.-ü. 479, l. 132.

annet kaubanduse natsionaliseerimise kohta. Selgitati, et maa-valitsuse kaubandusosakonna juhataja, kelleks oli endine kaitse-liitlane, paigutas oma sugulasi juhtivale kaubandustöölle ega garanteerinud ettenähtud kaubandusettevõtete natsionaliseeri-mist.⁶⁷ Erakaupmeeste mõju alla sattumise ja oma ülesannetega mittetoimetulemise pärast vabastati 1940. a. ka mõned usaldus-mehed.

ENSV Rahvakomissaride Nõukogu 23. septembri 1940. a. otsu-sega natsionaliseeritud erakaubandusettevõtted moodustasid küll umbes 4% viimaste üldarvust,⁶⁸ kuid hõlmasid 50% erakaubandus-ettevõtete üldkäibest.⁶⁹ Hiljem täiendati rea valitsuse määrustega⁷⁰ natsionaliseerimisele kuuluvate kaubandusettevõtete nimekirja⁷¹, nii et 1940. a. lõpuks oli tegelikult riigistatud 412 erakaubandus-ettevõtet⁷², sealhulgas sellised suurkapitalistlikud ettevõtted, nagu näiteks aktsiaselts ning kaubamaja «Jaak Puhk ja Pojad», kau-banduslik keskühisus «Estonia», aktsiaselts «Eesti Kaupmeeste Majanduskeskus» jt., mis etendasid tähtsat osa kodanliku vaba-riigi majanduslikus ja poliitilises elus. Riigistati ka monopolistlike välisfirmade Eesti esindused: «Singer Sewing Machine Company» ja «Shell Company».

Natsionaliseeritud kaubandusettevõtete baasil organiseeriti üleliidulisele Kaubandussüsteemile vastavalt 1940. a. oktoobri lõpus kuus kaubastut ja üks trust.⁷³

Riikliku kaubandussektori tugevdamise ülesannet teenis rida täiendavaid erakaubandusettevõtete natsionaliseerimisi 1941. a.⁷⁴ 1941. a. juunis ulatus riigistatud ettevõtete arv juba 703-ni⁷⁵. Lisaks natsionaliseerimisele võtsid riiklikud kaubandusorganisat-sioonid erakaupmeestelt mitmesugustel tingimustel üle ka osa väikeettevõtteid, nii et Suure Isamaasõja alguseks ulatus Kauban-duse Rahvakomissariaadile otseselt allutatud kaubandusettevõtete arv ligikaudu 1000-ni.⁷⁶ Erakaubandusettevõtteid oli 1941. a. juunis

⁶⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 13, l. 67.

⁶⁸ Arvestuse aluseks on võetud 1939. a. erakaubandusettevõtete arv.

⁶⁹ «Rahva Hääle», 1940, 25. september

⁷⁰ ENSV T 1940, 32, 374; 39, 456; 53, 628; 58, 706.

⁷¹ Natsionaliseeriti ka 50 000-kroonise aastase kaubakäibega ettevõtted.

⁷² EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 662, l. 75. Märkus: Arvestatud ei ole raamatu-kauplusi ning antikvariaate, mis natsionaliseeriti Eesti NSV RKN 4. sept. 1940. määrusega ja ENSV RKN 20. sept. 1940. a. määrusega ENSV T 1940, 3, 24 ja 70, 943) ja allutati Riiklikule Kirjastuskeskusele. Samuti ei ole arvestatud apteeke, mis natsionaliseeriti ENSV RKN 7. okt. 1940. a. määrusega. (ENSV T 1940, 12, 223) ja allutati Aptekide Peavalitsusele.

⁷³ ENSV RKN 29. oktaabri 1940. a. määrus, ENSV T 1940, 39, 449; NSVL Majandusnõukogu 13. det. 1940. a. määrus nr. 1901, «Riikliku kaubanduse orga-niseerimisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s. ORKA, f. R-13, nim. 1, s.-ü. 9, l. 207—208. NSVL kaubanduse rahvakomissari käskkiri 18. det. 1940. ORKA. f. R-13, nim. 1, s.-ü. 550, l. 1—3.

⁷⁴ Vt. ENSV T 1941, 17—62.

⁷⁵ ENSV ORKA, R-1, nim. 1, s.-ü. 374, l. 4.

⁷⁶ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 394, l. 35.

küll veel rohkem kui riiklikke (ca 3000)⁷⁷, kuid nende osatähtsus kogu vabariigi jaekaubanduses moodustas erakaupluste väiksuse tõttu umbes 10—15%.⁷⁸

Riiklikule kaubandussektorile tuginedes reorganiseeriti sotsialistlikele alustele ka tarbijate kooperatsioon.⁷⁹ Kooperatiivide juhtkonnast tõrjuti välja selle kulaklik-natsionalistlik ladvik ja mindi üle NSV Liidu tarbijate kooperatsioonis kehtivale põhikirjale. 1597-st uuest kooperatiivide juhatustesse ja revisjonikomisjonidesse valitud isikust moodustasid aprillis 1941 tööliselised 35,1%, talupojad 26,9% ja haritlased 31,5%. Leninliku kooperatsiooni-plaani põhimõtete massilise selgitustöö tulemusena astus kooperatiividesse rohkem kui 77 000 uut liiget. Kooperatsioon, mis hõlmas 50% vabariigi kaubakäibest ja teenindas $\frac{2}{3}$ vabariigi elanikkonnast, ei olnud... «enam rahvamajandusliku tegevuse korrektiiviks nagu seni... vaid sotsialistliku ülesehitustöö lahutamatuks osaks,» märkis 3. aprillil 1941 toimunud nõukogude tarbijate kooperatsiooni (ĖTKVL-i) esimesel kongressil kooperatiivide liidu esimees kommunist E. Vinter.⁸⁰

Väliskaubanduses pidas V. I. Lenin noore sotsialistliku riigi kõige tähtsamaks sammuks väliskaubanduse monopoli kehtestamist. Imperialismiajastul võib mistahes rikas tööstusriik kaitsetollidest täielikult läbi murda ja sellepärast «...ei saa juttugi olla mingist tõsisest tollipoliitikast peale väliskaubanduse monopoli süsteemi.»⁸¹ Leninliku väliskaubanduse printsiipidele tuginedes kehtestati rea ettevalmistavate sammude (väliskaubandussidemetega ja välisvaluutaoperatsioonide kontrolli alla võtmine, kaubanduslike seoste tihendamine vanemate liiduvabariikidega) järel vastavalt EKP Keskkomitee ja ENSV Valitsuse kokkuleppele ÜK(b)P Keskkomitee ja NSVL Rahvakomissaride Nõukoguga teiste liiduvabariikidega ühine väliskaubanduse monopol 23. augustist 1940. Selle juriidiliseks aluseks oli Eesti NSV valitsuse poolt 23. augustil 1940 antud kaupade sisse- ja väljaveo korraldamise määrus ja NSV Liidu väliskaubanduse rahvakomissari A. Mikojani samast kuupäevast pärinev käskkirj. Väliskaubanduse monopoli kehtestamine tähendas Majandusministeeriumi poolt seni väljaantud sisse- ja väljaveolubade tühistamist⁸² ja väliskaubanduse tehingute allutamist NSVL Väliskaubanduse Rahvakomisariaadile. 24. augustil 1940 vabariigi presidendi antud väliskau-

⁷⁷ Eesti NSV ajalugu III. Tallinn, 1971, lk. 506. Märkus: Paljud teised väiksemad erakaubandusettevõtted likvideeriti, ühendati suurematega, anti üle kooperatiividele ja teistele rahvakomisariaatidele ja majandusorganisatsioonidele.

⁷⁸ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 393, l. 35.

⁷⁹ V. Ruus. 25 aastat nõukogude tarbijate kooperatsiooni rajamisest Eestis (1940—1941). Tallinn, 1966.

⁸⁰ «Nõukogude Kaubandus», 1941, nr. 4, lk. 146.

⁸¹ V. I. Lenin. Teosed. 33. kd., lk. 419.

⁸² RT 1940, 108, 1100.

banduse korraldamise seaduses märgiti: «Vastavalt Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Põhiseaduse § 14-le, teostatakse väliskaubandust riikliku ainuõiguse põhialusel ning see allub Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidule tema kõrgemate võimuorganite ja riigivalitsusorganite näol. Vastavalt sellele lahendatakse edaspidi kõik Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi väliskaubanduse korraldamise küsimused Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi ning tema voliniku poolt Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Valitsuse juures.»⁸³ Väliskaubanduslike küsimuste lahendamine Balti riikides pandi A. Mikojani asetäitjale M. Stepanovile. NSVL Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi volinikuks Eesti NSV valitsuse juurde määrati P. Krasnov. Eesti NSV tollijärelevalve allutati NSV Liidu Väliskaubanduse Rahvakomissariaadi Tollipeavalitsusele. Viimase esindajaks Eesti NSV-s määrati K. Uglov. Tolliaparaadi ümberkorraldamine ning mitmesuguste soodustuste andmise järel tollipiiride likvideerimiseks Eesti NSV ja vanemate liiduvabariikide vahel kaotati kodanliku Eesti tollitariif ja mindi 10. detsembrist 1940 NSVL tollitariifile.

Seega hakkas ka vabariigi kaubanduses täielikult prevaleerima sotsialistlik sektor.

Pankade, tööstuse, transpordi ja kaubanduse natsionaliseerimisega saavutasid sotsialistlikud tootmissuhted rahvamajanduses juhtiva positsiooni.

«Proletaarsel riigil,» kirjutas V. I. Lenin, «on tarvis sunni viisil majutada äärmist puudust kannatavat perekonda rikka inimese korterisse.»⁸⁴ Juba 28. augustil 1940 otsustas ENSV RKN moodustada komisjoni elamute ja ruumide korraldamiseks ning majutamisküsimuse juhtimiseks ja teostamiseks. Komisjoni koosseisu kuulusid kommunaalmajanduse rahvakomissar, EKP ja NSVL RKN volinikud, NSVL Siseasjade RK ning sõjaväe esindajad.⁸⁵ Kommunaalmajanduse ümberkorraldamise tähtsamaks seaduslikuks aktiks oli ENSV Ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 31. oktoobri 1940. a. seadlus suurte majade natsionaliseerimise kohta.⁸⁶ Seadluse kohaselt kuulusid natsionaliseerimisele majad, millede kasuliku põrandapinna suurus ületas Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus — 220 m² ning teistes linnades ja asulates 170 m². Olenemata põrandapinna suuruselt kuulusid natsionaliseerimisele ühes nende juurde kuuluvate ehitustega: majad, mis kuulusid mitmesugustele likvideeritud ühiskondlik-poliitilistele

⁸³ RT 1940, 110, 116.

⁸⁴ V. I. Lenin. Teosed. 26. kd., lk. 89.

⁸⁵ «Kommunist», 1940, 28. august.

⁸⁶ ENSV T, 1940, 37, 433.

organisatsioonidele, samuti majad, mille omanikud olid põgenenud välismaale.⁸⁷

31. oktoobri 1940. a. seadluse rakendamiseks ilmus 1. novembril 1940 üksikasjalik ENSV RKN määrus.⁸⁸ Viimases märgiti, et natsionaliseerimisele kuuluvate majade kindlaksmääramist tuleb teostada maakondade ning Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu linnade kommunaalmajandusosakondadel. Majade natsionaliseerimiseks moodustati Kommunaalmajanduse RK Elamute Peavalitsuse juurde Majade Natsionaliseerimise Peakomitee, mille esimeheks määrati kommunaalmajanduse rahvakomissari esimene asetäitja R. Ambros, esimehe asetäitja — V. Kopli, liikmed O. Mander, I. Raudma ja E. Suits.⁸⁹ Natsionaliseerimiseks moodustati maakondade ja linnade täitevkomiteede kommunaalmajanduse osakondade juurde kohalikud majade natsionaliseerimise komisjonid, mille koosseisud kinnitas kommunaalmajanduse rahvakomissar.

Kohalike natsionaliseerimiskomisjonide ülesandeks oli koostada ülevõetava maja ja tema juurde kuuluvate varade kohta üksikasjalik akt ja bilanss. Natsionaliseeritava maja omanike või volinike kohustuseks oli kuni maja lõpliku ülevõtmiseni selle varade korrashoid ja järelevalve. Eksimust selle nõude vastu kvalifitseeriti majandusliku sabotaažina. Kohalikel kommunaalmajanduse osakondadel tuli kohe asuda natsionaliseerimisele kuuluvate majade kindlakstegemisele.⁹⁰

Natsionaliseeritud majade valitsemiseks määrati usaldusmehed. Viimased vastutasid: maja korraliku majandamise, õigeaegse ja korraliku remontimise ning maja üldkasutatavate seadmete ja kohtade korrashoiu eest. Majade korrashoiu jooksvate kulude katteks võis kohaliku omavalitsuse kommunaalmajanduse osakond anda usaldusmehele avanssi osakonna poolt määratud suuruses. Suuremate remontide ja kulutuste tegemine oli lubatud ainult kommunaalmajanduse osakonna loal.

Esimesed natsionaliseerimisele kuuluvate majade nimekirjad ilmusid Tartus 15. novembril⁹¹, Tallinnas, Pärnus ja Narvas 19. novembril 1940.⁹²

⁸⁷ Hiljem, 5. juunil 1941 (ENSV T 1941, 58, 914) täiendati ülalnimetatud seadlust järgmiselt: Kui ühel omanikul oli kaks või enam maja, siis kuulusid kõik need majad natsionaliseerimisele, kui nende majade kasuliku põrandapinna kogusumma ületas seaduses ettenähtud ülemmäära, olgugi, et iga üksiku maja kasulik põrandapind oli alla alammäära.

⁸⁸ ENSV T 1940, 38, 445.

⁸⁹ ENSV T 1940, 43, 505.

⁹⁰ Viru Maavalitsuse kirjas Rakvere, Jõhvi ja Kunda linnavalitsustele kirjutati, et kommunaalmajanduse osakondadel tuleb teha kõik, et majade natsionaliseerimine toimuks kiirelt, otstarbekalt ja kehtivate määruste ning korralduste kohaselt. ENSV ORKA, f. R-1034, nim. 1, s.-ü. 152, l. 8.

⁹¹ ENSV T 1940, 46, 531.

⁹² ENSV T 1940, 47, 547—548.

Suured majad natsionaliseeriti põhiliselt ajavahemikus 1. novembrist 1940 — 1. veebruarini 1941.⁹³

Linnade järgi olid natsionaliseerimised toimunud järgmiselt (seisuga 1. veebruar 1941):

	Majade arv	Nats.	% %	Elamisp. suurus, m ²	Nats.	% %
Tallinn	13 053	3 795	29,1	1 817 563	877 633	48,3
Tartu	5 217	2 305	44,2	711 300	416 196	58,5
Pärnu	3 300	553	16,8	242 310	92 226	38,1
Narva	3 162	560	17,7	295 414	98 651	33,4
Muud linnad	14 540	2 598	17,9	1 109 376	435 988	39,3

Seega natsionaliseeriti elamispinda suhteliselt kõige rohkem Tartus ja Tallinnas. 1941. a. 1. märtsiks oli Eesti NSV-s riigistatud 11 164 maja, mille elamispind moodustas umbes poole Eesti linnades asuvate majade elamispinnast.⁹⁴

Elamufondi paremaks majandamiseks ja töötajate korteritinigimuste parandamiseks andis ENSV RKN 1. aprillil 1941 välja määruse natsionaliseeritud ja riigi majade ülevõtmise korra kohta kohalike nõukogude elamufondidesse.⁹⁵ Nimetatud määruse rakendamiseks andis kommunaalmajanduse rahvakomissar⁹⁶ juhendi, milles veelgi täpsustati majade loetelu, mis loeti natsionaliseerituks ja riigi majadeks. Määruse kohaselt arvati kõik natsionaliseeritud ja riigi majad kohalike nõukogude elamufondi, välja arvatud majad, mis kuulusid riigiasutuste, ettevõtete ja ühiskondlike organisatsioonide majade fondi.⁹⁷

Riigiasutuste ja ettevõtete ning ühiskondlike organisatsioonide majade fondi arvatud majade ja hoonete vahetu valitsemine pandi nendele asutustele, ettevõtetele või organisatsioonidele, kelle valdusse need majad või hooned kuulusid. Viimaste valitsemiseks kohustati asjaomaseid asutusi organiseerima majavalitsused vastavalt «Majade valitsemise ja majandamise põhikorrale».⁹⁸ Maja-

⁹³ ENSV rahvamajandusplaani täitmise põhinäitarve nr. 1 (3), lk. 60. Elamute üldarv 1. veebr. 1941 oli linnades 39 272, sellest natsionaliseeriti 1. nov. 1940 — 1. veebr. 1941 9 811 e. 25% elamute üldarvust. Elamispinda oli 1. veebr. 1941 4 175 963 m², natsionaliseeriti sellest 1 920 694 m² e. 4% elamispinnast. Enamus maju natsionaliseeriti juba 1940. a. Nii oli 1. jaan. 1941 natsionaliseeritud 22,4% majadest ja 43% elamispinnast.

⁹⁴ Eesti NSV ajalugu III. Tln, 1971, lk. 506.

⁹⁵ ENSV T 1941, 38, 568.

⁹⁶ 1941. a. 6. aprillist töötas sellel ametikohal kommunist A. Raadik. ENSV T, 1941; 43, 657.

⁹⁷ Määruses näidati, et riigiasutuste ja ettevõtete majade fondi kuulusid ainult need majad ja hooned, mis kuulusid neile enne 21. juunit 1940 ja kui neid kasutatakse kas täielikult või osaliselt oma vajadusteks (rahvakomisariaatide, kohtute ja pankade hooned). Oma vajadusteks kasutamiseks loeti ka vastavate riigiorganite teenistujate majutamist.

⁹⁸ ENSV T 1941, 13, 143.

valitseja määrati vastava asutuse, ettevõtte või organisatsiooni juhataja poolt.

Vastutus elamufondi säilitamise ja õige ekspluateerimise eest pandi riigiorganeile ja ühiskondlikele organisatsioonidele. Üldine kontroll elamufondi säilitamise üle pandi aga kohalikele nõukogudele, olenemata majade ja hoonete fondilisest kuuluvusest.

12. oktoobril 1940 andis ENSV Ülemnõukogu Presiidium seadluse ka suuremate hotellide, võõrastemajade, kohvikute ja sööklate natsionaliseerimiseks.⁹⁹ Selle kohaselt tunnistati natsionaliseerituks suuremad ENSV piires tegutsevad avalikud hotellid, võõrastemajad, kohvikud ja sööklad ühes selleks ehitatud ning sisustatud hoonete ja ettevõtete päraldistega. Natsionaliseerimise korra määras ENSV Rahvakomissaride Nõukogu. Seadluse alusel natsionaliseeriti ENSV RKN määrusega 23. oktoobrist 1940 68 hotelli ja võõrastemaja.¹⁰⁰ Hiljem toimusid veel täiendavad natsionaliseerimised.¹⁰¹ Natsionaliseeritud hotellid ja võõrastemajad anti kohalike linna või maakonna töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede valitsemisele ja majandamisele, milleks kohtadel määrati vastavad osakonnad või toimkonnad ja usaldusmehed.¹⁰²

Agraarsuhete revolutsioonilisel ümberkorraldamisel ja sotsialismi aluste rajamisel põllumajanduses on suur tähtsus maa natsionaliseerimisel. «Maa natsionaliseerimine», kirjutab V. I. Lenin, «... kindlustas kõige rohkem kodanliku-demokraatliku revolutsiooni lõpuleviimise. Peale selle aga andis maa natsionaliseerimine proletaarsele riigile suurimad võimalused üle minna sotsialismile põllumajanduses.»¹⁰³ Kuid maa natsionaliseerimine erineb oluliselt rahvamajandusharude riigistamisest. Tööstuse, panganduse, transpordi, kaubanduse üleminek proletaarse riigi kätte tähendas ka uute, sotsialistlike tootmissuhete rajamist. Maa natsionaliseerimisega läks riigile üle ainult selle omandiõigus, kuid maa kui tootmisobjekt jäi valdavas osas individuaalmajapidajate kätte. Sellega ei likvideeritud eramajapidamisi, kuid lülitati maa kui kapitalistliku kasu saamise objekt ostu-müügi sfäärist välja.

Maa natsionaliseerimist ettevalmistavatest seadusandlikest abinõudest tuleb märkida 12. juulil 1940 vastu võetud dekreeti sõiti jäetud maaomandi võõrandamise kohta.¹⁰⁴ Selles nähti ette, et riikliku maatagavara täiendamiseks võõrandatakse riigi omandiks

⁹⁹ ENSV T, 1940, 26, 289.

¹⁰⁰ ENSV T, 1940, 32, 367.

¹⁰¹ ENSV T, 1940, 49, 571; 58, 706.

¹⁰² Tartu Linna ja Rajooni Riiklik Arhiiv, f. 15, nim. 1, s.-ü. 1, l. 275. Tartu linnavalitsuse koosolek 29. okt. 1940. (Võõrastemajade ja hotellide natsionaliseerimise toimikonna moodustamine ja usaldusmeeste määramine).

¹⁰³ V. I. L e n i n. Teosed. 28. kd., lk. 288.

¹⁰⁴ RT 1940, 67, 646.

maaomandid või nende osad, mis on sööti jäetud või sedavõrd puudulikult majandatud, et nende jätmise seniste omanike kätte osutub rahvamajanduslikult kahjulikuks. Nimetatud akti täiendas 8. augustil 1940 kehtestatud «Talundite majapidamise korrashoiu seadus»,¹⁰⁵ mis kohustas talundeid hästi majandama. Seadusrikkuja põllumajanduslik vara kuulus konfiskeerimisele.

23. juulil 1940 võttis Riigivolikogu vastu deklaratsiooni maa kuulutamisest rahva, s. o. riigi omanduseks. Deklaratsioonis kinnitati: «Kogu maa ühes selle põue varadega, kõik metsad, järved, ja jõed kuulutatakse kogu rahva omanduseks, s. o. riigi omanduseks.» Koos maa natsionaliseerimisega nähti deklaratsioonis veel ette mitmete tähtsate agraarpoliitiliste abinõude kasutamine, nende hulgas maareformi läbiviimine.¹⁰⁶ Viimane oli vajalik tööliisklassi liidu tugevdamiseks talurahvaga, tema kauaaegse maasoovi rahuldamiseks.

«Maa suuruseks, mis antakse iga töötava talupoja kasutada, määratakse 30 hektarit. Kõik maade ülejäägid, mis ületavad selle suuruse, arvatakse riiklikku maatagavarasse selleks, et riigil oleks võimalik abistada maata ja vähese maaga talupoegi nende maaga varustamisel.»¹⁰⁷

Deklaratsiooni elluviimiseks moodustati ENSV valitsuse ja EKP Keskkomitee otsusega 30. juulil 1940 Põllumajandusministeeriumi juurde Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee eesotsas revolutsioonilise tööliikumise tuntud tegelaste A. Jõeääre ja G. Abelsiga.¹⁰⁸ Peakomitee ülesandeks jäi teha ettevalmistustööd maata ja vähese maaga talupoegade varustamiseks maaga. Maatöörahma kaasatõmbamiseks nähti ette organiseerida kohtadel 3-liikmelised komiteed. Maakondade komiteede koosseisu määrati EKP ja ametiühingu esindajad ning maavalitsuste töötajad. Nii töötasid maakomiteedes V. Soo ja H. Raag (Virumaal), E. Kaar (Läänemaal), A. Kuul ja A. Ingalt (Saaremaal), K. Siilivask (Võrumaal), M. Saar ja E. Eilsen (Tartumaal) ja paljud teised.¹⁰⁹ Peale nende suunati iga maakonna maakomitee juurde põllumajanduse spetsialiste. Silmapaistvat abi maakomiteede kaadri komplekteerimisel ja samuti kogu maareformi läbiviimisel andsid Üleriikliku Maatöörahma Ühingu osakonnad, kelle koosseisu kuulusid 1940. a. põllutöölise ja maaintelligentsi kõrval ka paljud kehvtalupojad. Maa-

¹⁰⁵ RT 1940, 98, 963.

¹⁰⁶ Maareformi läbiviimisest vt. lähemalt H. Tiido. Nõukogude maareform Eestis, Tln, 1960.

¹⁰⁷ RT 1940, 77, 744.

¹⁰⁸ RT 1940, 88, 856. Hiljem suurendati RKN otsusega 11. nov. 1940 Peakomitee koosseisu seniselt viielt liikmelt kaheksale liikmele ja moodustati koosseisus: esimees — põllutöö rahvakomissar G. Abels, asetäitjad A. Aben ja F. Eisen, liikmed: R. Kivinurk, K. Jõgise, A. Vaigo, A. Peets, E. Kalvik. ENSV T 1940, 43, 495.

¹⁰⁹ H. Tiido. Nõukogude maareform Eestis, lk. 31.

kondade maakomiteed töötasid Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise Peakomitee ja valdade maakomiteed maakondade maakomiteede otsesel juhtimisel.

Maata ja vähese maaga talupoegade maaga varustamise kord määrati kindlaks ENSV RKN ja EK(b) P KK 2. oktoobri 1940. a.¹¹⁰ otsusega ja ENSV Põllutöö Rahvakomissariaadi 3. oktoobri 1940. a. juhendiga.¹¹¹

Paralleelselt maareservide kindlaksmääramisega algas ka maa-soovijate väljaselgitamine. 1940. a. oktoobri teiseks pooleks oli vallakomiteedesse laekunud ligi 100 000 maasaamise avaldust, sellest 40 251 maata ja 58 508 vähese maaga talupoegadelt. Vallaja maakomiteed pidasid vajalikuks rahuldada 22 780 maata ja 32 284 vähese maaga talupoja taotlust.¹¹² Suurt osa avaldusi ei rahuldatud sel põhjusel, et need olid esitatud põllumajandusele juhuslike inimeste poolt, osa lükati tagasi seepärast, et maataotlejal juba oli ettenähtud suurusega maatükk. Esines samuti juhtumeid, kus avalduste esitajaiks olid kulakute perekonnaliikmed. Teiselt poolt, mitmesuguste maareformi organisatsiooniliste puuduste tõttu maa väljajagamine 1940. a. venis ning maata talupojad ei jõudnud oma majapidamisi korralikult talveks ettevalmistada. Ka kulakute agitatsiooni tõttu loobus osa maasaajaid neile määratud kohtadest.

Maareformi tulemusena said 1941. a. suveks maad rohkem kui 26 000 maata talupoega, keskmiselt 11,1 ha majandi kohta ja 24 662 vähese maaga talupoega, keskmiselt 4,2 ha majapidamise kohta.¹¹³ Väikemaapidajatele eraldati juurdelõikeid sellise arvestusega, et nende üldine maavaldus ei ületaks 12 hektarit. Eesti töötav talupoeg kindlustati esmakordselt maaga.

Vaatamata kodanlikus Eestis tehtud kolhoosivastasele propagandale ja talurahva kiindumusele eraomandisse, saabus nõukogude võimu esimestest kuudest peale Põllutöö Rahvakomissariaati ja parteiorganitesse rohkesti järelepärimisi ka kolhooside kohta. Kohaliku talurahva initsiatiivil organiseeritigi 25. septembril 1940 vabariigis esimene kolhoos. Narva-lähedase küla talupojad andsid talle nimeks «Krasnaja Niva». Esimese kolhoosi eeskujul organiseeriti Virumaal veel 4 kolhoosi («Helge Tee», «Krasnaja Komarovka», «Juuni Võit», «Uus Tee») Tartu- ja Harjumaal moodustati J. V. Stalini nimeline ja «Jaaniku», Petserimaal Pariisi Kommuuni ja Mitkovitši-nimelised kolhoosid.¹¹⁴ Organiseeriti ka esimesed maaharimise ühistud. Ulatuslikumaks kolhoosiliikumiseks polnud sel ajal veel vajalikke tingimusi. Ei

¹¹⁰ ENSV T 1940, 17, 192.

¹¹¹ ENSV T 1940, 18, 212.

¹¹² «Talurahva Hääle», 1940, 25. oktoober.

¹¹³ ENSV ORKA, f. R-6, nim. 2, s.-ü. 60, l. 6.

¹¹⁴ H. Tiido. Nõukogude maareform Eestis, lk. 74; Очерки истории коммунистической партии Эстонии, III, стр. 87.

olnud otstarbekas asuda kollektiviseerima üheaegselt maareformi läbiviimisega. Massiline kollektiviseerimine nõudis tugevamat materiaalist baasi. «Partei ei kiirustanud kolhooside loomisega Eesti NSV-s. Ta andis talupoegadele aega, et nad võiksid veenduda kollektiivsele tööle ja kollektiivsele majandamisele ülemineku vajalikkuses.»¹¹⁵

Sotsialistliku mehhaniseeritud suurmaapidamise eelised pidid näitama eelkõige sovhoosid, mis 1940. a. kevadeks olid peamiselt endiste riigi- ja eramõisate ülevõtmise baasil loodud, arvult 113,¹¹⁶ samuti samaks ajaks asutatud 25 masina-traktorijaama.

Kodanlikus Eestis tegutsesid ka suuremad era-karusloomakasvatused. Nende natsionaliseerimise kohta anti 3. detsembril 1940 Eesti NSV RKN määrus.¹¹⁷ Natsionaliseeritud karusloomakasvatustes nähti ette moodustada vastavad riiklikud majandid, mille organiseerimine ja juhtimine tehti ülesandeks ENSV Põllutöö Rahvakomissariaadile. Üldse natsionaliseeriti 9 suuremat karusloomakasvatust 6 248 karusloomaga.¹¹⁸

Vaatamata üsna üksikasjalistele EKP ja Nõukogude valitsuse abinõudele sotsialistliku sektori raamiseks, ei toimunud natsionaliseerimine ilma puuduste ja raskusteta.

Tööstuse natsionaliseerimisel ilmnemine selles, et ei olnud üheski õigusaktis määratletud mõisted «suur- ja väiketööstus». Vabariigi oludes, kus suuri tööstusettevõtteid oli suhteliselt vähe, oli see aga väga oluline. Ka «Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta» jättis määratlemata alampiiri, kust algavad suurtööstused ja ENSV Konstitutsiooni § 8, mis tagas eraväiketööstuse olemasolu, ei määratlenud, kust algas väiketööstus. Seepärast võeti ettevõtte natsionaliseerimisele kuuluvuse otsustamisel sageli appi n.-ö. «tava».¹¹⁹ Toetuti isegi kodanliku Eesti Tööstusseadusandlusele¹²⁰, mille järgi kuulusid väiketööstuse alla käitised, kus mehaanilise jõu kasutamisel tööliste arv ei ületanud kolme. Kuid ka seda tõlgendati mõnikord liiga laialt ja natsionaliseeriti väikeettevõtteid. See tekitas mitmel pool nende omanike seas paanilist likvidatsioonimeeleolu. Pahatihti teostasid omavolilist ülevõtmist ka mittekompetentsed organid. Alati ei peetud kinni nõudest, et natsionaliseerida võis ainult Eesti NSV RKN või tema poolt määratud organ.

Näiteks natsionaliseeris Transpordi Peavalitsus omal initsiatiivil väikesi remonditöökodasid, kus töötas üks tööline.¹²¹ EKP

¹¹⁵ J. Käbin. Oktoobrirevolutsioon ja eesti rahvas. Tln., 1967, lk. 68.

¹¹⁶ EKPA, f. I, nim. 1—1, s.-ü. 167, l. 4.

¹¹⁷ ENSV T 1940, 61, 747.

¹¹⁸ Sealsamas.

¹¹⁹ Näiteks põhjendati J. Nirki karastusjookide tehase natsionaliseerimist sellega, et karastusjookide tööstus kuulus tava järgi rohkem suurtööstusalasse (tööstuses oli neli töötajat) ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 414, l. 138.

¹²⁰ RT 1936, 30, 195.

¹²¹ ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 414, l. 133—135.

programmis toodud põhisuundadega ja ENSV Konstitutsiooniga oli vastuolus ka paiguti väikesepikodade ning remonditöökodade natsionaliseerimine masina-traktorijaamade jaoks. Selline talitusviis lõi illusiooni, et natsionaliseerimise teostamisel puudub kindel seaduslik kord ja tõi kaasa kodanike poolt hulga kaebusi.

Oluliseks puuduseks oli ka see, et tööstuste natsionaliseerimisel jäeti tööstuste finantsvahekordade korraldamine tööstuste kanda. Ei saa lugeda normaalseks, kui sotsialistlik tööstus mak-sab kapitalismilt päritud võlgu.¹²²

Analoogilisi puudusi esines ka kaubanduse ja transpordi natsionaliseerimisel. Natsionaliseeriti kohati töökodasid, ladusid, poode, kioskeid, mille haldamine riiklike organisatsioonide poolt ei olnud majanduslikult põhjendatud või võeti üle ettevõtteid, kellel lasus rohkem võlgu kui oli nende väärtus. EKP linna- ja maakonnakomiteed kritiseerisid natsionaliseerimisorganite sellist tegevust, iseloomustades seda talitusviisi kui «poliitilist pimedust». Eesti NSV RKN Transpordi Peavalitsuselt nõuti töötubasid natsionaliseerivate organisatsioonide kontrollimist ja vastava ettekande tegemist vabariigi valitsusele.

Eriti oskamatult viidi läbi veoautode natsionaliseerimine. Esines juhtumeid, kus veoauto «püüti» tänavalt kinni ja natsionaliseeriti. Teised veoautoomanikud, saanud vastava informatsiooni, loobusid masinate kasutamisest, varjasid ja rikkusid neid.¹²³

Kommunaalmajanduse natsionaliseerimisel põhjustasid arvukaid pretensioone natsionaliseeritud majade bilansid, mille koostamisel ei peetud vajalikul määral kinni vastavatest instruksioonidest. Samuti ei toimunud kasuliku põrandapinna kindlaksmääramine alati ettenähtud korras. Kohapealsed pinnamõõtjad ei pidanud kinni olemasolevatest juhistest. Omanikud püüdsid leida kõikvõimalikke teid, et näidata elamispinda tegelikust väiksemana (näiteks köetavatest ruumidest kõrvaldati küttekihi, et näidata ruume elamiskõlbmatutena).

Kommunaalmajanduse rahvakomissari kirjas 4. detsembrist 1940 öeldi, et sellised väärnähted kannavad seadusest kõrvalehiilimise tendentsi ja nende aktide teostajaid, nii kinnisvara omanikke kui mõõtjaid, tuleb kohelda majanduslike saboteerijatena ja võtta seaduslikule vastutusele.¹²⁴ Eesti NSV prokuröri K. Paasi ettekandes¹²⁵ märgiti, et Tallinnas natsionaliseeriti Linna Statistika Keskbüroo 1939. a. korteriloenduse andmeil, mis olid aga puudulikud

¹²² Sotsialistliku revolutsiooni esimestel päevadel ulatus ettevõtete võlgnevus pankadele 110 miljoni rbl-ni (ümberarvestus 1 kr. = 1 rbl. 25 kop.) Очерки истории коммунистической партии Эстонии III, стр. 56.

¹²³ ENSV ORKA, f. R-1, nim. 1, s.-ü. 44, l. 116.

¹²⁴ ENSV ORKA, f. R-1034, nim. 1, s.-ü. 152, l. 78.

¹²⁵ Täitevkomiteed ja prokuratuur kuritegevusevastases töös. ORKA, f. R-3, nim. 1, s.-ü. 32, l. 161—162.

ja umbkaudsed. Natsionaliseerimisakti koostamisel ei tehtud uusi mõõtmisi ega kontrollitud loenduse andmeid. Enam-vähem korralikud andmed olid umbes 50% natsionaliseeritud majade kohta, teine 50% olid üldiselt väljaspool arvestust. Puudusid toimikud, kuhu oleksid koondatud kõik vajalikud andmed natsionaliseeritud objekti kohta ühes natsionaliseerimise põhistamisega ja vastava otsusega. Märgiti, et majade natsionaliseerimist kohtadel oli teostatud kaalumata, asjatundmatult ja isegi hooletult — unustades, et seesugune talitusviis võib riivata sageli just töötava rahva huvisid, anda põhjust õigustatud rahulolematuseks, riivata revolutsioonilist seaduslikkust ja anda klassivaenlasele võimaluse sotsialismivastaseks kihutustööks.

Samaaegselt andsid natsionaliseerimisorganid kohati ise vastukäivaid otsuseid eriti mitmesuguste asutustele, organisatsioonidele ja välismaalastele kuulunud majade natsionaliseerimise kohta. Näiteks Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi kirjas 20. novembrist 1940 teatatakse, et Saksa Usaldusvalitsusele kuuluvaid maju ei tule natsionaliseerida.¹²⁶ Kommunaalmajanduse rahvakomissari kirjas 16. jaanuarist 1941 maavalitsuse kommunaalosakondadele teatatakse aga jälle,¹²⁷ et Saksa Usaldusvalitsuse korralduses olevad, samuti teistele välisriikide kodanikele kuuluvad majad tuleb natsionaliseerida ühel alusel teiste suurte majadega.¹²⁸

Mitmeid vastakaid seisukohti oli ka kirikute, palvelate ja kirikumõisate natsionaliseerimise osas, mil ühel juhul peeti vajalikuks viimaste natsionaliseerimist, teisel mitte.¹²⁹ Tööga mittetoimetulemise pärast tuli 1941. a. senine ENSV kommunaalmajanduse rahvakomissar vabastada.¹³⁰

Esinenud puudustele vaatamata, mis tulenesid peamiselt natsionaliseerimisalaste praktiliste kogemuste puudumisest, samuti EKP ja nõukogude valitsuse organite erakordselt pingelisest tegevusest vabariigi poliitilise ja majandusliku elu ümberkorraldamisel — rajati põhiliselt sotsialistliku natsionaliseerimise alusel juba esimesel nõukogude aastal tugev sotsialistlik majandussektor. Tööstus ja kaubandus, transport ja rahandus olid 1941. a. kevadeks viidud peaaegu täielikult sotsialistlikele alustele ja arenesid edasi kiires tempos, maa natsionaliseerimise ja selle alusel läbiviidud maareformi tulemusena likvideeriti talupoegade maa-puudus ning rajati sotsialistliku tootmise esimesed vormid põllumajanduses. Tuginedes rahvamajanduse sotsialistlikule sektorile lülitati senised välistmajanduslikud seosed monopolistliku kapi-

¹²⁶ TL ja RRA, f. 15, nim. 1, s.-ü. 6, l. 66.

¹²⁷ Seda oli nõutud juba ENSV Kommunaalmajanduse rahvakomissari kirjas 14. novembrist 1940.

¹²⁸ ENSV ORKA, f. R-1034, nim. 1, s.-ü. 151, l. 33 ja 442.

¹²⁹ Vt. ENSV ORKA, f. R-1034, nim. 1, s.-ü. 151, l. 58, 141, 172, 200.

¹³⁰ ENSV T, 1941, 43, 656.

tali huvides funktsioneerivalt Lääne-Euroopa turult NSV Liidu vastastikuse koostöö ja abi suhetele rajanevasse varustus-turustussüsteemi. Kapitalistliku tootmise anarhia ja konkurentsi seadusel põhinev majandus asendati plaanipärase majandusega, mis tagas tööstustoodangu kasvu rohkem kui 60% ning sise- ja väliskaubanduse¹³¹ kasvu ligikaudu poole võrra viimase kodanliku aastaga võrreldes. Kaotati tööpuudus, likvideeriti valdav osa talurahva võlakooormusest¹³² ja osutati talle materiaalselt abi, seati sisse riiklik sotsiaalkindlustus, tasuta tervishoid ja haridus, assigneeriti suuri summasid kultuuri ja teaduse arenguks. Kõik see on täielikus vastuolus emigrantlike poliitikute ja «ühiskonna-teadlaste» versiooniga, nagu oleks rahvamajanduse sotsialistliku sektori rajamine Eestis võrduanud «NSV Liidu majandusliku okupatsiooniga»¹³³ ja peegeldab leninliku rahvuspoliitika printsiipide alusel moodustatud noore liiduvabariigi tunduvat üleolekut kodanliku Eesti Vabariigi ekspluataatorlikust süsteemist.

Esimesel nõukogude aastal rajatud sotsialistlik majandussektor pani aluse vabariigi suurtele saavutustele NSV Liidu ühtses majandussüsteemis. NLKP KK otsuses «Ettevalmistuste kohta Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamise 50. aastapäevaks» on öeldud: Nõukogude rahva kangelaslike jõupingutusi kroonib vääriliselt arenenud sotsialistliku ühiskonna ülesehitamine NSV Liidus, kus: kõrge arengutaseme on saavutanud üleliiduline majandus — omavahel seotud rahvamajanduslik kompleks, millesse kuulub vabariikide rahvamajandus ja mis areneb ühtse riikliku plaani järgi kogu maa ja iga vabariigi huvides.»¹³⁴

Lisa 1.

NATSIONALISEERIMISE KUULUTAMISE AKT

« » 1940. a. koostatud

(ettevõtte nimetus)

natsionaliseerimise kohta alljärgnev akt:

(ettevõtte nimetus)

on natsionaliseeritud arvates « » 1940. a.

¹³¹ Väliskaubanduses on võrdlusandmeteks 1940. a. september-november 1939. a. vastava perioodiga.

¹³² 1940. a. alguseks ulatus talude võlgnevus 150 miljoni kroonini.

¹³³ Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. III. Stockholm, 1956.

¹³⁴ Rahva Hääl, 1972, 22. veebruar.

Allakirjutanud vastutavad kogu nende hoolde usaldatud varanduste allesoleku eest ja et nad on kohustatud hoolitsema ettevõtte tegevuse eest täie asjatundmisega, kandes isiklikku vastutust kõigi kahjude eest, mis ettevõttele võivad tekkida nende kahjustava tegevuse tagajärjel või nende passiivsest tegevuseta olekust.

- Allkirjad: 1) Kommissar
 2) Omanik
 3) Ettevõtte valdajad
 4) Volinikud

 5) Kassapidajad
 6) Laohoidjad
 7) Teised teenijad, kelle valduses on
 ettevõtte varandust
 8) Töölisnõukogu

Lisa 2.

Andmed konfidentsiaalsed täidab K.K.K. osakond.

K.K.K. Osakond

ANDMED USALDUSMEHE KOHTA

1. Usaldusmehe ees-, perekonna- ja isanimi
2. Kaubanduskäitise nimi ja asukoht
3. Kelle korraldusel määrati ametisse
4. Millal asus ametisse
5. Millise ettevalmistuse omab:
 - a) kas on teadaolevail andmeil töötanud kaubanduse alal
ja millise palgaga
 - b) teistel aladel
 - c) kas omab vastava ettevalmistuse või erihariduse
6. Suhtumine praegusesse riigikorrasse
7. Kas teadaolevail andmeil on kohtulikult karistatud ja millise
süüteo eest
8. Millistesse organisatsioonidesse on kuulunud ja kuulub
9. Hinnang senise töö ja sobivuse kohta usaldusmehena:
 - a) algatusvõime
 - b) organiseerimisvõime

- c) hoolsus
 - d) läbisaamine käitise omanikuga
 - e) suhtumine käitise teenijaskonnasse
 - f) kas tarvitab alkoholi
- » 1940

.....

 Osakonna juhataja
 Nõunik

МЕРОПРИЯТИЯ КПЭ И СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ПО СОЗДАНИЮ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ (1940—1941)

В. и М. Руус

Резюме

На основе социалистической национализации уже в первый год установления Советской власти был создан крепкий социалистический сектор в народном хозяйстве. Промышленность, транспорт, финансы и торговля к весне 1941 года почти полностью были переведены на социалистические рельсы и быстрыми темпами продолжали развиваться. Национализация земли и проведенная на ее основе земельная реформа ликвидировали недостаток земли у крестьян, и на этой основе были созданы первые формы социалистического производства в сельском хозяйстве. Опираясь на социалистический сектор в народном хозяйстве, существовавшие до сих пор заграничные экономические связи были переориентированы с западно-европейского рынка, в основном, на систему сбыта и снабжения Союза ССР, а экономика, опиравшаяся ранее на закон капиталистической конкуренции и анархии — на основы планового хозяйства. Все это давало возможность увеличить промышленную продукцию, товарооборот и поднять материальное благосостояние трудящихся, подтверждая этим самым превосходство молодой союзной республики над хозяйственной системой буржуазной Эстонии, основанной на эксплуатации.

Социалистический хозяйственный сектор, созданный в первый год Советской власти, создал прочный фундамент большим достижениям республики в общей экономической системе СССР.

¹³⁶ ENSV ORKA, f. R-1424, nim. 2, s.-ü. 17, l. 12.

MEASURES TAKEN BY THE COMMUNIST PARTY OF THE ESTONIAN SSR AND THE SOVIET GOVERNMENT TO ESTABLISH THE SOCIALIST SECTOR IN THE NATIONAL ECONOMY

V. and M. Ruus

S u m m a r y

On the basis of socialist nationalization a strong socialist sector in economy was established already in the first year under Soviet power. Industry, transport, finance and commerce had been based almost entirely on the principles of socialism by the spring of 1941, and they developed rapidly. As a result of the nationalization of land and the agrarian reform landless peasants were provided with arable land and the first socialist forms of agriculture came into existence. On the basis of the socialist sector of the national economy the previous foreign trade relations on the West-European market were rearranged and included in the supplies and sales system of the USSR, and the previous economy based on the laws of capitalist competition and anarchy was reorganized according to planned economy. All that made it possible to increase industrial production, commodity circulation and the workers' prosperity, which proved the superiority of the new Union Republic over the exploiter economic system of bourgeois Estonia.

The socialist economic sector established in the first year under Soviet power laid down the foundations for the Republic's important achievements in the united economic system of the USSR.

RAHVUSLIKU JA RELIGIOOSSE VAHEKORRAST NING EKP POLIITIKAST USU JA KIRIKU KÜSIMUSES 1940. AASTA SOTSIALISTLIKUS REVOLUTSIOONIS EESTIS

L. Raid

Vaadeldav teema köidab tähelepanu mitmetel asjaoludel. Kommunistliku liikumise üksikute väesalkade poliitilise tegevuse lähem analüüs võimaldab kõigepealt hinnata nende prakti-
lisi kogemusi K. Marxi, F. Engelsi ja V. I. Lenini teooria-
pärandi valguses. Ta lubab tõmmata mõningaid paralleele ja
osutab kohapealsetele iseärasustele. Sellepärast pakuvad temast
sugenevad järeldused ja üldistused ka mõnevõrra teoreetilist,
teaduslikku huvi.

Peagu üldse pole veel käsitletud EKP poliitikat usu ja kiriku
küsimustes 1940. a. sotsialistlikus revolutsioonis Eestis.¹ Antud
aspektist lähtudes puuduvad sellised uurimused täielikult. Sellele
teemale pole osutatud ulatuslikumates kollektiivsetes töödes²,
vastavates teadusliko konverentside materjalides³, monograafia-
tes ja arvukates artiklites, mis on pühendatud 1940. aasta sot-
sialistliku revolutsiooni küsimustele Eestis.⁴

Erinevatest aspektidest lähtudes on vaadeldavast temaatikast
huvitunud paljud autorid raja taga. Üksnes viimase aastakümne
vältel on Rootsis, USA-s, Kanadas jm. ilmunud terve hulk ra-
amatuid, brošüüre ja artikleid eesti emigrantidest luteri pastore
ja teoloogide sulest, milles neid küsimusi valgustatakse teadli-
kult moonutatult, poliitilise kontseptsiooni huvides. Väärib märki-
mist, et suur osa nendest väljaannetest ilmub nüüd mitte enam
eesti keeles, nagu varem, vaid inglise, saksa jt. Lääne-Euroopa
keeltes, pretendeerides sel viisil juba rahvusvahelisele foorumile.

¹ Kõnes on olnud küll EKP kogemused ateistlikus töös sel perioodil:
Tõid NLKP ajaloo alalt. VI. Tartu, 1969, lk. 67—85.

² Ulevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. II. Tallinn, 1963;
sealsamas, III. Tallinn, 1972; Eesti NSV ajalugu. Tallinn, 1957 jt.

³ О характере революции 1940 года в Прибалтике. Материалы научной
дискуссии. Таллин, 1970.

⁴ Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Tallinn, 1970, lk. 157—161 toodud
kirjanduse koondülevaade.

Niisuguste «uurimuste» eesmäärke ja taotlusi pole raske märgata. Nendeks on: kujutada EKP suhtumist ususse ja kirikusse aastail 1940—1941 kõverpeeglis, levitada otsest laimu ja valet, seada keskele kohale selle töö üksikuid puudujääke, kujutada neid partei poliitika põhisisuna. «Külma sõja» poliitikast huvitatud ringkondade tellimust täites püütakse lugejat hirmutada, ähvardada teda sotsialismi ja kommunismiga. Nii püütakse peatada järjest süvenevat religiooni kriisi, tõkestada teed marksismileninismi kui maailmavaate levikule ning indiferentsuse kasvule tänase kiriku ridades.

Jutt pole mitte ainult eesti emigrantide noorest põlvkonnast, kapitalistlike maade noorsoo mõjustamisest. Mitmesuguste, üldsusele teada olevate kanalite kaudu püütakse mõju avaldada ka sotsialistlike maade noore põlvkonna maailmavaate kujunemisele. Neil kaalutlustel pole ilmselt õige täielikult maha vaikida seesuguse literatuuri olemasolu ja piirduda üksnes kriitikaga «slaavi misjoni aadressil (nagu seda seni tehakse), vaid anda siiski konkreetne kriitika kõige iseloomulikumatele tendentsidele neis väljaannetes.

1555. aasta Augsburgi usundirahust saadik kuni 1940. aasta sotsialistliku revolutsioonini oli luteri usu kirik kui valitsev ja suurim usukoondis Eestis riigivõimu õiguslikult kanoniseeritud poliitiliseks abinõuks.⁵ (Sisuliselt seisis nende ülesannetes ka reformatsioonieelne rooma-katoliku kirik). Mitmesuguste teiste funktsioonide kõrval kasutasid siinsed juhtivad poliitilised ringkonnad ja riigivõimud sajandite vältel teda ikka oma rahvuspoliitilistel eesmärkidel.

Luteri usu kiriku kasutamine saksa feodaal-aadli huvides on üldtuntud tõsiasi. Niisamuti ei jäänud vene õigeusu kirik kõrvale tsaarivõimu algatusel vallapäästetud venestamiskampaaniatest Venemaa ääremaadel, sealhulgas Eestis.

Ka kodanlikus Eestis ei jäänud sinne kirik kaugeltki erapooletuks, vaatamata ametlikult deklareeritud sekulaarsele riigikorrale. Kirik aitas levitada Eesti kodanluse natsionalismi, propageeris «rahvustervikluse» illusoorseid ideid, andis tooni nn. rahvusliku kasvatus kongressidel jt. ettevõtmistes. «Rahvuslik» ja «religioosne» sulasid lahutamatult ühte kogu siinses ametlikus kasvatusdoktriinis ja selle teostuses. Teoloogiaprofessor

⁵ Ehkki kodanlikus Eestis oli kirik riigist küll ametlikult lahutatud, ei katkenud nendevaheline side ja üksmeelne koostöö hetkekski. Teoloogiaprofessor O. Sild iseloomustas kiriku ja riigi suhteid nendes tingimustes nõnda: «Eesti ajal pandi maksma kiriku lahutus riigist; kuid selle vahekorra lõpetuse üksikasjuga on olnud tegemist kuni viimase ajani ja ka tulevikus ei lõpe vastastikune mõjustus: riigi poolt enam maksvate olukordade kaudu, kiriku poolt enam vaimlis-kõlbelise meelsuse mõjutamise teel» — «Ajalooline Ajakiri», 1930, nr. 1/2, lk. 92.

J. Köpp konkretiseeris avalikkuse ees «kiriku ülesandeid rahvusliku iseteadvuse kasvatamise ja tautervishoiu töös».⁶

1930. aastate algul võttis ka eesti kodanlus kriitika alla veel säilinud demokraatia riismed ja asus energiliselt teed sillutama fašismile. Kirikuellu ülekantult tähendas see «rahvakiriku» transformeerumist «rahvuskirikuks» ja kiriku rakendumist fašismi ideede teenistusse. Ka kirikus algas võitlus tugeva keskväimu pärast.⁷ Poliitilise reaktsiooni avngardis leidis oma koha ka eesti kirik, — temal tekkisid tihedad sidemed üldtuntud «vapside» liikumisega. Need olid mõlemapoolsed sidemed. 17. detsembril 1933. aastal nõudis «vapside» kongress agaralt kirikule uusi privileege ja «väärilist tegevusvabadust». Mitmetest pastoritest said selle liikumise juhtivad tegelased. Nii kujunes üheks «vapside» ideoloogiliseks keskuseks Rõuge pastoraat eesotsas sealse koguduse pastori V. Viksiga. Samas plaanis paistis silma ka Elva koguduse pastor A. Bender.⁸ Toodud näited pole kaugeltki ainsad.

Eesti kodanlus rajas suuri lootusi oma rahvuspoliitilise kontseptsiooni teostamisel siinsele vene õigeusu kirikule. Just neil kaalutlustel seisis ta eesti kodanluse erilise tähelepanu keskpunktis. Kui eesti kodanlus lõi luteri kirikuga sidemed loosungi all: «Balti-Saksa härraskirik Eesti rahvakirikuks!», siis vene õigeusu kirikus oli olukord mõneti keerukam. Viimane kasutas veel äsja Tsaari-Venemaa riigikiriku laiü privileege, tema otsest toetust ja heldeid subsidiume. Nüüd tuli tal nendest esialgu loobuda. Kuigi vihavaen nõukogude väimu vastu lähendas kirikutegelasi eesti kodanlusele, tekitas viimases ometi teatud ärevust «ühtse, jagamatu ja õigeuskliku Venemaa» loosung, mida see kirik levitas. Sellepärast alustaski eesti kodanlik-natsionalistlik ladvik võitlust kohaliku õigeusu kiriku iseseisvustamiseks. Konstantinopoli patriarh Meletose kaasabil viidi läbi kirikulõhe: asutati autokefaalne eesti apostliku õigeusu kirik. See seadis juba nendel aastatel üheks oma tegevuse eesmärgiks «segakoguduste ümberkorraldamist ravuslikeks kogudusteks, eriti Petserimaal...»⁹ Petserimaa, Narva-tagused külad, Peipsi-äärsed piirkonnad — kõikjal, kus paiknesid vene rahvusest elanikud — sai õigeusu kirikust relv eesti kodanluse käes tema reaktsioonilises, šovinistlikus rahvuspoliitikas.

⁶ Selline oli juhtteema, millega Tartu ülikooli rektor J. Köpp esines 1935. aasta jaanuaris Tallinnas korraldatud teisel rahvusliku kasvatuse kongressil. Selle kokkukutsujaks oli Eesti Eugeneika ja Genealoogia selts. — ENSV ORKA, f. 3345, nim. 1, s.-ü. 1, l. 15—16. Ka 1927. a. jaanuaris Tartus peetud «Tautervise seltsi» esimesel rahvusliku kasvatuse kongressil jõuti järeldusele, et eesti rahvas ei suutvat ilma usuta eksisteerida, ilma usuta jäävat kängu ka tema kultuur... Aga eestlaste rahvuslikuks usuks peeti luteri usku.

⁷ Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. I. Tallinn, 1956, lk. 241—244.

⁸ Sealsamas, lk. 260 ja «Elva Elu», 1934, 14. jaanuar.

⁹ O. Sild. Eesti kirikulugu. Tartu, 1938, lk. 233—234, 237.

Ta täitis seda funktsiooni ustavalt küll suu- küll trükisõnaliselt agitatsioonis ja propagandas, nii kirikus kui väljaspool seda. Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kiriku (EELK) häälekandjate «Eesti Kirik» ja «Meie Kirik» eeskujul arendasid mitmesuguseid natsionalistlikke kampaaniaid ka õigeusu kiriku väljaanded, eriti «Usk ja Elu», mida toimetas president K. Pätsi vend, õigeusu kiriku sinodi esimees N. Päts.¹⁰ Just selles ajakirjas õhutati järjekindlalt natsionalistlikke kirgesid, mille kanvaaks oli tavaliselt antikommunism ning Nõukogude-vaenulik laim. Üheks tema põhilistest poliitilistest kontseptsioonidest sai eesti kodanluse poolt väljapakutud vene rahvusest elanikkonna ümberrahvustamise idee. Olgu märgitud, et eesti kodanlus hindas kõrgelt õigeusu kiriku võimeid ja võimalusi just sellest aspektist lähtudes. Oma vestlustes Läti saadikuga kõneles K. Päts õigeusu kiriku poliitilisest kasutamisest ja selle võimalustest just nendel, rahvuspoliitilistel eesmärkidel.¹¹ Need polnud ainult sõnad, vaid kiriku ja riigi ühine, kavakindel tegevus, ühised ettevõtmised ühise eesmärgi nimel. Paljud neist on dokumentaalselt argumenteeritavad. Nii näiteks on säilinud haridusministri kiru siseministrile 1936. aastast, milles konstateeritakse rahuldustundega, et Narva-tagustes valdades on Kallivere ja Väiküla endistes vene õppekeelega algkoolides nüüd kehtestatud eesti-soome õppekeel. Samas kurdetakse, et Ingerimaal õigeusu kirikutes ikka veel slaavikeelseid jumalateenistusi peetakse, mis olevat suureks toetuseks vene mõjudele sealse (põhiliselt vene rahvusest — L. R.) elanikkonna hulgas. Minister palus astuda samme nende asendamiseks eesti-keelsete jumalateenistustega. Kirjal paiknev siseministri resolutsioon kõneleb sellest, et haridusministri palve ka üsna peatselt rahuldati.¹²

1933. aastal avati Petseri kloostris baasil eesti apostliku õigeusu vaimulik seminar. Selle juhataja piiskop Leismann kirjutas oma iga-aastastes aruannetes Haridusministeeriumile: «Peale otsekohese kooli töö, paljud õpilased võtsid osa ka seltskondlisest tegevusest, näiteks kaitseliidu harjutustest ja ülesannetest...» Seminaristide peamise kasvatusülesandena nähti «alal hoida neis usutunnet, armastust isamaa vastu, austust riigipea ja valitsuse vastu.» Sellest tulenevalt rakendati seminariste igal aastal 24. veebruaril (s. o. kodanliku vabariigi ametlikul aastapäeval) kodanlik-natsionalistlike kõnekoosolekute organiseerimisel Petserimaa külades.¹³ Valitsus tasus selliste patriotismiavalduste

¹⁰ Ka K. Pätsi vend V. Päts seisis õigeusu kiriku teenistuses: töötas pedagoogina õigeusu vaimulikke ettevalmistanud õppeasutuses Petseri kloostris (samuti töötas ta juhtival kohal Haridusministeeriumis).

¹¹ Latvi PSR Centrālais Valsts Vesture Arhīvs (Lāti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv), f. 1370, nim. 1, s.-ü. 75, l. 37.

¹² ENSV ORKA, f. 14, nim. 2, s.-ü. 551, l. 98, 99.

¹³ ENSV ORKA, f. 1108, nim. 4, s.-ü. 531, l. 75, 134, 135, 229, 274.

eesti riik andis seminarile mitmesugustel «põhjendustel» akordseid rahalisi toetusi, tema subsiidium seminari eelarves kasvas aasta-aastalt. Kodanluse võimu viimastel aastatel võeti ka seminari õppejõudude palgad Haridusministeeriumi eelarvesse, s. o. riigi kanda.¹⁴

Käesolevas artiklis ei seata ülesandeks peatuda üksikasjaliselt kõigil neil vormidel ja meetoditel, mille kaudu siinsed kirikud ja ka need usuühingud, kellele riik kiriku õigusi ei andnud, — eesti kodanluse šovinistlikku rahvuspoliitilist tellimust realiseerisid. Kõik see väärib iseseisvat uurimust, mis oluliselt väljuks antud teema raamidest. Küll aga osutatakse eeltoodugi varal sellele, kuivõrd sihipäraselt ja teadlikult eesti kodanlus kasutas religioosse ja rahvusliku faktori vahelisi seoseid ja nende ühistoimet, samuti rahvuslike ja konfessionaalsete faktorite omavahelist läbipõimumist konkreetsetes sotsiaal-ajaloolistes tingimustes.¹⁵

Muidugi ei jäänud need eesti kodanluse klerikaalsed aktsioonid Eestimaa Kommunistlikule Parteile märkamatuks. Peagu alati reageeris EKP neile terava, resolootse protestiga, astudes ühteaegu nii kleruse demokraatia-vaenulike ja šovinistlike ettevõtmiste vastu kui ka kodanluse natsionalismi vastu. Mõistagi sõltusid selle klerikalismivastase võitluse vormid võimalustest. Kui EKP võis sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastatel küllaltki edukalt kasutada mitmeid legaalseid vahendeid, siis hilisematel aastatel tuli tal enamasti piirduda vaid partei illegaalse ajakirjandusega.¹⁶

EKP klerikalismivastane võitlus rajanes kindlalt marksistlik-leninlikule kontseptsioonile usklike ja mitteusklike töötajate tegevusühtsusest majandusliku ja poliitilise võitluse yaldkonnas. Vastu minnes sotsialistlikule revolutsioonile Eestis ei saanud kommunistid lubada töötajate ühiste väesalkade jaotamist minigite teisejärguliste, religioossete tunnuste põhjal. Käsitledes sotsialistlikku revolutsiooni kui sügavalt internatsionaalset protsessi, astusid nad välja nii rahvusliku kui religioosse rõhumise vastu, rahvusliku rõhumise religioossesse vormi rüütamise vastu.¹⁷

¹⁴ Seminari eelarveid aastatest 1933/34—1938; Sealsamas, s. ü. 531

¹⁵ Rahvusliku ja religioosse ühistoime küsimusi on lähemalt vaadeldud J. Minkevičiuse artiklis, mis ilmus koguteoses «Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся», Tallinn, 1971, lk. 106—115.

¹⁶ Lühiajalise erandi selles moodustavad aastad 1932—1933, mil EKP sai kasutada ka mõningaid legaalseid vorme ja organisatsioone nimetatud otstarbel.

¹⁷ Üheks iseloomulikuks näiteks sellele meenutatagu EKP illegaalse väljaande «Kommunist» reageerimist eespool mainitud ümberrahvustamise, eestistamise kampaaniale, mida eesti valitsevad kodanlikud ringkonnad 1930. aastail organiseerisid Narva-tagustes külates. Vt. kirjutist «Ingerimaa töölistele, saunikutele, kehvi- ja kesktalurahvale ning kaluritele», — «Kommunist», 1934, nr. 9; EKPA, f. 27, nim. 1, s. ü. 551, l. 98 jm.

Arvustanud teravalt eesti kodanluse natsionalismi ja poliitilise klerikalismi sõprus- (ja sugulus-) vahekordi, mõistis EKP põhjuslikku seost rahvusküsimuse optimaalse lahenduse ja üldise sekulariseerimise vahel. Partei mõistis, et eelseisvas revolutsioonis jääb rahvusküsimuse sisuline lahendamine, leninliku rahvusprogrammi põhinõuete tegelik realiseerimine oluliselt sõltuvaks ka südametunnistuse vabaduse kui demokraatliku nõude järjekindlast elluviimisest. Tõsi, eesti kodanlus kinnitas oma konstitutsioonides (põhiseadustes) ja mõnedes teistes riiklik-juriidilistes aktides kiriku eraldamist riigist ja kooli eraldamist kirikust. Ometi jäid need kinnitused vaid paljasõnalisteks deklaratsioonideks, mida pöörati kavakindlalt kiriku kasuks nii presidendi dekreetides kui teisteski õiguslikes ja seadusandlikes dokumentides. Tegelik lahutus jäi kodanluse võimu lõpuni tulemata. Selle teostamine jäi sotsialistliku revolutsiooni ülesandeks.

Milliseks kujunes Eesti kommunistide poliitika usu ja kiriku küsimuses 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis? Millised olid selle poliitika teoreetilised aspektid ja alused ning kuidas seda poliitikat praktikasse viidi?

Esmalt märgitagu, et 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis tõi enesega kaasa suure kompleksi algatusi mitmest valdkonnast: massilises organiseerimistöös, poliitilises, sotsiaalses, ideoloogilises, kultuurhariduslikus sfääris jm. Käesoleval juhul kõidavad enam tähelepanu põhilised muutused maa majanduselus, mis said objektiivseks aluseks religiooni sotsiaalsete juurte purustamisele, järelikult ka rahvahulkade religioossuse langusele. Ekspluateerimise kaotamine, suurtööstuse natsionaliseerimine ja paljud teised abinõud löid otsese eelduse südametunnistuse vabaduse leninlike printsiipide realiseerimiseks. Sotsialistlik revolutsioon kujundas soodsad tingimused teaduslik-materialistliku maailmavaate, marksismi-leninismi teooria laiaulatuslikuks levikuks Eestis.

EKP sotsiaal-poliitiliste ja ideoloogiliste kogemuste lähem vaatlemine aastatest 1940—1941 lubab väita järgmist.

Töötades välja oma poliitilist kurssi usu ja kiriku küsimuses sotsialismi ehitava riigi tingimustes lähtus EKP eelkõige K. Marxi, F. Engelsi ja V. I. Lenini teoreetilisest pärandist. Sellest sugenevalt rajanes EKP poliitika tervikuna religiooni fenomeni teaduslikul käsitlel, hinnangul, mille Marx religioonile andis veel 1844. aastal.¹⁸

Tema praktilise poliitilise platvormi aluseks said V. I. Lenini poolt väljatöötatud programmilise tähtsusega artiklid: «Kehv-talurahvale» (1903)¹⁹, «Sotsialism ja usk» (1905)²⁰, «Töölispartei

¹⁸ Vt. K. Marx ja F. Engels religioonist. Tallinn, 1963, lk. 31.

¹⁹ V. I. Lenin. Teosed, 6. kd., lk. 325—391.

²⁰ V. I. Lenin. Teosed. 10. kd., lk. 64—68.

suhtumisest religiooni» (1909) ²¹, «Klassid ja parteid nende suhtumises religiooni ja kirikusse» (1909) ²² jt.

Poliitilise kursi teiseks lähtealuseks seadis EKP omaenda ajaloolise võitluse praktika ning NLKP ja teiste vennasparteide rikkalikud kogemused.

Püüdes hoolikalt vältida minevikus tehtud vigu ²³ asus ta järjekindlalt ellu viima leninliku südametunnistuse vabaduse dekreeidi põhinõudeid. ²⁴ Juriidiliselt väljendus see Eesti NSV Konstitutsiooni (Põhiseaduse) 96. paragrahvis. (Mainitud konstitutsioon võeti vastu Riigivolikogu istungil 26. augustil 1940. a.) ²⁵ Faktiliselt rajanes EKP poliitika usu ja kiriku küsimuses täielikule sekulariseerimisele. Riigi ja kiriku vahekorra küsimuses lähtus EKP järgmistest kaalutlustest:

1. Sotsialismi ehitava riigi suhtes jääb religioon eraasjaks. Selle põhimõtte kohaselt lahutatakse kirik riigist ja kool kirikust. Ei saa olla ühtegi riigikirikut ega riigiuskku. Seaduse ees võrdsustatakse kõik usukoondised, kõik kirikud.

2. Loobutakse ideest, mille järgi sotsialistlik riik võiks kaotada religiooni administratiivsete vahenditega. Välistatakse iga-sugune usklike tagakiusamine usukommete ja -kultuste täitmise pärast. Usu jälitamist käsitatakse kui usu säilimise ja taastootmise olulist põhjust.

3. Riigi funktsioonidesse jääb üksnes teatud spetsiifiline osa ateistlikust propagandast. Samaaegselt välditakse riigi muutmist ateistliku töö põhivahendiks ja kogu selle töö koondamist riigi kätte.

4. Riik ei toeta kirikuid ega usukoondisi. Ta ei kohusta kodanikke osa võtma usuorganisatsioonide tegevusest. Ta ei toeta oma eelarvelistest summadest kirikut ega vaimulikke, kuid ta annab usuorganisatsioonidele kasutada neile vajalikud materiaalsed tingimused: kultushooned, nende sisustuse jms.

5. Riik ei sekku usukoondiste konfessionaalsetesse kanoonilis-dogmaatilistesse küsimustesse. Kodanikud võivad sooritada kõiki rituaale, mida usukoondiste eeskirjad ette näevad. Erandiks loetakse vaid selliste usukommete ja -kultuste täitmist, millega

²¹ V. I. Lenin. Teosed. 15. kd., lk. 369—379.

²² V. I. Lenin. Teosed. 15. kd., lk. 380—388.

²³ Partei andis kriitilise hinnangu mõnele pahempoolsetele poliitilistele vigadele, mis leidsid aset Eesti Tööräha Kommuuni päevil, sealhulgas Kommuuni dekreedile «Valeõpetuse laialilaotamise asjas» 10. detsembrist 1918. a. (Selle kohaselt kõikide konfessioonide vaimulikud kui valeõpetuse levitajad kuulutati kontrevolutsionäärideks ja neil keelati ära Eesti piirides viibimine. EKPA, f. 18, nim. 3, s.-ü. 5, l. 5.).

²⁴ Peetakse silmas Rahvakomissaride Nõukogu dekreeti «Kiriku lahutamise riigist ja kooli lahutamisest kirikust», millele V. I. Lenin 20. jaanuaril 1918. a. alla kirjutas.

²⁵ «Kommunist», 1940, 25. august.

võib kaasneda tervise kahjustamine, elu ohustamine, või mis on suunatud sotsialistliku riikliku korra vastu. Usukommete täitmist takistajad võetakse vastutusele seaduslikus korras.

Nõutakse, et kirik peab piirduma ainult usklike vajaduste vaimse rahuldamisega ja lähtutakse marksistlikust teesist, et tõeliselt demokraatlik riik ei vaja oma poliitiliseks täiustamiseks kiriku abi.

Nende põhimõtete elluviimise käigus realiseeriti Eestis 1940. aasta suvel hulgaliselt vastavaid üritusi. Mõned neist: õiguslik-juriidiliste kitsenduste kaotamine seoses usutunnistusega; usutalitluste ja tseremooniate ärakeelamine riiklike asutuste ja ühiskondlike organisatsioonide üritustel; usuvande keelustamine. Kõik usuühingud allutati ilma privileegideta eraühingute kohta väljantud üldistele määrustele ja korraldustele. Nad jäeti ilma riiklikust ja kohalike asutuste toetusest. Keelustati sunduslikud korjandused ja maksud usukoondiste heaks. Kogudus jäeti ilma eraomandi valdamise õigustest. Vaimulikelt võeti ära perekonnaseisuaktide väljaandmise õigus. Kirikute ja koguduste varad kuulutati rahva omandiks. Koolides lõpetati usuõpetuse õpetamine. Likvideeriti usuteaduskond Tartu Ülikoolis, Apostliku Õigeusu Kiriku Vaimulik Seminar Petseri kloostri juures ja Eesti Baptisti Usuühingu Seminar Tallinnas. Lõpetati religioosse kirjanduse väljaandmine ja alustati populaar-teadusliku ning teaduslik-ateistliku kirjanduse väljaandmist. Täielikule sekulariseerimisele kaasnes praktikas avalik ja ulatuslik ateistlik tegevus, mille suunajaks oli Eestimaa Kommunistlik Partei.²⁶

Märgitagu, et paljud siinkohal loetletud üritustest viidi ellu enne seda, kui Eesti võeti vastu NSV Liidu koosseisu, s. o. riigi üldise demokratiseerimise protsessis. Juba siis töötati välja põhisuunad. Niisamuti jälgiti eespool toodud põhimõtete elluviimist. Veel Riigivolikogu valimiste kampaanias kinnitati töötajatele, et «usuvabadust ei piirata ega mingit usu tagakiusamis ei tule.»²⁷ Rohkemgi — valimiseelsel perioodil figureeris opositsioonilise Keskerakonna platvormi nimekirjades ka kirikutegelasi — liberalistlikult meelestatud teoloog Tallmeister.²⁸ Tervel real juhtudel rakendati seaduslikke abinõusid selliste isikute suhtes, kes sihlikult solvasid usklike religioosseid tundeid, huligaanitsesid kultushoonetes ning kalmistutel jms.²⁹ Nõnda lõigati juba eos läbi kuuldused «eelseisvatest religioossetest ja rahvuslikest tagakiusamistest».³⁰

²⁶ Vt. Tõid NLKP ajaloo alalt VI. — TRU Toimetised. Tartu, 1969, Vihik 233. lk. 69.

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 678, l. 5.

²⁸ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 678, l. 50.

²⁹ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 237, l. 43, 44; Sealsamas, s.-ü. 227, l. 184, 185, 234 jt.

³⁰ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 678, l. 56.

Ulatuslikum tegevus järgnes aga pärast Riigivolikogu 22. juuli ajaloolist istungit. Juba 26. juulil 1940. a. võis selleaegne välisminister Nigol Andresen vastata «United Pressi» korrespondendile nendes küsimustes järgmist:

«Kirik on riigist lahutatud. Usuõpetus koolides ei ole õpilastele sunduslik. Ilmalik perekonnaseisu registreerimine võitis juba paralleelselt kiriku registreerimisega rahva suure enamuse usalduse.³¹ Et religiooni küsimused ei tohi olla tulevikus riiklikud asjad, on meile praegu täiesti selge.»³²

Tõsi küll, ei J. Vares-Barbaruse valitsus ega ka esimene Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu koosseis ei võtnud vastu juriidilist koonddokumenti, mis oleks kohaldanud leninliku südametunnistuse vabaduse dekreeidi põhisätteid üldriiklikus korras. Ometi ei vähenda see mingil määral teostatud ürituste tähtsust ja kaalu ega muuda neid kehtetuks õiguslikus mõttes. Iga läbi viidud ürituse aluseks on konkreetsed juriidilised aktid, valitsuse otsused, või presidendi dekreedid, mis ka nende läbiviimist motiveerivad. Veel mainitagu, et sekulariseerimisprotsess tervikuna tähistas eelkõige demokraatlike ülesannete järjekindlat teostamist, eesti rahva ammuste demokraatlike nõudmiste ühe osa elluviimist.

Kõigile nimetatud riiklik-juriidilistele abinõudele, kõigile organisatsioonilise iseloomuga sammudele sekulariseerimise suunas kaasnes reeglipäraselt ulatuslik ja massiline selgitav informatsioon ajakirjanduse jt. kanalite vahendusel.³³ Praktilisest küljest vaadatuna teostati need üritused korrektselt, laitmatult ning suure tähelepanuga usklite töötajate religioosse tundemaailma suhtes. Sellest tähelepanelikkusest kõnelesid hiljem, saksa fašistliku okupatsiooni perioodil isegi mõned üpris konservatiivselt meelestatud kirikutegelased, tunnistades avalikult, et Nõukogude võim ei takistanud usklitel usukommete ja -talitluste täitmist.³⁴

Ent kuidas reageeris kirik ise kõnesolnud riiklik-juriidilistele ja organisatsioonilistele abinõudele?

Eelkõige on jutt Eesti Evangeeliumi Luteri usu Kirikust, mis ka kodanliku vabariigi tingimustes kasutas riigikiriku, valitseva kiriku seisundit. Revolutsiooniline võim jättis EELK ilma nendest privileegidest ja võrdsustas ta teiste usukoonditsegaga. Siit ka kiriku uus orientatsioon, mis sügenes muutunud olukorrast. Allikate vastukäivused, vastuolud ei luba kõnelda kiriku ühtselt poliitilisest kursist Nõukogude riigi suhtes. Võib rääkida mõnede piiskop J. Kõpu esimeste karjasekirjade jt. juhendite põhjal *amet-*

³¹ Minister läheneb küsimusele siinkohal mõneti retrospektiivselt — L. R.

³² EKPA, f. 1, nim. I—I, s.-ü. 250, l. 19.

³³ Töid NLKP ajaloost VI, ..., lk. 69 jj. kus seda probleemi lähemalt käsitletakse.

³⁴ «Eesti Sõna», 1941 12. detsember.

likust kursist. Teatud klauslitega võib seda kurssi pidada pisut enamakski kui lihtsalt *neutraalse lojaalsuse* kursiks uue korra suhtes.³⁵ Ometi ei küündinud ta poliitilise kursi järgmise etapi — *positiivse lojaalsuseni*, mis sel perioodil formeerus teiste liidu-vabariikide territooriumidel tegutsenud usukoondistes. Piiskopi, konsistooriumi ja teiste juhtivate lülide lojaalsuse avalduste taga oli veel teinegi kirik — vaikiiv, enesessetõmbunud, äraootav. Selle kiriku ridades, eriti vaimulikkonna valdavas osas polnud Nõukogude võim põrmugi populaarne. Iga tema sammu jälgiti tähelepanelikult. EELK juhtide abiga püüti kiiresti kurssi minna kõigi kiriku ja riigi vahelkordi ning kiriku tegevust reglementeerivate seadusandlike aktidega ja õpiti tundma oma tegevusraadiust uutes tingimustes.³⁶ Oma tegelikke seisukohti ei suudetud sageli siiski kuigi kaua varjata. Juba 1940. aasta oktoobris peavad mõned Viljandimaal, Tartumaal jm. tegutsenud pastorid natsionalistlike ja Nõukogude-vaenuliku sisuga poliitilisi kõnesid, jutlusi jms.³⁷ Eriti aktiviseerusid sellised rünnakud välispoliitilise atmosfääri kuumenemisel 1941. aasta kevad-suvel.³⁸ Ja juba sõja algpäevist peale said paljudest pastoritest Nõukogude korra relvastatud vaenlased.³⁹

Otsustades sõjajärgsete aastakümnete eesti emigrantliku literatuuri järgi oli pastorite enamik häälestatud Nõukogude-vaenulikult. Neis tekitasid erilist raevu sellised uue võimu sammud, kui kirikumaksude keelustamine, kõrgendatud maksumäärade kehtestamine vaimulikele, religioossete noorsoo-organisatsioonide sulgemine ja lõpu tegemine usuõpetuse õpetamisele ning hommikupalvustele koolides jm., — enamasti ikka need küsimused, mille lahendamine riivas vaimulike majanduslik-materiaalseid huve.

Tuli ette ka teisi äärmusi. Soovimata kaotada oma seniseid positsioone avalikkuses püüdsid mõned vaimulikud ja koguduste aktivistid kohaneda ka uute tingimustega. Nii tegutses näiteks Simunas valimiseelsel perioodil agitpunkti juhatajana kohalik köster, Haapsalu keskkoolis õpetas konstitutsiooni luteri pastor.⁴⁰ Teadagi olid sellised juhud vaid haruharvadeks eranditeks.

Nagu märgitud, lõppes peitemäng juba alanud sõja olukorras. Siis ilmnesisid avalikult tegelikud sümpaatiad ja antipaatiad. Nõukogude-vaenulik agitatsioon muutus siis valdavaks mitte ainult kirikutes vaid ka sektantlikes usukoondistes, ehkki just nõukogude võim viimaseid esmakordselt võrdsustas seaduse ees kirikutega, vabastas nad kirikute rõhumisest.

³⁵ Vt. ENSV ORKA, f. 3192, nim. 1, s.-ü. 5, l. 13, 23 jm.

³⁶ Sealsamas, l. 11.

³⁷ EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 67, l. 2; Sealsamas, s.-ü. 678, l. 56 jm.

³⁸ Siis aktiviseerusid taolised väljaastumised ka teistes usukoondistes. — EKPA, f. 1, nim. 1—1, s.-ü. 48, l. 13.

³⁹ Lähemalt kirjutatakse sellest I. Nelsoni raamatus «Vagaduse varjus». Tallinn, 1965.

⁴⁰ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 63 l. 77 ja sealsamas, s.-ü. 5, l. 14.

Rääkidos EKP poliitikast usu ja kiriku suhtes, pole võimalik jätta kõrvale tema poolt suunatud ateistliku propaganda küsimust. Pole ju tõeline südametunnistuse vabadus realiseeritav ega mõeldav ateistliku selgitustöö vabaduseta. Kummati seisab just selle ajajärgu ateistlik tegevus eesti emigrantlikus literatuuris tähelepanuväärsel kohal.⁴¹

Rahvavõimu esimestel kuudel kulges ateistlik propagandatöö peamiselt eespool nimetatud selgitava informatsiooni vormis mis jõudis rahvahulkadeni trükisõna, raadio, loengute, töötajate koosolekute, vestluste jms. vahendusel. Sellisena kujutas ta endast samuti kommunistliku partei poliitika tähtsat koostisosa.

Märksa enam laienes ja elavnes ateistlik tegevus vabariigis 1940. aasta sügiskuudest peale, mil siin rajati esimesed «Võitlevate Ateistide Liidu» (VAL) organisatsioonid.⁴² Uhenduses sellega oleks ekslik näha nende tekkimises vanemate vennasvabariikide kogemuse mehaanilist ülevõtmist, mingit organiseerimiskampaaniat. Aga sellise mulje võib arhiiviallikatega põgus tutvumine tõepoolest jätta.

Juba pärast Eesti NSV vastuvõtmist NSV Liidu koosseisu ja EKP ühinemist ÜK(b)P-ga oli vabariigi parteiorganisatsiooni juhtkond veendumusel selles, et VAL rakukeste ja organisatsioonide loomine ei saa olla momendi ülesanne. Juhindudes ÜK(b)P Keskkomitee näpunäitest oldi arvamusel, et nende rajamisele peab eelnema pikaajaline, ulatuslik ateistlik propagandatöö, mille põhiraskus jääb partei- ja komsomoliorganisatsioonide ning kultuur-hariduslike asutuste töötajate kanda. NSVL VAL Kesknõukogu soovitas omalt poolt esialgu kasutada usuvastase töö põhilise vormina usuvastasteid ringe, kus töötajad võiksid omandada teadmisi proletaarsete ateismi kohta organiseeritult. Peeti võimalikuks, et sellised ringid, mis pidid töötama parteiorganisatsioonide poolt eraldatud ateistide juhendamisel transformeeruksid edaspidi VAL rakukesteks.⁴³

Sündmuste käik kinnitas, et soovitus kollektiivsete ateistlike õpperingide moodustamisest jäi sageli realiseerimata. Seda asendasid kavakindlalt korraldatud loengud, loengutsükliid, lektooriumid jt. masinavormid. Mõte VAL organisatsiooni loomisest sai esmalt küpseks Narva partei linnakomitees kus otsiti vahetut kontakti üleliidulise VAL juhtkonnaga, paluti sealt organisatsioonilist ja tööalast nõu.⁴⁴

⁴¹ Bibliograafia teoses "Works published by Estonian Historians in exile 1945—1969 (History, Archeology, History of Art, Music, the Church and Law). Compiled by Aino Ränk. Stockholm, 1969, pp. 1—56.

⁴² Nimetus «Võitlevate Ateistide Liit» pole täpne ajaloolises, küll aga sisulises ja keelises plaanis. Kõnesolnud perioodil kasutati paralleelselt «Sõjakate Usuvastaste Liit» ja «Võitlevate Usuvastaste Liit» (VUL), mis tuletati venekeelsest nimetusest «Союз Воинствующих Безбожников».

⁴³ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 30, l. 32.

⁴⁴ EKPA, f. 16, nim. 1, s.-ü. 30, l. 15.

1940. aasta novembri lõpus ja detsembris hakkavad VAL organisatsioonid tekkima kogu vabariigis, kõigis maakondades ja linnades. Detsembris koostati ka VAL orgkomitee, kes töötas välja oma esimese tööplaani — 1940. aasta IV kvartaliks.

See dokument lubab heita pilku organisatsiooni tegevusraadiusele, tema vahetõrgetele teiste organisatsioonide ja asutustega ja annab hea ülevaate ateistliku propagandatöö enese praktilistest küsimustest. Neil kaalutlustel esitatakse siinkohal selle dokumendi põhisisu.

Töökava esimeses osas käsitletakse VAL organiseerimistöö esmaseid põhiülesandeid: VAL orgkomiteede loomist linnades ja maakondadesse, olemasoleva ateistide aktiivi koondamist VAL rakukestesse, kontakte ELKNU Keskkomiteega, Ametiühingute Keskliiduga ning VAL keskorganitega Moskvast.

Teises osas sisalduvad praktilised juhised ateistliku propagandatöö korraldamiseks. Esmaseks vajaduseks peeti ülevaatliku pildi saamist kogu vabariigis tegutsevate usukoondiste seisundist ja nende spetsiifikast. Järgnesid ülesanded trükisõnalise propaganda osas: vajaliku literatuuri koostamine ja koostöö kirjastusega selle väljaandmise osas, ateistlike osakondade loomise taotlus ajakirjade, ajalehtede ja ka seinalehtede toimetustes; ajakirja «Nõukogude Kultuur» veergude eriotstarbelisest kasutamisest ning iseseisva ateistliku ajakirja väljaandmise perspektiividest.

Loengulise töö temaatika ja organiseerimine kavandati ühiselt EK(b)P Keskkomitee ning ELKNU Keskkomiteega. Suuremates linnades kavandati teadlaste avalikke esinemisi populaarteaduslike, peamiselt bioloogia-alaste loengutega. Endiselt seisis päevakorras ateistlike ringide võrgu loomine maakondades ning nende juhtide kaadri ettevalmistamine nii kohtadel kui kogu vabariigi ulatuses, samuti temaatika väljatöötamine nende ringide tarvis.

Veel oli kõnes vastukampaaniate korraldamine mõnede kirikupühade puhul, ringhäälingu kasutamise küsimus ateistlikus töös, ateisminurkade organiseerimine rahvamajades ja klubides ja võimaluste otsimine usuvastase muuseumi loomiseks vabariigis.⁴⁴

Töökava elluviimisega ei viivitatud. Kõrvuti praktilise organiseerimistööga elavnes ja muutus kavakindlaks loengutegevus. Töötajate massikoosolekud toimusid usuvastastel teemadel nii linnas kui maal. Tööd alustasid uued ateistlikud lektooriumid, samuti vestlusringid. Lühikese ajaga suudeti välja anda küllaltki mahukas ateistlik ja populaarteaduslik literatuur (enamasti tõlked); need küsimused kajastusid kogu vabariigi perioodikas, samuti kohalikes väljaannetes. Alates jaanuarist suudeti käiku lasta iseseisev ajakiri «Ateist», mis ilmus südasuveni (viimane number ilmus 1941. a. juunis). Suurt tööd tehti ateismi propa-

⁴⁴ EKPA, f. 16, nim. 1, s. ü. 30, l. 14.

ganda kaadri ettevalmistamisel. (Selle töö põhirõhk jäi siiski vabariigi keskorganite kanda).

Siinkohal puudub ilmselt vajadus käsitleda üksikasjaliselt kogu EKP poolt suunatud ateistliku kasvatus- ja selgitustöö praktilist kompleksi. Sellest on juba kirjutatud varem.⁴⁶

Küll aga kriipsutatagu siiski alla selle töö põhisuundi, mis määrati kindlaks EK(b)P IV kongressil, mis toimus Tallinnas 5.—8. veebruarini 1941. aastal.

Kongressi resolutsioonis rõhutati, et kommunistid peavad arendama kannatlikku ja visa usuvastast propagandat töötajate ja noorsoo hulgas. Eriline aktsent omistati intelligentsi kaasatõmbamisele sellesse töösse, samuti kvalifitseeritud ateistide kaadrite ettevalmistamisele. Märgiti, et ateistlikus töös on tarvis igati vältida usklite religioosete tunnete solvamist.⁴⁷

Nende suundade alusel näitas EK(b)P Keskkomitee juba 1941. aasta veebruaris kätte teaduslik-ateistliku tegevuse sisu, tema peamised vormid ja meetodid. Nõuti, et kogu ateistlik töö kulgeks kõrgel ideelis-poliitilisel tasemel, põhineks tervikuna marksismi-leninismi teooriale. Usuliste tunnete solvamist selles töös käsitati usulist fanatismi süvendava tegurina. Propagandistidelt ja agitaatoritelt nõuti kõrget kvalifikatsiooni ja põhjalikku ettevalmistust. Peeti obligatoorseks, et religiooni probleemid leiaks ajakirjanduse veergudel teaduslikku analüüsimist. Suurt tähelepanu pöörati koolide pedagoogilise kaadri ettevalmistamisele ateistlikuks tööks: vastavad küsimused lülitati Pedagoogilise Instituudi õppeprogrammidesse ning õpetajate päevade ja täienduskursuste õppekavadesse.⁴⁸

Kõnesolevate suundade tegelik elluviimine kujutas endast mahukat, mitmekesist ja sügavalt teoreetilist propagandat. See oli teadusliku maailmavaate levitamine ainuüksi ideeliste vahendite abiga, nagu seda nõudis V. I. Lenin. Ta moodustas endast partei ideoloogilise tegevuse tähtsa lõigu.

Nagu eespool märgitud, formeerus EKP poliitiline kurss usu ja kiriku küsimuses marksismi-leninismi teooria kindlal alusel. Oma sisult tugines ta religiooni ja sellega seotud nähtuste teaduslikul käsitlel. Just see tõsiasi on argumendiks, mis lükkab kõige kategoorilisemalt tagasi kõikvõimalikud kontseptsioonid Eesti kommunistide «poliitilisest ateismist». Viimatinimetatud poliitilise ateismi idee on käesoleval ajal üsnagi ulatuslikult levinud. Eelkõige ühendab ta kõiki kirikuringkondi nii Eesti NSV-s kui emigratsioonis. Ent selle idee interpretatsioo-

⁴⁶ Töid NLKP ajaloo alalt VI, lk. 67—85; «Eesti Kommunist», 1968, nr. 4, lk. 26—33.

⁴⁷ «Kommunist» 1941, 15 veebruar.

⁴⁸ «Ateist», 1941, nr. 2, lk. 93.

nis on tegemist üksteisest oluliselt erinevate variantidega.⁴⁹ Eriti agaralt kõnelevad ja kirjutavad viimasel aastakümne vältel EKP poliitilisest ateismist paljud eesti vaimulikud raja taga. Nad lükkavad täielikult tagasi nii marksismi kui ateismi, püüdmata neid üksteisest kunstlikult lahutada, nagu nende kolleegid seda sageli püüavad teha nii kapitalistlikus kui sotsialistlikus maailmas.⁵⁰ Neile on ateism rahvahulkade vaenlane nr. 1 ja selle vastu tuleb võidelda vahendeid valimata.

Oma memuaarides, brošüürides ja ka teadusele pretendeerivates kirjutistes käsitavad nad 1940.—1941. aastate EKP ateistlikke kogemusi taandatudult ainuüksi riiklik-organisatsioonilistele üritustele, mis, nagu nägime, viidi ellu leninliku südametunnistuse vabaduse dekreedid realiseerimise käigus. Kuid reeglipäraselt nende rünnakud ateismi vastu ei välju vaimulikkonna materiaalse heaolu küsimuste valdkonnast. Ideeline võitlus ateismi (ja marksismi) vastu jääb neis teiseplaaniliseks. Ent järjest suuremat kaalu omandab seevastu küsimuse poliitiline asetus.

Enamasti kõigis sellelaadsetes trükistes mõistetakse ateismi all neid poliitilisi repressioone, mida riik rakendas sõja lävel mõnede reaktsiooniliselt meelestatud kirikutegelaste suhtes. Just neid inimesi esitatakse sageli märtritena, süütute usukannatajatena. Sellest, miks neid inimesi repressseeriti, s. o. nende inimeste poliitilisest käitumisest — vaikitakse.

(Nii näiteks oleks ilmselt tagajärjetoetada teoloogiaprofessor A. Võõbuse, assessor J. Aunveri raamatutes, piiskop J. Lauri jt. vaimulike artiklites mingit õigustust endise piiskopi Rahamäe või abipraost Vooremaa osavõtule 1919. aasta Saaremaa ülestõusu mahasurumisest. Sedalaadi näiteid võib rohkesti tuua).

Sellised tendentsid põimuvad viimastel aastatel emigrantlikus kirjanduses sageli läbi nn. suure poliitika juhtmotiividega. Müüt EKP poliitilisest ateismist aastatel 1940—1941 on saanud luteri pastore-emigrantide argumendiks ka nende võitluses pahempoolse suuna vastu protestantismis, eriti K. Barthi ideoloogilise mõju vastu, võitluses rahvaste rahu- tahte vastu, demokraatia ja sotsiaalse progressi vastu.

⁴⁹ Poliitilise ateismi esimene kontseptsioon pärineb liberalistlikult ja demokraatlikult meelestatud vaimulikelt (W. Brown, K. Barth, D. Bonhoeffer, E. Fuchs jt.), kes näevad ateismis jumala karistust kirikule tema pattude eest, ateismi kui poliitilist tagajärge sellele käitumisele. Teine suund käsitleb teda kui determineeritud vajalikkust, millel on poliitiline iseloom ja praktiline tähtsus religiooni elustamisele, tema toniseerimisele. Teda vaadeldakse kriitikana, mis aitab kirikul vabaneda oma puudustest. (Seda suunda toetavad kiriku moderniseerimisega seotud ringkonnad Roomas ilmuva jesuiitliku «La Civiltà cattolica» juurest). Kolmas suund, mis sügeb antikommunistlikust põhikontseptsioonist — on poliitilise ateismi konservatiivseim variant. Seda järgivad ka eesti pastori-emigrandid.

⁵⁰ L'Ateismo contemporaneo. Vol. I. Torino, 1967 jm.

Nad kujutavad kristlikku rahuliikumist kui marksistlikku revolutsioonilist infiltratsiooni kirikus ja lükkavad selle kategooriliselt tagasi. Nad peavad teadlikult kinni vanast ekslikust vormelst: kuivõrd kommunistid käsitlevad religiooni «rahvaste oopiimina», peavad nad järelikult iga usklikku rahva ja sotsialismi vaenlaseks, keda juba ainuüksi sellepärast tuleb hävitada.

Tõsi küll, viimastel aastatel on sedalaadi ähvardused ja hirmutamised märksa harvenenud. Ilmselt tuleb selles näha Eesti NSV territooriumil tegutsevate usukoondiste rahvusvaheliste sidemete tugevnemise kaudseid tagajärgi, samuti emigrantliku kiriku järkjärgulist kõrvaletõrjumist rahvusvahelistest kirikuorganisatsioonidest.

Poliitiline ateism on antikommunismi vana relv. Tagurlikele vaimulikele, kes ei taha näha uut, on ta ainukõlvulik abinõu. Konservatismi enese toitepinnaks on perspektiivitus, pessimism.

Pastor F. Stockholm kirjutab: «Elu on Austraalias raske ning nõuab tugevat tervist. Ainult raske füüsilise tööga võib siin elada, sest uustulnukate vastu valitseb sallimatus ja muudele aladele pääsemine on raske. Austraalias peaks olema umbes 7000 eestlast, kuid ainult umbes 2000 on leidnud ühenduse EELK-ga... Hiljemalt paarikümne aasta jooksul kaovad siin maal ühes eesti rahvustundega meie kaunis emakeel kui ka meie praegu võõral toetusel kuidagi eksisteerivad kogudused.» Ligi-lähedale samas toonis kirjeldab eesti emigrantliku kiriku olukorda Saksa FV-s pastor M. Vaher.

Pastorite-emigrantide kriitika EKP poliitilise praktika kohta 1940.—1941. aasta sündmustes ja eriti 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis on argumentideta. Ta on pigem soov õigustada ajaloo ees omaenese kompromiteeritud käitumist. See on püüd kätte maksta kaotatud majandusliku, poliitilise ja lõpuks ka ideoloogilise positsiooni, kaotatud «ajaloolise initsiatiivi»⁵¹ eest.

EKP juhtimisel viidi leninliku südametunnistuse vabaduse dekreedid põhinõuded ellu järjekindlalt ning inimväärikuse sügava respektiga. Ulatuslikult levis teaduslik maailmavaade ja ateistlik tegevus sai parteitöö tähtsaks lõiguks. Samaaegselt garanteeriti usklitele täielik vabadus usukommete ja -kultuste sooritamiseks vastavalt kanoonikaks ja dogmaatikas konfessionaalselt ettenähtud nõuetele.

Ainuüksi täieliku sekulariseerimise tingimustes lõi Eestimaa

⁵¹ Kommunistlike ja töölisparteide rahvusvaheline nõupidamine. Dokumendid ja materjalid. Moskva, 5.—17. juuni 1969. Tallinn, 1969, lk. 256.

Kommunistlik Partei vajalikud eeldused religioosse ja rahvusliku vahel ajapikku valitsenud sidemete tasalülitamiseks ning rahvusküsimuse lahendamise leninliku programmi teostamiseks.

**О СООТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО И
РЕЛИГИОЗНОГО, О ПОЛИТИКЕ КП ЭСТОНИИ
В ВОПРОСАХ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ
В ПЕРИОД СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ
1940 ГОДА В ЭСТОНИИ**

Л. Райд

Резюме

Статья посвящена вопросам переплетения национальных и конфессиональных, религиозных факторов в различных социально-исторических ситуациях. Рассматривается также практическое применение этой взаимосвязи эстонской буржуазией в интересах ее политической концепции.

Анализируя политику КП Эстонии в отношении религии и церкви в годы 1940—1941, подчеркивается, что партия рассматривала полную секуляризацию как прямую предпосылку для успешной реализации ленинских принципов национального вопроса в условиях строящего социализм государства.

Подробнее рассматриваются исходные основы и марксистско-ленинские принципы этой политики и отдельные вопросы ее реализации.

**NATIONAL AND RELIGIOUS FACTORS AND THE
POLITICAL COURSE OF THE ESTONIAN C.P. AS TO
RELIGION AND CHURCH IN THE YEARS 1940—1941
IN ESTONIA**

L. Raid

Summary

The problems of the intertwining of national and religious confessional factors have been pointed out in several social-historical situations in this article. The employment of this connection by the Estonian bourgeoisie in the interests of its political conception have been examined as well.

Describing the political course of the C.P. of Estonia as to religion and church in the years 1940—1941 we have pointed out

that total secularisation has been treated by the Party as a direct precondition for the successful realization of Leninist national principles under the conditions of a socialist state.

The starting-points and main theoretical principles of this policy as well as the detailed problems of its realization have been given more particular attention.

TRÜ PARTEIORGANISATSIOONI TEGEVUSEST INTERNATSIONALISMI JA RAHVASTE SÕPRUSE KASVATAMISEL ÜLIKOOLIS AASTATEL 1955—1960.

J. Kalits

Marksismi rajajad sidusid töörahva võitluse edusammud sellega, kuivõrd suures ulatuses õnnestub tal kindlustada internatsionaalset ühtsust. «Kui suhtutakse alahindavalt vennalikku liitu», kirjutas K. Marx, «mis peab olema mitmesuguste maade tööliste vahel ja mis peab õhutama neid oma vabadusvõitluses seisma kindlalt üksteise eest, siis on karistuseks ühine lüüasaamine, mis tabab nende eraldi ettevõetud jõupingutusi».¹ V. I. Lenin, viies ellu marksismi ja seda edasi arendades rõhutas korduvalt internatsionalistliku ühenduse tugevdamist ning internatsionalistliku ideoloogia kujundamist. Oma töödes näitas V. I. Lenin, et proletaarset internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideede järgimine on proletariaadi rahvuslike ja rahvusvaheliste võitude saavutamise aluseks. Rõhutades, et «tööliste internatsionaalne ühtsus on natsionaalsest tähtsam»², pidas V. I. Lenin silmas, et see ei tähenda rahvusliku omapära ja eritingimuste ignoreerimist. V. I. Lenin kirjutas: «Kuni püsivad rahvuslikud ja riiklikud erinevused rahvaste ja maade vahel — need erinevused aga püsivad veel väga, väga kaua, isegi pärast seda, kui on teostatud proletariaadi diktatuur kogu maailma ulatuses —, ei nõua kõigi maade kommunistliku töölisliikumise internatsionaalse taktika ühtsus mitmekesisuse kõrvaldamist, rahvuste erinevuste kaotamist (praegusel momendil on see rumal unistus), vaid kommunismi põhiprintsiipide (nõukogude võim ja proletariaadi diktatuur) niisugust rakendamist, mis neid printsiipe üksikasjus õigesti teisendaks, õigesti kohandaks, rakendaks rahvuslikelo ja rahvuslik-riiklikele erinevustele»³. V. I. Lenin oli ees-

¹ V. I. Lenin. K. Marx ja F. Engels proletaarset internatsionalismist. Tallinn, 1966, lk. 40.

² V. I. Lenin. Teosed. 35. kd., lk. 203.

³ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 70—71.

kujuks internatsionalismi printsiipide järjekindlal elluviimisel. V. I. Lenini juhtimisel loodi paljurahvuseline sotsialistlik riik — NSV Liit. Enam kui saja meie maa sotsialistliku rahvuse ja rahvusgrupi ühtekoondumine, nende majandusliku ja kultuuritaseme tõus ning ühtse proletaarse ideoloogia juurdumine on sotsialismi saavutuseks igipõlise rahvusprobleemi lahendamisel.⁴

Saavutatud edusammud aga ei tähenda, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimused oleksid juba kaotanud oma aktuaalsuse. Rahvussuhete pideva arenemise tingimustes ei kujune internatsionalismi ideoloogia välja iseenesest, vaid selle baasil, kuidas tuntakse ühiskonna arenguseadusi ning mõistetakse kommunistliku ühiskonna ehitamise olemust. Niikaua aga, kui on olemas rahvused, pole välditavad subjektiivsed vead, mis on seotud rahvuslike momentide ala- ja ülehindamisega. Tingimustes, kus rahvused jagunevad kapitalistlikeks ja sotsialistlikeks, tähendaks internatsionalismi ideoloogia stiihiline areng soodsate tingimuste loomist natsionalistliku ideoloogia pealetungiks. «Kodanlik natsionalism ja proletaarne internatsionalism», kirjutas V.I. Lenin, «need on kaks lepitamatult vaenulikku loosungit, mis vastavad kogu kapitalistliku maailma kahele suurele klassileerile ja väljendavad kaht poliitikat (veel enam: kaht maailmavaadet) rahvusküsimuses.»⁵

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamine jääb seetõttu pikemaks ajaks ideoloogilise töö üheks tähtsamaks küsimuseks. See nähtub nii rahvusvahelise kommunistliku liikumise kui ka meie partei poolt püstitatud ülesannetest. Kõigis tähtsamates dokumentides rõhutatakse internatsionalismi kasvamise nii rahvuslikku kui rahvusvahelist tähtsust. Seepärast 1969. aasta juunis Moskvast toimunud kommunistlike ja töölispartei esindajate nõupidamise põhidokumendis märgitaksegi töölis- ja kommunistliku liikumise ühtsuse järjekindla tugevdamise vajadust ning seotakse proletaarse internatsionalismi ideoloogia edusammudega kaasaja suurimas sotsiaalses murrangus — üleminekul kapitalismilt sotsialismile. Nii näidatakse seal otseselt, et «ustavus marksismile-leninismile ja proletaarsele internatsionalismile, oma rahva huvide ja ühtse sotsialismiürituse kõikumatu ja ennastsalgav teenimine on kommunistlike ja töölispartei ühisaktsioonide efektiivsuse ja õige orientatsiooni vajalik tingimus, mis garanteerib edu nende ajalooliste eesmärkide saavutamises».⁶ See põhimõte on fikseerimist leidnud ka meie partei programmis püstitatud ülesannetes, kus toonitatakse, et «parteijätkab väsi-

⁴ Vladimir Iljitš Lenini 100. sünniaastapäevaks. — Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesid. Tallinn, 1970, lk. 29.

⁵ V. I. Lenin. Teosed. 20. kd., lk. 10.

⁶ Kommunistlike ja töölispartei rahvusvaheline nõupidamine. Dokumentid ja materjalid. Tallinn, 1969, lk. 292.

matult nõukogude inimeste kasvatamist proletaarse internatsionalismi vaimus, aitab igati kaasa tööinimeste rahvusvahelise solidaarsuse tugevdamisele».⁷

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise aktuaalsust kriipsutavad alla ka kõik kaasaegsete ülesannete püstitamise ja lahendamise aluseks olevad otsused. Nii loetakse meie partei XXIV kongressi otsustes väga oluliseks «kasvatada kõiki töötajaid internatsionalismi vaimus, leppimatuses natsionalismi, šovinismi ja rahvusliku piiratuse ilmingute vastu, austuses kõigi rahvuste ja rahvusrühmade vastu.»⁸ Sama mõte on leidnud allakriipsutamist ka EKP XVI kongressil. Nii märkis oma ettekandes kongressile sm. J. Kabin, et «parteiorganisatsioonid ja ideoloogilise rinde võitlejad peavade veel suurema järjekindlusega kasvatama kõiki töötajaid nõukogude patriotismi ja NSV Liidu rahvaste sõpruse vaimus, taotlema seda, et internatsionalistlik teadlikkus saaks iga nõukogude inimese moraalse käitumise normiks.»⁹

Kogu eeltoodud materjal tõendab eredalt, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamine on terve viimase sajandi jooksul olnud proletariaadi võitluse, töölis- ja kommunistliku liikumise aktuaalseks küsimuseks, kusjuures tema tähtsus pole kahanenud vaid kasvanud. See nõuab kõigilt ühiskonnateadlastelt, et nad kaasa aitaksid nende ülesannete lahendamisele teaduslikul alusel. Üks nimekamaid rahvusküsimuse uurijaid NSV Liidus, M. S. Džunussov kriipsutab alla teadlaste ees seisvat kaht põhilist ülesannet: «Esiteks — meie ees seisab ülesanne saavutada, et internatsionalismi printsiibid kujuneksid nõukogude inimeste ideelise veendumuse ja moraali normideks ja teiseks — meil on vaja põhjalikult tundma õppida uusi nähtusi ja protsesse, mis arenevad rahvussuhete valdkonnas võitnud sotsialismi baasil»¹⁰. Parteiorganisatsioonide tegevuse uurimine, nende praktilise tegevuse analüüs ja kogemuste üldistamine kujutabki endast üht osa tööst, mille eesmärgiks on internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise parandamine ning selle protsessi kaasaegsete seaduspärasuste avastamine. Käesolev artikkel võimaldab teatavat ülevaadet sellest, kuidas nende probleemidega on tegeelnud kõrgema kooli, antud juhul Tartu Riikliku Ülikooli parteiorganisatsioon. Artikli ajalisteks raamideks on põhijoontes partei XX ja XXII kongressi vaheline periood, kuid kuna vaadeldav periood eeldab ka teatavat eelanalüüsi, on alustatud 1955. aastaga.

⁷ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1961, lk. 111.

⁸ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal. Tallinn, 1971, lk. 19.

⁹ Eestimaa Kommunistliku Partei XVI kongress. Tallinn, 1971, lk. 46.

¹⁰ Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся, Таллин, 1971, стр. 39.

Viiekümnendate aastate teist poolt on üliõpilaste hulgas tehtava kasvatustöö seisukohalt väga vähe uuritud. Peamiselt on avaldatud ainult üksikuid populaarteaduslikke artikleid.¹¹ EKP ajaloo III köide¹² käsitleb kõrgemate koolide parteiorganisatsioonide tegevust ainult kõige üldisemate ülesannete fikseerimisega. Kuigi antud artikkel vaatlleb ainult üht lõiku üliõpilaste kasvatamise protsessist, kujutab ta endast teatavat osa kõrgemate koolide parteiorganisatsiooni tegevuse uurimisel.

V. I. Lenin on korduvalt rõhutanud, et koos poliitiliste, majanduslike ja kultuurialaste edusammudega on uue ühiskonna ehitamise tähtsaks tingimuseks noorte kasvatamine. «Koos vana kapitalistliku ühiskonna ümberkujundamisega», rõhutas V. I. Lenin, «ei saa endiseks jääda ka nende uute sugupõlvade õpetamine, kasvatus ja haridus, kes hakkavad ehitama kommunistlikku ühiskonda.»¹³ Erinevalt vana ühiskonna koolist, kus poliitilistel eesmärkidel pidevalt kriipsutati alla õpetamise apoliitilisust, tõstis V. I. Lenin üles õpetamise ja kasvatamise ühtsuse printsiibi. «On tarvis», ütles V. I. Lenin oma kõnes Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III ülevenemaalisel kongressil, «et kogu tänapäeva noorsoo kasvatamine, haridus ja õpetamine oleks temas kommunistliku moraali kasvatamine.»¹⁴

Õpetamise ja kasvatamise ühtsuse printsiibist on lähtunud vaadeldaval ajavahemikul ka TRÜ parteiorganisatsioon. Nii näeme internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimuste käsitlemist nii õppetöö kui ka õppetöövälise kasvatustöö lõikes, kusjuures nendele küsimustele on pööratud erilist tähelepanu. See on tingitud asjaolust, et ülikooli ajalugu on seotud internatsionalismi traditsioonidega, et üliõpilaskonna koosseis ka vaadeldaval perioodil on paljurahvuseline ja et Eesti NSV intelligents koosneb tervikuna samuti paljude rahvaste esindajatest. Nii näiteks 1960. aastal õppis Tartu Riiklikus Ülikoolis statsionaarselt 2586 eestlast, 237 venelast, 36 juuti, 22 ukrainlast, 17 soomlast, 15 moldaavlast, 7 valgevenelast, 4 lätlast, 4 ungarlast, 2 mordvalast ja karjalasi, kreeklasi, poolakaid ning hollandlasi igat üks.¹⁵ Spetsialistide ja teenistujate kaadri hulgas arvestati Eesti NSV-s umbes samal ajal eestlasi 70,83%, venelasi 22,89, ukrainlasi 2,2 jne.¹⁶

¹¹ Vennalikus peres. Tallinn, 1961; Noorte maailmavaate kasvatamisest. Tallinn, 1966 jt.

¹² Очерки истории Коммунистической Партии Эстонии. Часть III. Tallinn, 1970.

¹³ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 252—253.

¹⁴ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 259.

¹⁵ Vennalikus peres, lk. 300.

¹⁶ Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся. Tallinn, 1971, стр. 121—122.

Peamine rõhk vaadeldavatel aastatel on TRÜ parteiorganisatsiooni praktilises tegevuses kantud õppetöövälise kasvatustöö üritusele, kuigi kõrgemalseisvate organite otsustes, samuti aga ka ülikooli parteiorganisatsioonikoosolekute ning büroo otsustes kriipsutatakse alla ka nende küsimuste sügava läbitöötamise vajadust õppeprotsessis. Parteiorganisatsiooni praktilised abinõud internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamiseks õppeprotsessis jäävad tunduvalt tagasihoidlikumateks õppetööväliste üritustega võrreldes. Siinjuures tuleb arvestada ka asjaolu, et arhiivimaterjalid ja olemasolev kirjandus ning ajakirjandus peegeldavad rohkem organiseeritud üritusi, kui seda igapäevast jooksvat tööd, mida parteiorganisatsioon ja kommunistid tegid õppetöö parandamise alal.

N. Krupskajalt on pärit mõte, kus ta kriipsutab alla, et rahvaste sõpruse kasvatamisel ei piisa sellest, et tutvustatakse teiste rahvaste saavutusi teoreetiliselt. Kuigi see on seotud tegevusega koolis, kehtib ta põhimõtteliselt ka kõrgema kooli kohta. «On vaja õpilasi mitte ainult teoreetiliselt tutvustada teiste naaber-rahvaste eluga, tähtis on muret tunda erinevate koolide, kus õpivad lapsed erinevatest rahvustest, faktilise lähenemise üle»¹⁷, märgib N. Krupskaja. Sellest lähtudes vaadeldaksegi TRÜ parteiorganisatsiooni tegevuses eelkõige nende ürituste ringi, mis aitasid kaasa erinevatset rahvustest üliõpilaste lähendamisele.

Nendel aastatel osutasid ülikooli partei- ja komsomoliorganisatsioonid küllaltki ulatuslikku tähelepanu Üliõpilaste Teadusliku Ühingu tööle, tema kaadri komplekteerimisele ja peamiste töösuundade väljakujundamisele. Samal ajal kujunes ÜTU ka oma-moodi internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise kooliks.

1955. a. toimus ÜTU IX konverents. Selleks ajaks oli sõprus-sidemete traditsioon kujunenud küllalt tugevaks. Konverentsil oli 36 külalisettekannet.¹⁸ Tbilisi Riikliku Ülikooli esindaja kirjutas sel puhul: «Meie ülikoolide vahel kolm aastat tagasi tekkinud tihe sõprus on juba jõudnud saada traditsiooniks»¹⁹. Järgmisel aastal, X konverentsil olid külalisettekanded 43 üliõpilaselt.²⁰ Järgmised aastad tihendavad sidemeid veelgi. ÜTU X teaduslikul konverentsil 1957. a. aprillis on külalisettekannete arv 43, külalisi aga tunduvalt rohkem — 62²¹. Märgitakse Moskvat, Leningradi, Riiat, Vilniust, Kaunast, Tbilisit, Jerevani, Taškenti, Petrožavodskit jt. 1958. a. toimunud konverentsi puhul on osavõtjaid väljastpoolt TRÜ-d jällegi rohkesti ja jälle kriipsutatakse alla

¹⁷ Н. К. Крупская. Избранные педагогические произведения. М., 1957, стр. 489.

¹⁸ «Tartu Riiklik Ülikool», 1955, 15. aprill.

¹⁹ «Tartu Riiklik Ülikool», 1955, 8. aprill.

²⁰ Vennalikus peres, lk. 306.

²¹ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 29. aprill.

seda suurt osa, mida etendavad konverentsid rahvaste sõpruse arendamisel. Kiievi Riikliku Ülikooli üliõpilase G. Senina kirjust, mis on avaldatud ülikooli ajalehes, võib lugeda: «See aitab kaasa meie viljakale teaduslikule tööle ja üldse meie üliõpilaste sõprusele.»²² Viiekümnendate aastate lõpul lisandusid traditsioonilistele üldistele konverentsidele veel Balti liiduvabariikide ja Valgevene kõrgemate meditsiiniliste õppeasutuste teaduslikud konverentsid. Külaskäikudest sündisid vastukülaskäigud, tihenesid sidemed, tihenes sõprus.

Samasugune sõprussidemete arendamine leidis aset ka isetegevuslaste kontaktide kaudu. Kooride ja ansamblite vahelised kohtumised leidsid aset kogu vaadeldava perioodi vältel. Suurimaks ürituseks kujunes kahtlemata üliõpilaslaulupidu 1956. aasta südasuvel. Organiseerimistöö algas aga juba aasta varem. Lauupeost osa võtma saabusid isetegevuslased Leningradist, Kiievist, Minskist, Petrozavodskist, Riiaist, Vilniusest, Kaunasest. Väljastpoolt Eesti NSV-d oli 1300 isetegevuslast.²³ «Grandioosne ja värvirikas pidu, mis toimus erinevatest rahvustest üliõpilaste kõige soojema sõpruse atmosfääris, jättis kustumatu mulje mitte üksnes üliõpilase, vaid kõikide linnaelanike südamesse, aidates kaasa natsionaalistlike eelarvamuste väljajuurimisele isegi elanikkonna kõige mahajäänumate kihtide hulgas»²⁴, kirjutab hiljem selle kohta tolleaegne TRÜ rektor F. Klement. 1956. aastal käib rahvakunsti ansambel Riias, TRÜ naiskoor Leningradis. Sügisel aga teeb meeskoor pikema kontsertmatka Tartu—Moskva—Sevastopol—Jalta—Odessa—Kišinjov—Kiiev—Leningrad—Tartu.²⁵ Isetegevuslased kokkupuuted tekitavad huvi teiste rahvuste kultuuri vastu. Samal ajal oli aga tõsiseks puudujäägiks vene rahvusest üliõpilaste vähenenud osavõtt isetegevusest. Seetõttu märgiti ka ülikooli parteiorganisatsiooni aruandlus-valimiskoosolekul 1956. a. oktoobris, et «erilist tähelepanu on tarvis osutada vene rahvakunsti viljelemisele rahvuslike ansamblite loomise näol ülikoolis»²⁶. Olgu märgitud, et ülikooli parteikomitee pidas silmas ka seda, et isetegevuslikud kollektiivid koostaksid oma repertuaari selliselt, et see oleks tugev nii ideoloogilisest kui ka kunstilisest küljest. Nii arutati üliõpilasmeeskoori repertuaari küsimusi TRÜ ja EPA parteibüroode ühisel istungil 1957. a. märtsis²⁷, kus juhtiti tähelepanu ka rahvaste sõprust väljendavate programmide vajadusele. Isetegevuskollektiivide laialdased sidemed, samuti aga nende esinemise mõju kohapealsetel kontsertidel pälvis ülikooli parteiorganisatsiooni pideva tähelepanu. Põhjalikumalt arutati

²² «Tartu Riiklik Ülikool», 1958, 29. aprill.

²³ Vennalikus peres, lk. 312.

²⁴ Noorte maailmavaate kasvatamisest. Tallinn, 1966, lk. 22.

²⁵ «Tartu Riiklik Ülikool», 1956, 5. oktoober.

²⁶ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 2, l. 91.

²⁷ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 16, l. 25.

neid küsimusi TRU parteiorganisatsiooni bürool.²⁸ Vaatluse all olid kõik suuremad ülikooli isetegevuskollektiivid. Vastuvõetud otsuses märgiti, et kollektiivide tegevus «ei ole veel täiel määral rakendatud internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisele»²⁹. Sealjuures soovitati repertuaari võtta rohkem palasid, mis oleksid pühendatud kas rahvaste sõprusele või tutvustaksid teiste vennasrahvaste kultuuri.

V. I. Lenin sidus noorte kasvatamise praktiliste ülesannete täitmisega. «Sedamööda», ütles ta, «kuidas noorsugu tõestab, et ta oskab ühiselt tööd teha — sedamööda on tagatud kommunistliku ülosehitustöö edu»³⁰. Selliseks praktilise ülesande täitmiseks kujunes ka kommunistlike noorte vastus komsomoli keskkomitee üleskutsesele võitluseks viljasaagi kadudeta koristamise eest.³¹ 1956. aasta suvel sõitsid esmakordselt Kasahstani steppidesse TRU kommunistlikud noored. 120-liikmelise üliõpilasgrupi staapi kuulusid O. Kuuli, H. Gross, J. Jurassov, H. Kään, T. Sokolova ja H. Teras.³² Veelgi kirjum kui staabi koosseis oli oma rahvuslikult koosseisult kogu grupp. Siin oli eestlasi, venelasi, ukrainlasi, soomlasi ja paljude teiste rahvaste esindajaid. Töökasvatuse kõrval oli sellel sõidul väga suur osa rahvaste sõpruse kasvatamisel. Nii märgiti 1956. a. oktoobris partei üldkoosolekule esitatud aruandes, et «viibides uudismaadel, õppisid üliõpilased vaatamata rahvusele laulma laule nii eesti kui vene keeles, kujunesid välja kõikide poolt armastatud seltskondlikud mängud, ühised lõbusad vahejuhtumid.»³³

1957. a. oli uudismaadele sõiduga lihtsam. «Eelmisel aastal viljakoristamisel töötanud üliõpilased olid ise parimateks agitatoriteks uudismaale mineku nimel,» kirjutas tolleaegne komsomolikomitee sekretär O. Kuuli. «440-liikmelise uudismaalaste rühma komplekteerimine ei tekitanud enam erilisi raskusi, vastu pidi — paljud sõita soovijad tuli ruumipuudusel koju jätta»³⁴. 1958. a. võttis mitmesugustest füüsilistest töödest osa 680 üliõpilast³⁵, kuid soovijaid oli tunduvalt rohkem. Kui üliõpilaste suunamist suviste töödele arutati 1959. a. mai lõpul parteibüroo istungil, oli sooviavaldusi esitatud üle 1400³⁶, 1960. a. 7. juunil oli välja antud 1075 komsomoli lähetuskirja.³⁷

²⁸ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 54, l. 7.

²⁹ Sealsamas, l. 16.

³⁰ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 267.

³¹ ÜLKNÜ Keskkomitee V pleenumi otsusest. — Parteitöötaja käsiraamat. I. Tallinn, 1958, lk. 502.

³² Tartu komsomol. Tallinn, 1970, lk. 39.

³³ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 2, l. 91—92.

³⁴ Ülesmäge. Tallinn, 1958, lk. 132.

³⁵ Vennalikus peres, lk. 309.

³⁶ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 43, l. 23.

³⁷ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. l. 102.

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisele on kaasa aidanud mitmesugused organisatsioonilise töö alased kontaktid ja kogemuste avahetamine. Ülikooli komsomoliorganisatsiooni esimesed sammud on seotud kogemuste hankimisega vanematest vennasvabariikidest. Nii on see toimunud aeg-ajalt. Selles mõttes pole erandiks ka artiklis vaadeldav periood. 1956. aasta märtsis olid TRÜ komsomoliaktivistid Leningradi kõrgemate koolide komsomoliorganisatsioonides. Külastati Leningradi Riiklikku Ülikooli, Leningradi Pedagoogilist Instituuti, II Mäeinstituuti jt. Oma muljeid jagasid komsomoliaktivistid teiste üliõpilastega ülikooli ajalehe vahendusel.³⁸ «Kerkivad üliõpilaste ehitused», «Komsomolipatrullidest» ja mitmed teised aktuaalsed probleemid said külaskäigu tagajärjel tunduvalt selgemaks. Materjali jätkus avaldamiseks ka järgmises ajalehenumbris. Saadud kogemuste kasulikkus avaldub ka selles, et 1957. a. toimunud ülikooli komsomoliorganisatsiooni konverentsi otsuses kriipsutati alla vajadust «saata komsomoliaktiviste teiste liiduvabariikide kõrgematesse koolidesse komsomolitöö kogemuste tundmaõppimiseks».³⁹ Kogemuste saamiseks ei pöördu vennasvabariikide kõrgemate koolide poole mitte ainult komsomoliorganisatsioon. 1957. a. talvel külastab Leningradi kõrgemaid koole Tartu Riikliku Ülikooli 20-liikmeline ametiühingudelegatsioon.⁴⁰

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisele on kaasa aidanud mitmesugused kohtumised teiste maade noortega. Nii tulid 1957. a. talvisel õppevaheajal Tartusse Leningradis õppivad Saksa Demokraatliku Vabariigi ja Ungari üliõpilased.⁴¹ 1958. a. sügisel sai teoks esimene kergejõustikumatš Helsingi üliõpilastega Helsingis, vastastikuseid külaskäike tegid TRÜ ja Saksa Demokraatliku Vabariigi naiskorvpallurid. Vaadeldavatel aastatel külastasid Tartu Riiklikku Ülikooli mitmed nimekad teadlased teistest maadest. 1956. a. viibisid ülikoolis soome teadlased K. Viikuna ja V. Kaukonen, 1957. a. — Debreceni ülikooli Keele- teaduskonna dekaan prof. Bela Kálman, kes ise on Tartu Ülikoolis kaks semestrit õppinud. 1958. a. oli TRÜ külaliseks Sorbonne'i füüsikaprofessor E. Grillot, 1959. a. Tšehhoslovakkia kirjandus- teaduse doktor Iľiř Franek, Budapesti ülikooli professor Harald Tangi jt.⁴²

Olulist osa internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisel on täitnud ajaleht «Tartu Riiklik Ülikool». Üksikute sõnumite kõrval on praktiseeritud tervete lehekülgede andmist. Sellisteks näideteks võiks olla lehekülg meie Leningradi sõpradest⁴³, kus

³⁸ «Tartu Riiklik Ülikool», 1956, 16. märts.

³⁹ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 22. november.

⁴⁰ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 15. veebruar.

⁴¹ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 29. märts.

⁴² Vennalikus peres, lk. 304, 305.

⁴³ «Tartu Riiklik Ülikool», 1956, 11. mai.

kirjutavad Leningradi õppeasutuste õppejõud ja üliõpilased, «Uhte las seob sõprus me peod»⁴⁴ jt. See ei tähenda, et ajaleht oleks ära kasutanud kõik võimalused. Artiklid, milles võib eeldada rahvaste sõpruse ja internatsionalismi teema käsitlust, ei anna seda alati. Sellisteks näideteks on 1956. a. avaldatud «Mida nõudis meilt ELKNU VIII kongress», «Õppejõudude filosoofilistest seminaridest» jt. Ajaleht sai õigusega EKP Tartu Linnakomitee IV pleenumil 1957. a. veebruaris kriitika osaliseks. Seal märgiti, et «ajalehes puudub vajalik võitlusvaim kodanliku ideoloogia igandite ja üliõpilaste teataval osal ikka veel esinevate ebatervete meeleolude vastu»⁴⁵. Sellele järgnes ajalehe töö ulatusliku ülevaate kuulamine ülikooli parteibüroo istungil.⁴⁶ Ajalehe informatsioone, tööplaan ja teisi ajalehe tööga seotud küsimusi arutas ülikooli parteibüroo korduvalt.

Rahvaste sõpruse ja internatsionalismi kasvatamine on õppeprotsessi teatavates osades paratamatuks kaasosaliseks. Juba sedavõrd, kuivõrd õppe- ja menetluspraktika on seotud viibimisega teistes liiduvabariikides, aitab ta kaasa teiste rahvaste kultuuri tundmaõppimisele, suhtlemisele teiste rahvaste esindajatega. Selle küllalt suurt ulatust peaks tõendama näide, et ainult 1960. aasta vältel viibisid keemikud Leningradis ja Harkovis, füüsikud Leningradis ja Krimmis, bioloogid Moskvast, Leningradis, Gruusia NSV-s, geoloogid Tadžiki NSV-s ja Krimmis, geograafid Krimmis, Koola poolsaarel, Kaukaasias, majandusteadlased Leningradis ja Moskvast.⁴⁷ Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisega on vaadeldaval perioodil seotud rea kateedrite töö — NSV Liidu ajaloos on erikursusi, kursuse- ja diplomitööid, mille peamiseks sisuks on internatsionalismi ja rahvaste sõpruse probleemid, NLKP ajaloo kateedris loeti erikursust «Partei programm rahvusküsimuses ja selle ellurakendamine», nende küsimuste käsitlemist võis täheldada õppeprotsessis majandusteaduskonnas, geograafiateaduskonnas jm. Sageli aga puudus õppejõudude eneste initsiatiiv, individuaalne töö ja küsimusi puudutati põhiliselt ainult siis, kui vastav materjal õppeprotsessis tegi selle paratamatuks.

Eeltoodu moodustab põhilistes joontes ülikooli positiivse konto internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise alal. Milline on selle kohta aga parteiline hinnang, võib seda lugeda küllal-daseks või ebapiisavaks? Sellele peaks andma vastuse praktilise parteitööga seotud materjali analüüs.

Tartu Riikliku Ülikooli parteiorganisatsioon on pidevalt tegelnud internatsionalistliku kasvatustööga. Selles töös võib tähel-

⁴⁴ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 18. oktoober.

⁴⁵ «Edasi», 1957, 20. jaanuar.

⁴⁶ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 16, l. 36 jj.

⁴⁷ Vennalikus peres, lk. 305—306.

dada tõusu ja mõõnaperioode, mis kõneleb plaanipärasuse ja sihi-kindluse puudumisest. 1955. ja 1956. aastail tegeldi selle küsimusega suhteliselt vähem ja seda eriti kõige nõrgemas lülis — õppeprotsessis tehtavas kasvatustöös. 1955. a. märtsis arutati bürool Ajaloo-Keeleteaduskonna parteiorganisatsiooni tööd. Õigusega juhiti parteiorganisatsiooni tähelepanu sellele, et pole õige kui vene ja eesti gruppidele tehakse eraldi üritusi⁴⁸, samuti märgiti, et sõprust ei saa luua administratiivsete vahenditega, tuleb panna suuremat rõhku ka vene keele õppimisele ja õpetamisele.⁴⁹ Sama aasta aprillis toimunud üldkoosolekul tõsteti kodanliku natsionalismi olemasolu faktid esile sõnavõtus, kuid vastuvõetud otsuses ei märgitud selle kohta sõnagi.⁵⁰

Järgmisel, 1956. aastal, oli parteikoosolekutel internatsionalismi kasvatamisest veelgi vähem juttu. 27. märtsil 1956 arutati bürool matemaatika-loodusteaduskonna parteiorganisatsiooni tööd ja jällegi rõhutati õppejõudude osavõttu kasvatustööst. Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse küsimusi eraldi välja ei tõstetud ja otsuses kohustati teaduskonna parteibürood põhjalikult kontrollima õppejõudude töö ideoloogilist külge.⁵¹

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimus taandus 1956. aastal rea asjaolude kokkulangevuse tõttu. 1956. a. mõistis partei XX kongress hukka isikukultuse. Selle tulemusena hakati isikukultuse kahjulikke mõjusid nägema kõikjal ning ideoloogilisse kasvatustöösse hakkas siginema revisionistlikke tendentse.⁵² 1950. aastal oli EKP Keskkomitee VIII pleenum vastu võtnud otsuse, mille üks osa käsitles võitlust kodanliku natsionalismi vastu. Et VIII pleenumi otsuste elluviimisel oli tehtud vigu,⁵³ siis ruttasid seda ära kasutama mitmesugused väikekodanlikult ja natsionalistlikult häälestatud elemendid. See leidis märkimist ka TRÜ parteiorganisatsiooni koosolekul⁵⁴. Mõnevõrra vääri järeldusi tehti ka NLKP XX kongressi otsustest, kus seisu kohta, et meie partei «hoiab kõrgel proletaarse internatsionalismi ja rahvaste sõpruse lippu»⁵⁵ tõlgendati kui saavutust, millest ei tulene konkreetseid ülesandeid sellel alal. Kujunenud puudujääkidele juhiti tähelepanu EKP Keskkomitee III pleenumil, kus otsuses märgiti, et «viimasel ajal propageeritakse nõrgalt rahvaste sõprust, ei ole küllaldaselt pööratud tähelepanu töötajate kasvata-

⁴⁸ ЕКРА, ф. 151, нм. 11, с.-ü. 1, л. 15.

⁴⁹ Sealsamas, l. 11.

⁵⁰ ЕКРА, ф. 151, нм. 11, с.-ü. 2, л. 39—41.

⁵¹ ЕКРА, ф. 151, нм. 12, с.-ü. 1, л. 15.

⁵² ЕКРА, ф. 1, нм. 198, с.-ü. 2, л. 155.

⁵³ Очерки истории Коммунистической Партии Эстонии. III. Таллин, 1971, стр. 352.

⁵⁴ ЕКРА, ф. 151, нм. 12, с.-ü. 2, л. 69.

⁵⁵ Parteitöötaja käsiraamat. I. Tallinn, 1958, lk. 20.

misele nõukogude patriotismi ja internatsionalismi vaimus⁵⁶. Seoses sellega otsustati «võtta tarvitusele abinõud ideelis-poliitilise ja massilise kultuuritöö parandamiseks kõrgemates õppeasutustes, andes kõrgemate koolide partei- ja komsomoliorganisatsioonidele praktilist abi üliõpilaste ja õppejõudude kommunistlikul kasvatamisel»⁵⁷.

Vähene tähelepanu internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisele andis end tunda 1956. a. lõpul. Selle aasta oktoobris-novembris leidis aset kontrrevolutsiooniline mäss Ungaris. Selle tagajärjel elavnes väikekodanlik-natsionalistlikult meelestatud elementide tegevus, mille mõjud kajastusid ka ülikoolis. «Meil on inimesi», ütles partei üldkoosolekul 30. okt. 1956 õppeprorektor I. Sildmäe, «kes ei saa aru, kummale küsimusele kuulub prioriteet, kas klassivõitlusele või rahvusküsimusele».⁵⁸ Vastuvõetud otsuses kohustati parteibürood ja teaduskondade sekretäre «suunama poliitilise ja kultuurmassilise töö rahvaste sõpruse tugevdamisele, osutades erilist tähelepanu eesti ja vene rahvusest üliõpilaste ühiste, sõprust tugevdavate ürituste korraldamisele, kohe reageerida kodanliku natsionalismi ja suurvene šovinismi üksikutele avaldustele»⁵⁹. Rahvusküsimuse ebaõiget mõistmist täheldati mõnedes üliõpilasgruppides, samuti esines mõningaid vildakaid seisukohti TRÜ komsomolikonverentsil⁶⁰. Tartu kõrgemates koolides aset leidnud faktid olid kõne all ka Tartu linna XII parteikonverentsil. Rõhutati, et «me oleme nõrgendanud tööd töötajate kasvatamisel NSVL rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi vaimus»⁶¹. Teravalt märgiti konverentsi otsuses, et ühiskonnateaduste kateedrid ei tule toime kasvatustööga üliõpilaste ja õppejõudude seas.⁶² Samas otsustati arutada pleenumil TRÜ ja EPA parteiorganisatsioonide ideelis-poliitilist kasvatustööd. Veelgi resoluutsemalt väljendas samu seisukohti EKP X kongress, mis toimus 28.—30. jaanuarini 1958. a.⁶³ Rõhutati, et tuleb «kindlakäeliselt võidelda kodanliku ideoloogia retsidiivide ja natsionalismi vastu.»⁶⁴ Erilist tähelepanu on vaja pöörata järeltuleva põlve kasvatamisele rahvaste sõpruse, nõukogude patriotismi ja proletaarse internatsionalismi vaimus.⁶⁵ 1956. a. lõpul ja 1957. a. kavandati rida konkreetseid abinõusid puudustelikevideerimiseks internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise alal. Nii kohustati 25. detsembril 1956. a. komsomolikomiteed

⁵⁶ ЕКРА, ф. 1, нм. 157, с.-ü. 131, л. 9.

⁵⁷ Sealsamas, l. 14.

⁵⁸ ЕКРА, ф. 151, нм. 12, с.-ü. л. 69.

⁵⁹ Sealsamas, l. 74—75.

⁶⁰ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 22. november.

⁶¹ ЕКРА, ф. 148, нм. 39, с.-ü. л. 1, л. 47.

⁶² Sealsamas, l. 185.

⁶³ Очерки Коммунистической Партии Эстонии. III, стр. 442.

⁶⁴ ЕКРА, ф. 1, нм. 198, с.-ü. 2, л. 388.

⁶⁵ Sealsamas, l. 390.

valmistama ette aktiivi nõupidamine rahvusküsimuses.⁶⁶ Parteija komsomolikomitee organiseerisid kursustel ja rühmades vastavasisulisi vestlusi.⁶⁷

1957. a. märtsis arutas EKP Tartu Linnakomitee pleenum Tartu kõrgemates koolides tehtavat poliitkasvatustööd ja selle parandamise abinõusid. Otsuses kohustati tugevdama kasvatus-tööd rahvaste sõpruse ja seltsimehelikkuse vaimus.⁶⁸ 1957. a. aruandlusvalimiskoosolekul võidi märkida nii organisatsioonilisi kui ka sisulisi edusamme rahvaste sõpruse kasvatamisel. Kahjulikud mõjud, mida avaldasid Ungari sündmused, likvideeriti selgitustööga kiiresti. Rahvaste sõpruse kasvatamise alal tegi suurt tööd vene õppekeelega rühmades sm. Metšetin.⁶⁹ Vestluste läbiviimine oli usaldatud vanematele ja kogenumatele kommunistidele. Vastuvõetud otsuses kriipsutati alla vajadust õigeaegselt reageerida kodanliku natsionalismi üksikutele avaldusvormidele.⁷⁰

1957. a. detsembris toimus Tartu linna XIII parteikonverents. Erinevalt eelmisel aastal toimunud konverentsist, kus süü üliõpilaste hulgas tehtava kasvatustöö nõrkuse eest pandi ühiskonnateaduste kateedritele, rõhutati nüüd kõikide õppejõudude kasvatustööst osavõtu vajadust. Märgitakse, et «nad nõrgalt tegelevad üliõpilaste poliitilise kasvatamise küsimustega, pidades seda tööd vaid ühiskonnateaduste kateedrite ülesandeks»⁷¹. Vastuvõetud otsus nõudis kõigilt õppejõududelt konkreetset osavõttu üliõpilaste poliitilisest kasvatamisest.

Tuleb märkida, et edaspidi vaadeldi nii ülikooli kui ka linna parteiorganite otsustes üliõpilaste ideoloogilist kasvatamist üldse ega tõstetud sealhulgas eraldi esile internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise ülesannet. Nii rõhutati ELKNU Tartu linna XI konverentsil 1958. a. jaanuaris võitluse aktiviseerimise vajadust ideoloogilise töö rindel.⁷² Kui ülikoolis arutati EKP X kongressi otsuseid, siis ülikooli kommunistide oluliseks ülesandeks loeti kodanliku ühiskonna idealiseerimise katsete paljastamist.⁷³ Selle ülesande täitmisest kõneleb Eesti revolutsioonilise mineviku ning reaktsioonilise eesti kodanluse rahvavaenuliku tegevuse tutvustamine loengulises tegevuses, samuti aga ka ajalehe «Tartu Riiklik Ülikool» veergudel. Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse küsimust puudutati parteiorganisatsiooni koosolekutel rohkem möödaminnes. Nii näiteks märgiti üldkoosolekul 1958. a. märtsis, kui arutati ametiühinguorganisatsiooni tööd, et

⁶⁶ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 2, l. 160.

⁶⁷ «Tartu Riiklik Ülikool», 1957, 22. november.

⁶⁸ EKPA, f. 148, nim. 42, s.-ü. 11, l. 57.

⁶⁹ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 17, l. 103.

⁷⁰ Sealsamas, l. 115–116.

⁷¹ EKPA, f. 148, nim. 42, s.-ü. 4, l. 35.

⁷² «Edasi», 1958, 21. jaanuar.

⁷³ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 32, l. 15.

ametiühing peaks rahvaste sõpruse kasvatamise osas lähendama eesti ja vene rahvusest üliõpilasi.⁷⁴

Üliõpilaste internatsionalistliku kasvatuse küsimusi hakati ülikooli parteiorganisatsioonis jälle senisest ulatuslikumalt arutama pärast EKP Keskkomitee bürool noorsoo internatsionalistliku kasvatuse küsimuste arutamist. 1959. a. aprillis arutas ülikooli parteibüroo EKP Keskkomitee otsust, kusjuures võeti vastu ulatuslik otsus. Selles juhiti teaduskondade parteiorganisatsioonide, komsomoliorganisatsioonide ning kõigi õppejõudude tähelepanu vajadusele panna õppe- ja kasvatustöös suuremat rõhku noorsoos internatsionalismi kasvatamisele, NSV Liidu rahvaste sõpruse ning vastastikuste seoste ja abistamise tähtsuse selgitamisele. Selles küsimuses loeti otsarbekohaseks organiseerida õppejõudude nõupidamisi, lülitada see filosoofiliste seminaride temaatikasse. Pedagoogilistes osakondades oli vaja tähelepanu osutada internatsionalismi kasvatamise meetodikale, arutada üliõpilasgruppides natsionalismi konkreetseid avaldusi, organiseerida rahvaste sõpruse õhtuid jne.⁷⁵ Otsuses juhiti tähelepanu ka sellele, et ühiselamus ei toimuks jaotamine tubadesse rahvuse järgi, soovitati organiseerida internatsionalismi probleeme haaravaid kinolektooriume.⁷⁶

Ka järgneval üldkoosolekul, kus arutati küsimust «Võitlusest mõninga osa elanikkonna teadvuses veel esinevate kapitalistlike igandite vastu», juhitakse ettekandes tähelepanu sellele, et rahvusküsimuses on vaja vajaliku oskusega orienteeruda ja samal ajal ka võitlust igandite vastu aktiviseerida.⁷⁷ Koosolekul on aga tähelepanu kandunud rohkem religioossetele kui natsionalistlikele iganditele. 1959. aasta aruandlus-valimiskoosolekul vastu võetud otsuses märgitakse, et poliitvestluste ja loengute organiseerimisel pöörata erilist tähelepanu proletarise internatsionalismi, ateismi ja valvsuse küsimustele.⁷⁸ Aasta lõpul toimunud Tartu linna parteikonverents võis juba tõsiste saavutustena kasvatustöös märkida, et üliõpilastega tehtavast kasvatustööst võtab osa üha rohkem parteituid õppejõude, et partei linnakomitee õppis lähemalt tundma ühiskondlik-poliitiliste kateedrite tööd ja arutas seda küsimust bürool.⁷⁹ 1960. a. toimunud EKP XII kongress tuli jälle uuesti ühiskonnateaduste õpetamise parandamise juurde. Kongressi otsuses nõuti kõrgemate koolide juhtkonnalt ja parteiorganisatsioonidelt, et nad otsustavalt parandaksid ühiskonnateaduste õpetamist kõrgemates õppeasutustes, üliõpilaste poliitilist kasva-

⁷⁴ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 32, l. 24.

⁷⁵ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 43, l. 72.

⁷⁶ Sealsamas, l. 73.

⁷⁷ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 44, l. 61.

⁷⁸ EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 44, l. 135.

⁷⁹ EKPA, f. 148, nim. 44, s.-ü. 30, l. 39—40.

tamist ning nende erialase ettevalmistamise kvaliteedi tõstmist.⁸⁰ Suuremaid pretensioone hakkasid 1960. a. esitama ka üliõpilased ise. Nii märgiti TRÜ komsomoliorganisatsiooni VIII konverentsil 1960. a. aprillis, et kommunistliku ideoloogia propageerimisel üliõpilaste hulgas on peamiseks puuduseks, et poliitiline selgitustöö kannatab tihti ebakonkreetsuse all, ei anna vastust üliõpilasi erutavatele küsimustele.⁸¹ Seetõttu ka parteiorganisatsioon peab vajalikuks senisest suuremat tähelepanu pöörata loenguprotsessi kasvatustööle küljele, käsitledes neid küsimusi kateedrites, õpetatud nõukogudes ja parteiorganisatsiooni lahtistel koosolekutel.⁸²

Toodud materjal näitab, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamist on võimalik ülikoolis vaadelda kahest aspektist. Üheks on kõigi nende ürituste loetlemine, mis endas sisaldavad vastava kasvatustöö elemente.

Teine aspekt on internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamine terava poliitilise võitluse kaudu, Kodanlik-natsionalistliku, rahvusliku egoismi ja piiratuse igandite väljatõrjumine, võitlus ideoloogilise kasvatustöö muutmise eest õppeprotsessi lahutamatuks osaks. See ongi parteiorganisatsioonide tegevuse peamiseks objektiks.

Analüüs näitab, et püstitades õppejõudude, eeskätt aga ühiskonnateaduste õppejõude ette internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise ülesande jõuab ülikooli parteiorganisatsioon leninliku tõeni, et «mitte see ei ole internatsionalist, kes risti ette lüües vannub, et tema on internatsionalist, vaid ainult see, kes tõesti internatsionalistlikult võitleb oma kodanluse, oma sotsiaalsõvinistide, oma kautskistide vastu»⁸³.

Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise uurimine näitab, et see on lahutamatu seotud kogu kasvatustööga, võitlusega natsionalismi igasuguste igandite vastu, eriti kodanliku natsionalismi vastu, mis on ohtlik ning reageerib kergesti mitmesugustele mõjutustele väljastpoolt eriti siis, kui on tegemist teravate momentidega rahvusvahelises või siseolukorras.

Vaadeldaval perioodil on internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise käigus esinenud tõuse ja mõõnu, mis kõneleb teatud stiihilisusest selle protsessi suunamisel parteiorganisatsiooni poolt. See räägib vajadusest muuta kogu kasvatustöö plaanipäraseks, kindlale juhtimisele ja suunamisele alluvaks protsessiks.

⁸⁰ EKPA, f. I. nim. 198, s.-ü. 34, l. 118.

⁸¹ «Tartu Riiklik Ülikool», 1960, 8. aprill.

⁸² EKPA, f. 151, nim. 12, s.-ü. 55, l. 96.

⁸³ V. I. L e n i n. Teosed. 23. kd., lk. 199–200.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРТОРГАНИЗАЦИИ ТГУ ПО ВОСПИТАНИЮ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА И ДРУЖБЫ НАРОДОВ В УНИВЕРСИТЕТЕ (1955—1960 гг.)

И. Калитс

Р е з ю м е

Анализ рассматриваемого периода в работе парторганизации ТГУ по воспитанию интернационализма и дружбы народов в университете показывает, что этот вопрос является одним из постоянных аспектов партийной работы. В деятельности парторганизации определяется два направления — с одной стороны, организация разных практических мероприятий, воспитывающих интернационализм и дружбу народов (студенческий праздник песни, работа студентов на целине и т. д.), а с другой стороны, организационная работа партии (обсуждение данного вопроса на партсобраниях, заслушивание информации и отчетов и т. д.). Большую работу провела парторганизация по направлению всех преподавателей на воспитательную работу. Основным недостатком в работе является некоторое отсутствие стабильности.

DIE TÄTIGKEIT DER PARTEIORGANISATION DER TARTUER STAATLICHEN UNIVERSITÄT ZUR ENT- WICKLUNG DER VÖLKERFREUNDSCHAFT UNTER DER STUDENTENSCHAFT DER UNIVERSITÄT 1955—1960

J. Kalits

Zusammenfassung

Die Analyse der Arbeit der Parteiorganisation zur Entwicklung des Internationalismus und der Völkerfreundschaft unter den Studenten der Tartuer Staatlichen Universität zeigt, daß in den Jahren 1955—1960 gerade dieser Aspekt der Parteiarbeit im Vordergrund stand. In der Tätigkeit der Parteiorganisation gab es zwei Hauptrichtungen 1) die Mitwirkung der Parteiorganisation bei verschiedenen den Internationalismus und die Völkerfreundschaft entwickelnden Veranstaltungen (das Studentensängerfest, die Arbeit der Studenten im Neuland usw.), 2) die organisatorische Arbeit der Partei (die Erörterung der oben genannten Probleme in Parteiversammlungen, das Anhören der entsprechenden Rechenschaftsberichte und Informationen usw.). Eine große Arbeit hat die Parteiorganisation bei der Anleitung

der Lehrkräfte in ihrer Erziehungsarbeit unter den Studenten geleistet. Als Hauptmangel der Tätigkeit der Parteiorganisation ist eine gewisse Unbeständigkeit zu nennen.

EKP TEGEVUSEST SOTSIALISTLIKE KULTUURIDE VASTASTIKUSEL RIKASTAMISEL AASTATEL 1961—1966.

I. Ševtšuk

K. Marx ja F. Engels näitasid, et juba kapitalismi ajal internatsionaliseerub inimkonna kogu majanduslik, poliitiline ja vaimne elu üha enam. Arendades seda mõtet rõhutas V. I. Lenin, et «sotsialismi tingimustes ei nõustu töörahvahulgad ise puhtmajanduslikel... motiividel kuskil endassesulgumisega, vaid poliitiliste vormide mitmekesisus, riigist väljaastumise vabadus, riikliku ehitustöö üritus — kõik see on... rikka kultuurse elu aluseks, rahvaste vabatahtliku lähenemise ja ühtesulamise protsessi kiirendamise pandiks.»¹

On Marxi, Engelsi, Lenini üldtuntud seisukohad kirjanduse ja kunsti aktiivsest osast inimese maailmavaate kujunemisele. Tuleneb ju maailmavaade inimese kogu vaimsest olemisest. Kirjandus ja kunst on seotud teiste ideoloogiavormidega. Seega tema kasvatuslik funktsioon on vaieldamatu. Internatsionalism vaimses kultuuris avaldub rahvuslike tingimuste prisma kaudu. Siit leninlik nõue «Uurida, tundma õppida, leida, taibata ja haarata rahvuslikult omapärast, rahvuslikult spetsiifilist selles, kuidas iga maa konkreetset asub ühtse rahvusvahelise ülesande lahendamisele...»² Antud seisukoht väljendab sügavalt ja täpselt internatsionaalse ja rahvusliku dialektika ühtsuse printsiipi mitte üksnes proletariaadi klassivõitluses, vaid ka kultuuriküsimustes. Teoses «Kriitilised märkmed rahvusküsimuse kohta» käsitleb V. I. Lenin kahe kultuuri probleemi iga rahva kultuuris ning, pooldades järjekindlalt tema demokraatlikke ja sotsialistlikke elemente, tõstab esile eeskätt nendega seoses olevaid progressiivseid jooni, nagu kirjanduse ja kunsti internatsionaalsus, vastuvõtlikkus ajastu eesrindlike liikumiste suhtes. Pooldades rahvuslike kultuuripotentsiaalide igakülgset väljaarendamist sotsialismi tingimustes, näeb Lenin nende tulevikuperspek-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 22. kd., lk. 314.

² V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 71.

tiivi rahvuskultuuride järjekindlas lähenemises ja vastastikuses rikastamises, «demokratismi ja ülemaailmse töölisliikumise internatsionaalse kultuuri»³ moodustamises.⁴

Viies ellu rahvuspoliitikat on kommunistlik partei silmas pidanud Lenini õpetust selle kohta, et partei taotleb rahvuste lähendamist ja edaspidist ühtesulamist. Lenin rõhutas internatsionalismi põhimõtet kui rahvuste ühtesulamise põhilist liikumapanevat jõudu. Kuid rahvuste lähenemise protsess sotsialismi ja kommunismi ehitamise käigus ei tähenda veel rahvuslike erinevuste kadumist. Rahvuslike iseärasuste kadumise protsess on tunduvalt aeglasem kui klassierinevuste kustumine ja kommunismi ülesehitamine.

Rahvaste kultuurialase sõpruse kindlustamine on mitmetahuline ja väga keerukas protsess. Kõiki rahvuslike vahekordade küsimusi lahendab partei proletaarse internatsionalismi seisukohast lähtudes. «Marksism on natsionalismiga leppimatu, — märkis Lenin, — olgu see ka kõige «õiglasem», «puhtam», peenem ja tsiviliseeritum. Marksism tõstab igasuguse natsionalismi asemele internatsionalismi, kõigi rahvuste ühtesulamise kõrgemas ühtsuses...»⁴ Rahvuste ühtesulamine inimkonna internatsionalistlikus ühtsuses ei tähenda seda, et kommunistlikus formatsioonis peab kujunema inimühiskond, kellel on üks keel, ühetüübiline kultuur ja vaimne elu. Internatsionaalsed jooned reaalses tegelikkuses ei eksisteeri ilma rahvuslikuta.

Juba Belinski märkis: «Kui kunstnik kujutab oma teoses inimesi, siis peab neist igaüks kuuluma teatavasse rahvusesse..., sest inimene ilma rahvusest ei ole reaalne olend, vaid abstraktned mõisted. Ja sellepärast, mida kõrgemal kunstilisel tasemel on teos, seda rahvuslikum ta on»⁵

Käsitledes Lev Tolstoi ülemaailmset tähtsust artiklis «L. N. Tolstoi» otsib Lenin selle põhjusi nii kirjaniku kunstilises jõus kui ka tema tõstatatud vene elu probleemide olulisuses kogu maailmale, seob Tolstoi tähtsuse esimese vene revolutsiooni ülemaailmse tähtsusega.⁶

Internatsionaalne on rahvuslikust lahutamatu. Kuid sellel dialektilisel ühtsusel on oma juhtiv külg, milles avalduvad kõigi maade tööliste üldised klassihuvid ja eesmärgid. Et olla tõeline internatsionalist, märkis V. I. Lenin, «ei tule mõelda ainult oma rahvusele, vaid tuleb temast kõrgemale seada kõigi huvid, nende üldine vabadus ja üheõiguslus... igal juhul peab võitlema väiklaselt-rahvusliku kitsarinnalisuse, endassesulgumise

³ V. I. Lenin. Teosed. 20. kd., lk. 8.

⁴ V. I. Lenin. Teosed. 20. kd., lk. 17.

⁵ В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. Т. V. Москва, 1954, стр. 317.

⁶ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 296—300.

ja eraldumise vastu terviku ja üldise arvessevõtmise eest, selle eest, et osa huvid allutataks üldise huvidele.»⁷ Järelikult — «töölise internatsionaalne ühtsus on natsionaalsest tähtsam.»⁸

V. I. Leninile oli ühtmoodi vastuvõtmatu nii rahvusliku fetišeerimine kui ka tema ignoreerimine ja alahindamine. «...internatsionaalne kultuur», kirjutas Lenin «ei ole mitterahvuslik. Keegi ei ole seda öelnud. Keegi ei ole kuulutanud «puhast» kultuuri, mis ei ole ei poola, ei juudi, ei vene jne. kultuur...»⁹

Niisiis, V. I. Lenini metodoloogia rahvusliku ja internatsionaalse dialektiliste suhete uurimisel on klassikaline näide selle kohta, kuidas tuleb läheneda kultuuriprobleemidele ka meie kaasajal: mitte vastandada rahvusliku ja internatsionaalse elemente teineteisele, vaid jälgida internatsionaalse kvaliteedi väljakujunemist rahvuslikus, ühtlasi aga näha rahvuskultuuride üha tugevnevaid kontakte ja seoseid, mis on eriti iseloomulik sotsialismile, ning ka seda, mida need seosed rahvuskultuurile annavad.

Sotsialismi täielik ja lõplik võit lõi eriti soodsad tingimused NSV Liidu rahvaste sõpruse ja koostöö edasiseks tugevnemiseks. «Sotsialism», kirjutas Lenin, «organiseerides tootmist ilma klassirõhumiseta, kindlustades heaolu riigi kõigile liikmetele, annab sellega elanikkonna «sümpaatiale» täieliku voli ja just seetõttu kergendab ning hiiglasuurel määral kiirendab rahvuste lähenemist ja ühtesulamist.»¹⁰

Sotsialistlike rahvuste kultuuri arengu ajalugu on tema internatsionaalse aluse järjekindla tugevnemise ajalugu. Ka kultuuri rahvuslikud vormid ei tardu, vaid muutuvad, täiustuvad ja lähevad üksteisele, vabanedes kõigest iganenust, mis on vastuolus uute elutingimustega. Kommunismi ehitamise perioodil partei näeb oma peaülesannet selles, et jätkata kõigi nõukogude rahvaste ja rahvuste majanduse ja kultuuri igakülgset arenemist. Igakülgne ja vaba areng on lähenemisel peamine eeltingimus. «Pidades otsustava tähtsusega ülesandeks NSV Liidu rahvaste kultuuride sotsialistliku sisu arendamist, jätkab partei nende edasise vastastikuse rikastumise ja üksteisele lähendamise soodustamist, aitab kaasa nende internatsionaalse aluse tugevnemisele ja seega kommunistliku ühiskonna tulevase ühtse üldinimliku kultuuri kujunemisele.»¹¹

Seda mõtet rõhutatakse ka NLKP Keskkomitee otsuses ettevalmistuste kohta NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevaks. Selles dokumendis on rõhutatud: «Vaimses elus on seaduspära-

⁷ V. I. Lenin. Teosed. 22. kd., lk. 321.

⁸ V. I. Lenin. Teosed. 35. kd., lk. 203.

⁹ V. I. Lenin. Teosed. 20. kd., lk. 8.

¹⁰ V. I. Lenin. Teosed. 22. kd., lk. 300.

¹¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1963, lk. 106.

seks saanud sotsialistlike rahvuste ja rahvusrühmade kultuuride õitseng, üksteisele lähenemine ja vastastikune rikastamine.»

Partei toetab iga rahva progressiivseid traditsioone ja lähtub sellest, et kommunistliku ühiskonna üldnimlik kultuur ei kujune mitte kõige rahvusliku kosmopoliitilise kõrvaldamise teel, vaid rahvuslike kultuuride internatsionaalse aluse tugevdamise kaudu uute progressiivsete traditsioonide pinnal.

Eespool nimetatud põhimõtted on olnud ka Eestimaa Kommunistliku Partei tegevuse aluseks EKP XVI kongressil (1971. a. veebr.). Aruandekõnes EKP Keskkomitee esimene sekretär sm J. Käbin rõhutas: «Suur ideelis-poliitiline tähtsus on aktiivsel tööil nõukogude vennasrahvaste kultuuride vastastikuse rikastamise ja edasise üksteisele lähendamise arendamiseks ja süvendamiseks.»¹² Kongress kohustas parteiorganisatsioone ja ideoloogilise rinde võitlejaid veelgi suurema järjekindlusega kasvatama kõiki töötajaid NSV Liidu rahvaste sõpruse vaimus, taotledes, et internatsionalistlik teadlikkus saaks iga nõukogude inimese moraalse käitumise normiks.

Käesolevas artiklis ei sea autor eesmärgiks kultuuride vastastikuse rikastamise probleemi käsitlemist laiemal taustal, vaid piirduakse põhiliselt EKP tegevusega kultuuriväärtuste vahetamise uute vormide juurutamisel aastail 1961—1966, s. o. NLKP XXII ja XXIII kongressi vaheline periood. 60. aastate I pool on aastad, mil rajati kultuuriväärtuste vahetamise uusi vorme. Üksnes liiduvabariikide-vaheliste kunstinädalate 10-aastane periood lubab endast rääkida kui küpsest traditsioonist.

EKP Keskkomitee ja parteiorganisatsioonid on astunud otsustavalt välja rahvusliku eraldatuse ja piiratuse tendentside vastu. Eriti selgelt kajastub see vaadeldaval perioodil EKP XIII ja XIV kongressi dokumentides.¹³ Nõukogude Eesti vormilt rahvuslik ja sisult sotsialistlik kultuur on nõukogude paljurahvusliku sotsialistliku kultuuri orgaaniline osa. NSV Liidu rahvaste kultuuride vastastikune suhtlemine, üksteise vastastikune abistamine ja mõjutamine ei pidurda ühegi rahvuse kultuuri arengut, rõhutatakse EKP Keskkomitee VII pleenumi otsustes (1961. a. juuni). Vastupidi, selles üksteise vastastikuses loomingulises rikastamises peituvad ammendamatud võimalused kõigi sotsialistlike kultuuride edasiseks õitsenguks. Rahvusliku piiratuse faktid leiavad aset põhiliselt sellepärast, et mõned vabariigi kirjanduse ja kunsti alal töötajad tunnevad nõrgalt vennasvabariikide kirjanduse, kunsti, muusika ja teatrite arengut ning seepärast püüavad lahendada Nõukogude Eesti kultuuri probleeme isoleeritult.¹⁴

¹² Eestimaa Kommunistliku Partei XVI kongress. Tallinn, 1971, lk. 43.

¹³ EKPA, f. 1, nim. 205, s.-ü. 3, l. 140—143. «Eesti Kommunist», 1964, nr. 1, lk. 17, 21.

¹⁴ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 119, l. 15.

Üksikute kultuuritegelaste juures ilmnes taotlus tunnistada rahvuslikuks kõike seda, mis tekkis kauges ajaloolises minevikus või mõista rahvusliku all seda, mis eraldab üht rahvuslikku kultuuri teisest. EKP Keskkomitee III pleenum (1960) rõhutas, et need kes rahvusliku taga ei näe internatsionaalset, veerevad lõpuks natsionalismi rappa. Pleenumil said kriitika osaliseks need, kes arvasid, nagu oleks sotsialistlike rahvaste õitseng ja nende lähenemine kaks vastandlikku tendentsi.¹⁵

EKP seadis oma ülesandeks diferentseerida kultuuriväärtuste vahetamist teiste rahvustega, et selle baasil veelgi tugevdada rahvaste sõprust ja luua üha soodsamad tingimused tiheda kontakti kujunemiseks teiste rahvaste kultuuritegelastega. Erilist tähtsust omistas ta vennasvabariikide vaheliste kirjandus- ja kunstidekaadide organiseerimisele kui ühele kõige massilisema iseloomuga kultuuriväärtuste vastastikuse vahetamise vormile. EKP tugines siin varem omandatud kogemustele. Teatavasti tehti ettevalmistusi eesti kunsti ja kirjanduse dekaadiks Moskvas juba 1940.—1941. aastal. Pärast sõda jätkati poolelijäänud üritust. Tugineti ka vennasrahvaste vastavatele kogemustele.

1956. aastal Moskvas toimunud ENSV kunstidekaad oli Nõukogude Eesti kunsti loominguks aruandeks kõigi meie rahvaste ees. Positiivsed kogemused, mis saadi Eesti NSV kunsti ja kirjanduse dekaadil* Moskvas, viisid mõttele, et neid kogemusi tuleb veelgi laiendada, tugevdades ka otsekontakte teiste rahvaste kultuuridega. EKP Keskkomitee VII pleenum (1961. a. juuni) pidas vajalikuks pöörata rohkem tähelepanu kõigi NSV Liidu rahvaste kultuurisaavutuste tundmaõppimisele, propageerimisele.¹⁶ EKP Keskkomitee II pleenumil (1962. a. veebr.) pöördui loominguks liitude ja ENSV Kultuuriministeeriumi poole konkreetse ettepanekuga: korraldada vennasvabariikide kirjanduse ja kunsti nädalaid, kasutades neid üritusi efektiivse vahendina rahvaste sõpruse tugevdamiseks.¹⁷ EKP Keskkomitee pleenumil 1963. a. juulis rõhutati juba olemasolevate kultuurilise suhtlemise vormide efektiivsema ärakasutamise vajadust ning soovitati kultuuriala töötajatel igati toetada rahvaste sõpruse- ja kunstinädalate läbiviimist.¹⁸ Eriti rõhutati liiduvabariikide vaheliste kunstidekaadide tähtsust rahvaste sõpruse kasvatamisel kõige laiemates hulkades. Kokkupuuted teiste rahvaste kirjanduse ja kunstiga laiendavad töötavate masside kultuurilist silmaringi ja kunstimaitsset. Internatsionaalse kultuuri sügavam tundmine avardab aga kultuuride vastastikuse lähenemise sot-

¹⁵ EKPA, f. 1, nim. 198, s.-ü. 38, l. 56.

* terminid «dekaad» ja «nädal» on kultuuriküsimustes meie publitsistikas senini üldkäibel identses tähenduses.

¹⁶ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 119, l. 15.

¹⁷ EKPA, f. 1, nim. 205, s.-ü. 8, l. 12.

¹⁸ EKPA, f. 1, s.-ü. 14, l. 28—29; «Sirp ja Vasar», 1963, 12. juuli.

siaalset baasi. Kultuuriväärtuste vahetus, mis on viidud nii avalikule pinnale, võimaldab vahetu kontakti loomist kõige erinevamate ja kaugemate rahvastega.

Kultuuriväärtuste vahetamisel dekaadide näol liiduvabariikide vahel pani partei suuri lootusi kultuuride vastastikuse rikastamise ja lähendamise protsessi aktiveerimisele. 1962. aastal tegi Moldaavia Kommunistliku Partei Keskkomitee ettepaneku eesti kunstinädala läbiviimiseks Moldaavias 6.—14. oktoobrini. Sellele pidi järgnema Moldaavia kunstinädal Eesti NSV-s.¹⁹

Eesti NSV ja Moldaavia NSV kuuluvad juba ammu NSV Liidu rahvaste sõbralikku perre, kuid üpris vähe teati 60-ndate aastateni teineteisest. Eesti kunstinädal Moldaavias tegi otsustava sammu: Kišinjovi elanikud, samuti teiste linnade ja külade töötajad tutvusid nädala jooksul Eesti professionaalsete ja isetegevuslike näitlejate, kunstnike ja kirjanike loominguga ning kohtusid nendega vahetult. V. Kingissepa nim. Tallinna Riikliku Akadeemilise Draamateatri kavas olid A. Liivese «Siinpool horisonti», E. Aldi «Pime mees», H. Ibseni «Peer Gynt» ja O. Lutsu «Kevade». Esimese teatrina Nõukogude Liidus tõi kõnesolev teater lavale H. Ibseni dramaatilise luuleteose «Peer Gynt». Lavastus rõõmustas meie moldaavia teatrisõpru oma grandioossusega ja suure kunstilise jõuga. Lavastuse õnnestumise üheks oluliseks komponendiks pidas kriitika ka nimikangelase rollis esinenud Ants Eskola võrratut mängu.²⁰ Ent kui õnnestunud ka ei oleks rajataguste näitekirjanike looming meie teatri repertuaaris, jäi ometi tõeks, et vennasrahvale andis ülevaate meist ennekoike rahvuslik dramaturgia ja eelkõige kaasaegne rahvuslik dramaturgia. Moldaavia NSV, rahvakunstnik J. Sokolov, olles vaadanud A. Liivese «Siinpool horisonti» oli võlutud näidendile omasest mehisest optimismist, usust nõukogude inimese jõusse, tema püüdest avarama horisondi poole. Ja ta resümeeris: «Võib kindlalt öelda: V. Kingissepa nim. teater on Nõukogude Eesti rahvuslik uhkus.»²¹ T. Kuusiku, G. Otsa, ansambel «Laine» kontserdid, eesti filmide festival, Nõukogude Eesti graafika ja tarbekunsti näitus olid meeldivaks külakostiks moldaavia vennasrahvale. Kunstinädala pidulikuks finaali oli suur sõpruskontsert.

Moldaavia Kommunistliku Partei Keskkomitee, Moldaavia NSV Ülemnõukogu Presiidium ja Moldaavia NSV Ministrite Nõukogu tervituslähikeses öeldakse: «Kunstinädala jooksul tegid vennaliku eesti professionaalsed kunstikollektiivid ja isetegevus-

¹⁹ ЕКРА, f. 1, nim. 199, s.-ü. 181, l. 31.

²⁰ В. Широкий. Пер Гюнт. — Эстония глазами друзей. Кишинев, 1963, стр. 23—26.

²¹ Ю. Соколов. Театр большой темы. — Эстония глазами друзей, стр. 50.

lased ära suure ning kasuliku töö. Nende etendused ja kontserdid ning südamlikud kohtumised Moldaavia töötajatega aitasid senisest sügavamalt tunnetada eesti kunsti sisu- ja väljendusrikkust, nõukogude inimeste loova töö ülevust ja ilu.»²²

EKP Keskkomitee avaldas tänu Moldaavia rahvale ja MKP Keskkomiteele külalislahkuse ja sooja vastuvõtu eest²³ ning konstateeris, et eesti kunstinädal omas suure poliitkasvatusliku tähtsuse mõlema vabariigi töötajatele.²⁴

Vastavalt EKP Keskkomitee büroo otsusele «Eesti kunstinädala läbiviimisest Moldaavias ja Moldaavia kunstinädala läbiviimisest Eesti NSV-s»²⁵ viidi Eesti NSV-s Moldaavia kunstinädal läbi ajavahemikul 25. maist kuni 2. juunini 1963. Partei linna- ja rajoonikomiteed ning Eesti NSV Kultuuriministeerium tegid intensiivset organiseerimis- ja koordineerimistööd, et üritusega kaasa haarata laiemaid hulki.

Moldaavlaste kunstikollektiivide kontserdid toimusid Tallinnas, Tartus, Narvas, Sillamäel, Kohtla-Järvel, Kundas, Rakveres, Pärnus, Viljandis, Suure-Jaanis, Valgas, Põlvas, Võrus, Haapsalus, Paldiskis ja kolhoosis «Estonia» — ühtekokku 19 keskuses. Moldaavia filmikunsti tutvustamiseks korraldas 4 vabariigi kino-teatrit Moldaavia kunstiliste ja dokumentaalfilmide festivali, millest võttis osa 58 908 inimest. Kujutava ja tarbekunsti näitust külastas Tallinnas ligemale 10 tuhat kodanikku. Üldse külastas Moldaavia kunstinädala üritusi üle 130 000 inimese.²⁶

Nagu Eesti kunstinädalast Moldaavias nii ka Moldaavia kunstinädala üritustest Eestis võtsid osa Moldaavia NSV loovate liitude esindajad loomingulistest kohtumistest vabariigi vastavates liitudes ja väljasõitudest rajoonidesse. Moldaavia heliloojad viibisid ENSV Heliloojate Liidu töökoosolekutel ja aruteludel, kus tutvustati eesti heliloojate loomingut ja vahetati töökogemusi, korraldati ekskursioon Teatri- ja Muusikamuuseumi. Kunstnikud külastasid ENSV Kunstifondi Kunstioodete Kombinaati, Eesti NSV Riiklikku Kunstiinstituuti ja kunstnike ateljeesid.

Draamakunsti esindajad kohtusid Tallinna teatrite näitlejatega. Korraldati ühiskülastus RAT «Estonia» ja TRA Draamateatri etendustele. Teatriühingus toimus kohtumine Moldaavia Teatriühingu esindajatega. Kohtumised toimusid kinotöötajail eesti publikuga mitmesugustes asutustes jms.

Kunstinädal avardas eesti töötajatele teed moldaavia vennasrahva kultuuriväärtuste juurde, viis rahvahulgal nende vahetu kogemise võimaluseni. «Võib liialduseta öelda, et selle nädala

²² «Rahva Hääle», 1962, 16. oktoober.

²³ «Советская Молдавия», 1962, 4 ноября.

²⁴ EKPA, f. 1, nim. 205, s.-ü. 14, l. 28.

²⁵ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 181, l. 31.

²⁶ Vt. tabel 4.

jooksul Moldaavia kunstimeistrid tegid meie vabariigis suurema töö oma rahva kultuuri tutvustamisel kui seda oleks suutnud teha kõige kvalifitseeritumad lektorid paljude aastate jooksul», märgiti EKP Keskkomitee VII pleenumil (1963. a. juuli).²⁷

Ei möödunud aastatki, kui hakati ette valmistama teist suur-üritust — Eesti NSV ja Armeenia NSV vastastikuseid kunstinädalaid. Selle ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks moodustati 18-liikmeline komisjon eesotsas EKP Keskkomitee sekretäri L. Lentsmaniga. Komisjoni tööst võtsid osa nimekad kirjanikud ja kunstnikud J. Smuul, J. Jensen, E. Kapp jt.²⁸ Kinnitati ürituste plaan.²⁹

Armeenia-Eesti kunstinädalate ettevalmistamisel kasutati Moldaavia-Eesti kunstinädalate kogemused, tihendati koostööd kõigi loovate liitude ja kultuuriasutuste vahel.

Tänu EKP Keskkomitee, partei rajooni- ja linnakomiteede ning loovate liitude algorganisatsioonide igakülgsele kaasabile kujunes Armeenia kunstinädal oma haardelt, ürituste rohkuselt veelgi ulatuslikumaks. Armeenlasi võeti vastu 25 linnas ning muus asulas. Uksnes kontserte toimus 50, kusjuures need olid suurokteridid. Neile lisandusid kunstinädalava- ja lõppkontseridid üle 7 tuhande kuulajaga.

Märkimisväärne on, et Moldaavia, eriti aga Armeenia teenelised kollektiivid külastasid ohtralt maarajoonide elanikkonda. Armeenlaste riikliku tantsuansambli kontserte jälgis maarajoonides ligi 10 tuhat kunstiuvilist. Armeenia NSV teenelise Rahvalaulu- ja Tantsuansambli kontsertidel viibinute üldarvust (11 946 inimest) oli 9056 väljastpoolt Tallinna.³⁰

Kõikjal võeti külalisi vastu kui vanu tuttavaid, lähedasi ja armsaid sõpru. Neil kohtumistel veendus nii eestlane kui ka armeenlane, et sõpruse jõud on selline, mis vähendab vahemaid, muudab kaugusi, lähendab rahvaid, kes räägivad eri keeli, kuid kes töötavad ühise eesmärgi nimel.

Armeenia NSV filmikunsti tutvustamiseks viidi läbi kunstiliste ja dokumentaalfilmide festival 4 vabariigi kinoteatris («Sõprus» ja «Pioneer» Tallinnas, «Ekraan» Tartus ja «Punane Täht» Narvas).

Kinoteatris, kus demonstreeriti Armeenia filme, olid avatud Armeenia filmikunsti tutvustavad näitused (nagu see oli ka moldaavia filmifestivali puhul). Festivali käigus korraldati 229 seanssi, millest võttis osa 40 335 külastajat. Kunstinädalava jook-

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 205, s.-ü. 14, l. 28.

²⁸ EKPA, f. 1, nim. 237, s.-ü. 6, l. 12.

²⁹ EKPA, f. 1, nim. 237, s.-ü. 9, l. 21—33.

³⁰ ENSV Kultuuriministeeriumi andmed. Tabelis 3 toodud andmeist nähtub, et Armeenia NSV kunstinädalava massiüritustest võttis pealtvaatajaina osa enam kui 119 tuhat meie vabariigi elanikku.

Tabel 1

Armeenia kunstinädal Eestis
(1964. a.)

	Armeenia Rahvalaulu- ja Tantsuansambel	Armeenia Riiklik Tantsuansambel	Armeenia NSV Riiklik Estradiiorkester	Armeenia NSV teeneline Komitase nim. kvartett	P. Tšaikovski nim. Jerevani Muusikakooli noorte viiuli-ansambel	Armeenia kunsti-meistrite soolokontserdid	Armeenia kunsti-meistrid «Estonia» lavastustes	Sefluskontserdid	Armeenia kunstinäitus	Foto- ja raamatunäitus	Filmifestival
Kontsertide arv	6	6	7	2	11	10	3 et.	8			229
Külastajaid	11 946	12 039	11 793	1 083	9 630	12 090	2 588	6 700	5 714	2 180	40 335
Neist											
Tallinnas	2 890	2 643	6 612	692	180		2 588	3 700	5 714	2 180	
Tartus	1 290			391	800			1 000			
Pärnus											
Narvas			690								
Võrus	2 409										
Valgas	1 414										
Kohtla-Järvel			828								
Põltsamaal	2 274				5 000						
Rakveres			660		400						
Paides			1 210								
Haapsalus			1 793					400			
Kundas		783									
Vändras		1 710									
Orissaares		1 324									
Kingissepas		3 660									
Audrus		1 919									
Põlvas	1 669										
Laulasmaal					250						
Loksal					400						
Türil					700						
Otepääl					500						
Elvas					1 000						
Nõos					400						
Kärdlas								1 300			
Paldiskis								300			

sul külastasid kunstihuvilised Tallinna Kunstihoones avatud Armeenia kunstnike tööde näitust ja ühingu «Teadus» saalis avatud Armeenia foto- ja raamatunäitust (külastajaid vastavalt 5714 ja 2180). Kokkuvõtte kunstinädala üritustest annab tabel 1.

Kunstinädala üritustest Eestis võtsid osa üle 50 Armeenia NSV loominguliste liitude esindaja. Kohtumistel eesti kolleegidega vahetati mõtteid töökogemuste alalt, õpiti tundma üksteise loomingut. Armeenia kunstnikud külastasid Tallinnas ja Tartus eesti kunstnike ateljeesid, käisid Etnograafia Muuseumis ja Tartu ning Tallinna Kunstimuuseumis. Hotellis «Tallinn» korraldasid armeenia kunstnikud meie vabariigis visandatud kavadite improviseeritud näituse.³¹ Heliloojad kuulasid kahel päeval Armeenia ja Eesti heliloomingut, külastasid koos kunstinädala kontserte ja teatrietendusi. Teatri- ja Muusikamuuseumis tutvuti eesti vanema põlve heliloojate teostega. Eriti agar oli Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsioon. Tema juhtimisel viidi armeenia külalistega läbi mitu tähelepanuväärset üritust. Vastastikused muljete vahetamised kirjanike peres vaheldusid kohtumistega lugejatega. Lugejatega kohtumisi korraldati raamatu-kauplustes, Kirjanike Majas, Tartu Kirjandusmuuseumis, Saaremaa kolhoosides, pioneerilaagrites.

Kunstinädalate ettevalmistamisel ja läbiviimisel tegid suure töö ära ajalehed, raadio ja televisioon. Siin tutvustati kuulajaid-vaatajaid moldaavia ja armeenia rahva panusega ühisesse kultuurivaramusse. Näiteks Armeenia raadio ja televisiooni töötajate abiga andis Eesti Raadio eetrisse 36, televisioon 26 Armeenia NSV-le pühendatud saadet. Peale selle Eesti Raadio organiseeris kaks korda saate «Armeenia päevad», kinooperaatorid jäädvustasid kunstinädalast kaadreid.

1964. a. juunis arutati EKP Keskkomitee Presiidiumi istungil Armeenia kunstinädala tulemusi ja märgiti, et kunstinädal soodustas mitte ainult Nõukogudemaa rahvaste sõpruse vaimus teostatava kasvatustöö tugevdamist, vaid ka viljakate loominguliste kontaktide arenemist vennasrahvaste kultuuritegelaste vahel.³² EKP Keskkomitee kutsus loomingulisi asutusi tegema kõik selleks, et omalt poolt pakkuda armeenlastele parimat eesti rahva loomingust. 1964. aasta septembris siirdus ligi 350-liikmeline kollektiiv eesotsas EKP Keskkomitee teise sekretäri L. Lentsmaniga Armeeniasse. Eesti kunstiloomingut esindasid Armeenias parimad professionaalsed kollektiivid, interpreedid ja arvukas isetegevuslaste pere. Kunstinädala kestel demonstreeriti eesti parimaid filme («Põrgupõhja uus Vanapagan», «Jääminek», «Jäl-

³¹ Eesti kunstidekaadi ajaks avati aga Jerevanis näitus «Armeenia kunstnikud Eestis». Вт. Б. Бернштейн. Эстонские работы армянских художников. — «Коммунист» (Ереван), 1966, 19 сентябрь.

³² ЕКРА, f. 1, nim. 237, s.-ü. 9, l. 92; EKP Keskkomitee jooksev arhiiv.

jed», «Vallatud kurvid», dokumentaal- ja nukufilme).³³ Korraldati graafika-, tarbekunsti-, foto- ja raamatunäitusi.³⁴ Ajakirjanduses ilmus seoses dekaadiga üle poole saja eesti ja armeenia kultuuri tutvustava artikli, intervjuu, sõnavõtu.

Eesti kunstinädala üritusi Armeenias külastas 173 570 inimest.³⁵ Eesti kunstinädal Armeenias demonstreeris järjekordselt kunstinädalate suurt osa internatsionaalse sõpruse süvendamisel ja rahvuste lähendamisel. Seepärast jätkati kõnesoleva traditsiooni süvendamist ja laiendamist järgnevatel aastail.

Vastavalt Vene NFSV ja Eesti NSV direktiivorganite otsusele korraldati Vene NFSV kunstidekaad Eesti NSV-s 1966. a. mais — üks suurejoonelisemaid sõpruspidusid vabariigis. Sellele järgnes eesti kunstinädal Vene Föderatsiooni Irkutski oblasti linnades, asulates ja külades (sama aasta sügisel). Vene kunsti dekaadi raames toimunud üritustest osavõtu kohta Eestis annab ülevaate järgnev tabel.

Tabel 2³⁶

Üritus	Etenduste arv	Külastajaid
1. Kutseliste kollektiivide ja solistide kontserdid ja etendused	85	86 136
2. Esinemised-kohtumised	37	6 965
3. Kunstinäitus	12—23 V	7 704
4. Raamatu- ja fotonäitus	"	2 953
5. Kinofestival	"	200 000

«Kuulsad kollektiivid, artistid, heliloojad, kirjanikud, kunstnikud ja filmikunstitegelased kinkisid meile kümme unustamatut päeva, mis kulgesid talendi ja meisterlikkuse tähe all... Meile on täiesti selge, et ainult sotsialistlikus riigis võib väikerahvas enda juures vastu võtta sellist talentide plejaadi», märgitakse vene kunsti dekaadi puhul EKP Keskkomitee ja ENSV Ministrite Nõukogu auaadressis Vene NFSV Ülemnõukogu Presiidiumile ja Vene NFSV Ministrite Nõukogule.

Dekaadi raames toimus ka vabariikidevaheline sõpruskohtumine Valgas, kus olid esindatud valitsusdelegatsioonid Vene NFSV-st, Läti NSV-st, Moldaavia NSV-st ja Eestist. Sõpruskohtumisel esinesid nelja vennasvabariigi kutselised ja kunstilise

³³ Э. Паязатян. Памятная кинонеделя. — «Коммунист» (Ереван), 1964, 21 сентября.

³⁴ Эстонское искусство шагает по республике. — «Коммунист» (Ереван), 1964, 18 сентября.

³⁵ EKP Tallinna Linnakomitee jooksev arhiiv. VII pleenumi stenogramm 15. IV 1965, lk. 16.

³⁶ ENSV Kultuuriministeeriumi andmed.

isetegevuse kollektiivid. Sellest osavõtjate arv ületas kaugelt 5000 inimest.

Vene Föderatsiooni kunstinädala ürituste raames toimuvad valgustasid laialdaselt raadio, televisioon ja ajalehed. Iga päev avaldati ajakirjanduses terveid lehekülgi kunstinädala ürituste ja üksikasjade kohta, toodi ära publiku arvamusi kohtumistest, muljeid nähtud etendustest, kuulnud kontsertidest. Raadio ja televisioon andsid iga päev erisaateid kunstinädala üritustest, kohtumistest.

Kunstinädalad kuuluvad 60-ndate aastate eesti kultuurielu tähtsamate sündmuste hulka. Nad demonstreerisid vennasrahvaste realistliku kunsti traditsioone nende arengus. Eesti kirjani-kele, kunstnikele jt. loovtöötajatele avanes suurepärane võimalus vahetult võrrelda eesti kirjanduse ja kunsti taset vennasrahvaste kultuurisaavutuste taustal, tajuda seda ühist, mis on omane kõigile, kriitilisemalt hinnata oma tööd.

Lisaks kunstinädalatele toimus neil aastail vennasvabariikide vahel rida teisi kultuurialaseid sõprusüritusi, nende hulgas eesti sõpruspäevad Lvovis (1964. a. märts).³⁷ Valmistudes tähistama Lääne-Ukraina Nõukogudemaaga ühinemise 25. aastapäeva, kutsusid Iovlased külla eesti nimekad kunstimeistrid ja kultuuri-töötajate delegatsiooni. Sõprusõhtut Ivan Franko nimelises Operi- ja Balletiteatris transleeriti televisioonis üle kogu Ukraina NSV. Toimus rida kontserte, näitusi (nende hulgas Nõu-kogude Eesti graafika näitus Lvovis), eesti filmifestival ja vulganisti kohtumisi.³⁸ Suurt tähelepanu äratas ukraina kunsti-nuiviliste seas NSV Liidu rahvakunstniku E. Okka graafiliste ööde näitus.³⁹ Sõpruskohtumisi ja kontserte korraldati ka Drogo-õtšis, Strõis, Nesterovis ja Zolotševis ning Lvovi oblasti kolhoo-sides.

1966. aasta algul avati Eesti NSV Riiklikus Etnograafia Muuseumis Lääne-Ukraina tarbekunsti ja Lvovi Etnograafia ja tööstusliku Tarbekunsti Muuseumis Eesti rahvakunsti näitus, kus demonstreeriti keraamikat, puulõikekunsti, intarsiat, klaasehis-ööd.⁴⁰

Juba esimeste liiduvabariikide-vaheliste kirjandus- ja kunsti-nädalate ettevalmistamise käigus pandi alus vahetule koostööle ENSV ning Moldaavia ja Armeenia kultuuritöötajate vahel. Tal-inna režissöör M. Mering lavastas Kišinjovi Draamateatris eesti lassiku A. Kitzbergi «Libahundi». Meie rahvateatrite repertuaari

³⁷ ЕКРА, ф. 1, н.п. 237, с.-ü. 6, л. 159.

³⁸ O. Utt. Sõpruse süvendamiseks. — «Sirp ja Vasar», 1964, 3. aprill.

³⁹ А. Попов. Художник эстонского народа. — «Львовская правда» 1964, 25 марта.

⁴⁰ A. Kärner. Lääne-Ukraina tarbekunst Tartus. — «Edasi», 1966, 1. november.

võeti moldaavia kirjaniku I. Drutse «Kasa Mare».⁴¹ Moldaavia kinotöötajad hakkasid osa võtma Balti vabariikide ja Valgevene kinofestivalidest. Tallinna külastas taas Moldaavia teater.⁴² Kišinjovis toimusid ENSV Riikliku Meeskoori edukad esinemised.⁴³ Kuni 1962. aastani Eesti NSV-s ei olnud välja antud ühtki moldaavia raamatut. 1962. ja 1963. a. kirjastati 5 kirjandusteost üldtiraaziga 80,4 tuhat eksemplari, nende hulgas olid Tšobanu «Põlismets», moldaavia novellide kogumik jt.

Tihenevaist kutuurisidemeist Armeenia NSV-ga kõneleb S. Kaputikjani «Maša sööb lõunat», H. Gulnazarjani «Tublid matkajad» ja armeenia novellikogu «Mäekurude hääl» jõudmine eesti lugejani 1964. aastal (ühtekokku 72,3 tuh. eks.). Kõigi eelnevate aastate vältel oli ENSV-s armeenia ilukirjandust ilmunud ainult 8 teost.⁴⁴ 1964. aastal ilmus armeenia keeles enam kui kahesajaleheküljeline luulevalimik «Eesti laul», mis sisaldab värsitõlkeid meie poetidelt alates Kr. J. Petersonist ja lõpetades P.-E. Rummo ning E. Vetemaaga. E. Krusteni jutustuste kogumik «Kevadet otsimas», kogumik eesti kirjanike jutte lastele «Kui särab Põhjanaan».

Kunstinädalail sai alguse Tartu ja Kirovakani kirjanike loominguline sõprus (initsiaatoriks oli Armeenia NSV Kirjanike Liidu juhatuse liige Nor-Air). 1965. aasta juulis saabus Tartusse grupp Kirovakani kirjanikke.⁴⁵ Kirovakani kirjanduselu ja oma värsiloomingut tutvustasid külalised paljudel kohtumistel Tartu kolleegidega, «Edasi» toimetuse klubiõhtul. Armeenia kirjanike grupp arutas mõlema rahva kirjanduse vastastikust tutvustamist ja mitmeid organisatsioonilisi küsimusi ka Tallinna kirjanikega.⁴⁶

1965. a. augustis viibis grupp Tartu kirjanikke ja kirjandusteadlasi vastaskülaskäigul Armeenias, kus arutati aremeenia kirjanduse eesti keelde tõlkimise probleeme, õpiti tundma vennasvabariigi elu. Kirovakani ajaleht «Kaits» avaldas Tartule pühendatud erinumbri, mis sisaldas E. Tedre ülevaate Tartu kirjanduselu, M. Kalda uusima novelli, P.-E. Rummo, Aira Kaalu, A. Kaalepi luuletusi.⁴⁷

Neil astail sai armeenia kirjaniku Zirair Aretisjani huviobjek-

⁴¹ A. Hint. Viinamarjad ja Kasa Mare. — «Kultuur ja Elu», 1963, nr. 3, lk. 2—3.

⁴² Seekord Noorsooteater «Lutšaferul». Vt. M. Teesaalu. Keda on tänava külla oodata. — «Sirp ja Vasar», 1964, 14. veebruar.

⁴³ В. Гарштыя. Концерты эстонских певцов. — «Советская Молдавия», 1964, 14 апреля.

⁴⁴ Peale selle esitati kirjastusele Aira Kaalu reisikiri Armeenias, Armeeniale pühendatud luuletustetsükkel kogus «Üks tigu ilma majata» jt. eesti autorite kirjutisi.

⁴⁵ «Edasi», 1965, 20. juuli.

⁴⁶ «Ohtuleht», 1965, 29. juuli.

⁴⁷ «Looming», 1965, nr. 9, lk. 1434.

tiks ülikoolilinn Tartu seoses teoksil oleva romaaniga armeenia rahva elust, kus keskseks kujuk on rahvavalgustaja Abovjan.⁴⁸

Kunstinädala järgsel perioodil leidis aset samuti eesti kunsti-teadlaste küllasõit Armeenia kolleegide juurde. Eestisse saabus Armeenia teater. Tartu muusikaelus hakkas kujunema uus traditsioon — iga-aastased Armeenia riikliku koorikapelli kontserdid.⁴⁹

Kunstinädalad aitasid kaasa kultuurisidemete tihenemisele ka teiste Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia vabariikidega. Nii leidis Aserbaidžanis aset eesti kultuurinädal, vahetati vastastikku kunstinäitusi.⁵⁰

EKP on andnud märkimisväärse panuse kultuurialase sõpruse ja koostöö tihendamiseks ka teiste sotsialismimaade rahvastega. Vastavalt EKP Keskkomitee otsusele viibis rühm Eesti NSV kultuuritegelasi — kokku 15 inimest — Poola Rahvavabariigis (1962. a.).⁵¹ Erilist tähelepanu äratas Poolas ENSV muusikaelu areng ja laulupidude traditsioon. Peale eesti raamatu ja tarbekunsti näituse, mida pärast Varssavit eksponeeriti ka suuremates oblastikeskustes, toimusid tehastes, asutustes, koolides Nõukogude Eestile pühendatud sõprusõhtud, loengud, filmide demonstratsioonid, kohtumised. Kirjanikud D. Vaarandi, Lilli Promet ja Ralf Parve arutasid kirjanduslikke probleeme Poznani kohalikus kirjastuses, käisid Krakovi kirjandusliku nädalalehe toimetuses. Suure menuga esinesid Poolas ooperi- ja balletiteatri «Estonia» ja Filharmoonia solistid ja artistid.⁵²

1962. aastal tähistati NSV Liidu ja Ungari Rahvavabariigi sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise lepingu 14. aastapäeva EKP Keskkomitee kavandas terve abinõude programmi kõnesoleva ürituse läbiviimiseks.⁵³ Nende hulgas korraldati Ungari raamatunäitus Kreutzwaldi-nim. Raamatukogus, erisaa-teid raadios ja televisioonis. Ungari Rahvavabariigi saavutusi valgustas laialdaselt ajakirjandus.

Sama aasta detsembris külastas Nõukgude-Ungari Sõprusühingu Eesti osakonna delegatsioon Ungarit, kus vahetati arvamusi selle kohta, kuidas tõhustada vastastikust tänapäeva kirjanduse ja kultuuripärandi tutvustamist, sisustada kultuuripäevi jne. 1963., a. kevadel leidsidki ENSV-s aset Ungari kultuuripäevad. Korraldati Ungari Rahvavabariigi filmifestival. Eesti Raadio sümfooniaorkestri üks kontsertidest «Estonia» kontsertsaalis oli tervenisti pühendatud ungari heliloojate B. Bartoki, F. Liszti, Z. Kodály jt. loomingu tutvustamisele. Ungari kultuuripäevadele löid kaasa mitte üksnes professionaalsed kunstimeistrid, vaid ka

⁴⁸ «Edasi», 1964, 22. november.

⁴⁹ «Edasi», 1966, 25. jaanuar.

⁵⁰ «Edasi», 1967, 4. juuni.

⁵¹ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 182, l. 94—95.

⁵² «Sirp ja Vasar», 1962, 23. november, 30. november, 14. detsember.

⁵³ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 176, l. 40; s.-ü. 182, l. 9.

isetegevuslikud kollektiivid. ENSV Teaduste Akadeemia meeskoor demonstreeris ungari koorimuusika kõrget kultuuri.⁵⁴ Eesti NSV Kreutzwaldi-nimeline Riiklik Raamatukogu korraldas Ungari Rahvavabariigi raamatunäituse. Rajoonide ja linnade kultuuri-osakonnad viisid läbi temaatilisi õhtuid, kontserte ja teisi üritusi.

Ungari Rahvavabariigi fašistlikest rõõvvallutajaist vabastamise 20. aastpäeva tähistasid koos ungari rahvaga kõik nõukogude vennasrahvad, sealhulgas ka eesti rahvas.⁵⁵ Pidustused algasid ungari filmisestivaliga kuues vabariigi linnas. Eestisse saabus Ungari Rahvavabariigi filmikunstnike delegatsioon, kes tutvus eesti filmiloojate töödega, kohtus eesti kinokülastajatega.⁵⁶ Sellele lisandus rida teisi üritusi (sõprusõhtu, foto-, plakatinäitus jt.).

Vastavalt EKP Keskkomitee Presiidiumi otsusele 1963. a. detsembrist korraldati Ungari Rahvavabariigis Nõukogude Eesti kultuuripäevad.⁵⁷ Ungari töötajad jälgisid ulatuslikke Nõukogude Eesti graafika, tarbekunsti, raamatu- ja teiste näituste⁵⁸ eksponeaate.

1961. aasta mais võttis EKP Keskkomitee büroo vastu otsuse Nõukogude-Tšehhoslovakkia sõprusühingu Eesti osakonna asutamise kohta⁵⁹, kes hakkas etendama suurt osa Tšehhoslovakkia elu tutvustamisel vabariigis ja vastastikuse sõpruse tugevdamisel (esimees NSVL rahvakunstnik prof. G. Ernesaks).

1963. aastal möödus 20 aastat Tšehhoslovakkia-Nõukogude sõpruslepingu sõlmimisest. EKP Keskkomitee otsustas kõrvuti sõpruskuu muude üritustega läbi viia meie vabariigis ka Tšehhoslovakkia kultuuripäevad.⁶⁰ Rahvamajades, klubides, punanurkades, asutustes ja ettevõtetes korraldati loenguid, vestlusi, näitusi, sõprusõhtuid ja muid Tšehhoslovakkia tutvustavaid üritusi.⁶¹ Vabariigi linnades linastati tšehhi filme. Ühingu «Teadus» Kesklektooriumis eksponeeriti Tšehhoslovakkia kunstimeistrite töid. Olid avatud foto- ja kirjandusnäitused.

⁵⁴ H. Kaljuste. Kontsert Ungari kooriloomingust. — «Sirp ja Vasar», 1963, 12. aprill.

⁵⁵ ЕКР Keskkomitee jooksev arhiiv. ЕКР Keskkomitee Presiidiumi otsus «О мероприятиях в связи с 20-й годовщиной освобождения Венгрии от фашистского ига» от 23 марта 1965 года. Vt. ka Sõbruspäevad algasid filmifestivaliga. — «Rahva Hää!», 1963, 31. märts; Nõukogude-Ungari sõprusõhtu. — «Õhtuleht», 1965, 2. aprill.

⁵⁶ «Õhtuleht», 1965, 9. aprill.

⁵⁷ ЕКР, f. I, nim. 20, s.-ü. 11, l. 77, 198.

⁵⁸ «Sirp ja Vasar», 1964, 17. jaanuar. Sõbruspäevad Ungaris. — «Kodumaa», 1964, 5. veebruar.

⁵⁹ ЕКР, f. I, nim. 198, s.-ü. 61, l. 163.

⁶⁰ Sealsamas, nim. 210, s.-ü. 9, l. 48, 86—88; Tšehhoslovakkia kultuuripäevade eel. — «Rahva Hää!», 1963, 12. november.

⁶¹ R. Mikenberg. Sõprade kohtumised. — «Sirp ja Vasar», 1963, 29. november; В. Вахт. Дружба всего дороже. — «Молодежь Эстонии», 1963, 30 ноября.

Tšehhoslovakkia kultuuripäevade keskseks ürituseks oli suur sõprusõhtu vabariigi juhtkonna ja aktiivi osavõtul, kus esines Tšehhoslovakkia SV Moskva saatkonna teine sekretär Ladislav Barák.⁶² Kultuuripäevade suuremateks üritusteks olid veel ülemaailmselt tuntud Smetana-nimelise keelpillikvarteti menukad külaliskontserdid Eestis.⁶³

1965. aastal korraldati esmakordselt Balti nõukogude vabariikide kultuuripäevad Rostockis ja Erfurdis. Saksa DV-ga on Eesti NSV-l kujunenud kõige tihedamad kultuurisidemed, kõige operatiivsem informatsiooni vahetamine. SDV perioodilisi väljaandeid oli 1965. aastal vabariigis võimalik tellida 370 nimetust.

On sagenenud eesti ja saksa teadlaste vastastikused külas käigud. SDV ja Nõukogude Baltikumi ajaloolaste koostöö areneb eelkõige saksa imperialismi, fašismi ja revanišmi paljastamise valdkonnas. Näiteks SVD-s väljaantud «Pruun raamat» natsistlikest sõjaroimaritest sisaldab ka Baltimaade materjale.

1965. aastal loodi EKP Keskkomitee initsiatiivil Nõukogude-Saksa DV Sõprusühingu Eesti Osakond (esimees ENSV Riikliku Kirjastuskomitee esimees L. Kaik), kes on andnud omapoolse panuse sõprussidemete tugevdamisel esimese saksa tööliste ja talupoegade riigiga.

Deviisi all «Sõprus — Дружба — Freundschaft» toimusid 1966. a. oktoobris Eestis Saksa Demokraatliku Vabariigi kultuuripäevad, mida võib pidada hästi kordaläinuks (vt. tabel 3).

Tabel 3⁶⁴

SDV kultuuripäevad ENSV-s	
Osavõtjate arv	
Näitused	75 000*
Filmifestival	190 000
Loengud	5 781
Kontserdid	24 491
Kohtumised	11 000
Kokku	306 271

Arvude keel räägib hämmastava selgusega Nõukogude Eesti töötajate kultuuritahtest. Kuid mitte üksnes arvude keel, Saksa kultuuripäevade järelkajana ilmus «Neues Deutschlandis» Jürgen Nowaki kirjutus «Märkmeid Eestist» (Etnische Notizen). Käsit-

⁶² «Советская Эстония», 1963, 11 декабря.

⁶³ M. Oja. Kontserdipäevik. — «Kodumaa», 11. detsember 1963.

* Siia ei ole arvatud filmiplakatite ja fotode näitust, mis oli eksponeeritud kinode fuajeedes ning mida vaatasid kinokülastajad.

⁶⁴ ENSV Kultuuriministeeriumi andmed.

ledes kokkupuuteid meie elunähtustega, satub saksa kultuuripäevadest osavõtnud ajakirjanik vaimustusse eestlaste kultuuritahet. «See juhtus esmakordselt, et kunstipublik mind hoopis roopast välja viis. Täiesti võimatu on selle maa kultuurientusiasmist mitte vaimustusse sattuda.»

«Me sammume oma vabariigis analoogilist teed. Seepärast oli Eesti NSV külastamine julgustavaks elamuseks,» resümeerib autor.⁶⁵

SDV kultuuripäevad Eesti NSV-s 1966. aasta oktoobris olid eelmistest mõnevõrra erinevad. Koos kirjanike, heliloojate ja teiste kunstimeistritega sõitis Saksa DV kultuuripäevadele ka rida nimekaid teadlasi, tervishoiu- ja haridustöötajaid, kes andsid Eesti rahvale mitmekülgse pildi Saksa DV saavutustest.⁶⁶

Vabariiki külastas 11 mitmesugust eridelegatsiooni, kelle liikmete poolt peeti mitmesuguste organisatsioonide liinis 36 loengut. Arvukalt loenguid, kus esinesid saksa seltsimehed, toimus Tallinna ja Tartu parteiorganisatsioonide korraldusel. Kõige rohkem korraldas loenguid Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing ja ühingu Saksa DV — Nõukogude Liit eesti osakond — 15 loengut 3480 inimesele. Samuti korraldati hulk õhtuid, loenguid, ettekandeid, kus esinesid kohalikud lektorid, vabariigi klubiliste asutuste, raamatukogude, ettevõtete poolt.

Teiselt poolt Saksa DV delegatsioonid tutvusid mitmekülgselt vabariigi eluga. Vabariigi ja Saksa DV mitmete erialade esindajad löid kasulikke kontakte, mis aitasid kaasa kogemuste vahetamiseks, tõhustades asjalikkust, töömeeleolu.

Saksa DV kultuuripäevad veelkordsest kinnitasid kunstinädalate traditsiooni küpsust ja eriti seda, et tõeline küpsus seisneb selles, kui ollakse suutelised lisama uut, uusi aspekte, uusi probleeme.

Saksa DV kultuuripäevade üritused aitasid vabariigi elanikkonnal tutvuda Saksa DV ühiskondliku korraga, majanduse- ja kultuurieluga, aitasid mõista sotsialismi ehitamise protsessi Saksa DV-s, mõista Saksa DV kui rahu teguri tähtsust rahvusvahelises elus.

Traditsiooniliseks muutunud nõukogude kultuuripäevad Saksa Demokraatlikus Vabariigis viidi 1968. a. novembris läbi põhiliselt meie vabariigi jõududega. Üritust juhtis ametlik delegatsioon eesotsas EKP Keskkomitee esimese sekretäri J. Käbiniga. RA Meeskoor, Tallinna Kammerkoor, ansambel «Laine», isetegevuslik ansambel «Kuljus» ja solistid andsid 46 kontserti 30-s linnas ja

⁶⁵ J. Nowak. Estnische Notizen. — «Neues Deutschland», 1966, 6. November.

⁶⁶ Meil on külas ka haridustöölised. — «Edasi», 1966, 18. oktoober; Saksa DV arstiteadlased Tartus. — «Edasi», 1966, 20. oktoober.

asulas, pälvides kuulajate kõrge hinnangu. Elavat huvi äratasid samuti Eesti graafika ja tarbekunstinäitused. Nõukogude kultuuri-päevad Saksa DV-s olid mitte ainult kultuurinädalate traditsiooni loomulikuks jätkuks Eesti NSV ja Saksa DV vahel, vaid ka uueks kinnituseks Nõukogude Liidu ja Saksa DV kultuurialasele sõprusele ja koostööle. Esindasid ju seekord Eesti NSV-ga kõrvuti nõukogude kunsti Usbeki NSV kollektiivid ja rida soliste teistest vennasvabariikidest, teenendades üksnes konstsertidega rohkem kui 40 000 kuulajat.⁶⁷

Suurt ja tänuväärset tööd on teinud sotsialismimaade kultuuri-kontaktide arendamisel ja kindlustamisel Välismaaga Sõpruse ja kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu.⁶⁸ 1966. aasta novembris toimunud ühingu konverentsil tehti kokkuvõtted sellest tööst. Selleks ajaks olid ühingul sidemed juba 373 organisatsiooniga 50 riigis⁶⁹ ja peaaegu tuhande üksikisikuga kõigis maailma osades. Kõige tihedamad sidemed olid kujunenud nende riikidega, kelle sõprusühingute osakonnad tegutsevad vabariigis. Nii oli 1966. a. lõpuks Nõukogude—Ungari Sõprusühingu Eesti osakonnal ühendus 172, Nõukogude—Tšehhoslovakkia Sõprusühingu osakonnal 187, Nõukogude—Saksa DV Sõprusühingu osakonnal 60, ühingu «NSV Liit—Soome» osakonnal ligi 500 ja ühingu «NSVL—Rootsi» osakonnal enam kui 100 organisatsiooni, asutuse ja üksikisikuga.

Loominguliste liitude ja teiste asutuste kaasabil ühing koostab iga aasta ja annab välja vabariigi majanduse ja kultuuri saavutusi tutvustavaid materjale. Neid kasutatakse välisriikides sõprusõhtute, festivalide ja näituste organiseerimisel. Nii saadeti üksnes 1965. ja 1966. aastal välismaale üle 80 mitmesuguse näituse Eesti NSV-st. Iga aasta läkitatakse välismaale tuhandeid eksemplare raamatuid, ajalehti, ajakirju, brošüüre ja mitmesuguseid albume. 21 välismaise organisatsiooni juures oli 1966. aastaks loodud Nõukogude eesti kirjanduse raamatukogu.⁷⁰

Ühing tugineb suurearvulisele aktiivile, väljapaistvatele Nõu-

⁶⁷ ENSV Kultuuriministeeriumi 1968. a. jooksev arhiiv. Справка о проведении Дней советской культуры в Германской Демократической Республике с 1 по 10 ноября 1968 г.

⁶⁸ Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Ühingu Liitu oli 1966. aasta seisuga koondunud 47 üleliidulist sõprusühingut ja assotsiatsiooni, 14 liiduvabariikide sõprusühingut. Meie maa liiduvabariikides, oblastites ja linnades tegutses enam kui 250 sõprusühingute osakonda. Peaaegu 10 000 ettevõtet ja asutust oli sõprusühingute liikmed. Nõukogude Sõprusühingute Liit oli loonud sidemed 5000 kultuuri-, teadusliku ja ühiskondliku organisatsiooniga 133 välisriigis. Selle autoriteetse Nõukogude massiorganisatsiooni täieõiguslikuks liikmeks on ka Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu.

⁶⁹ «Rahva Hää!», 1966, 19. november.

⁷⁰ Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu II konverents. — «Kodumaa», 1966, 23. november; «Rahva Hää!», 1966, 19. november.

kogude Eesti teaduse- ja kultuuritegelastele, töölistele ning maa-
töötajatele. Sõprusühingu kohalikel organisatsioonidel olid juba
1964. aastal mitmekülgsed sidemed 48 välisriigi mitmesaja ette-
võtte, asutuse ja organisatsiooniga.

1963. aastal võttis sõprusühing vastu külalisi 27 riigist
115 korral.⁷¹ 1964. aastal külastasid Eestit teiste hulgas paljud
tuntud kultuuritegelased: prantsuse kirjanik J. P. Sartre, USA
lauljatar T. Stratás ja M. Takidzava (Jaapan), luuletaja J. Okai
(Gaana), heliloojad L. Nono ja L. Pestalozza (Itaalia), silma-
paistvad soome teadlased akad. Vilkuna ja professorid Posti,
Hakulinen ja Virtaranta.

Nõukogude Eestile pühendatud dekaade ja kultuuripäevi on
ühing korraldanud viies sotsialistlikus riigis — Rumeenias
(1958), Poolas (1962), Ungaris (1964), Tšehhoslovakkias (1965)
ja Saksa DV-s (1965). Vabariigis toimusid Rumeenia, Ungari ja
Tšehhoslovakkia (1963. a.) ning Saksa DV (1966. a.) kultuuri-
päevad.

Sotsialismimaade kultuuripäevade mõju avaldus kultuurialase
koostöövormide süvenemises ja laienemises, uute võimaluste leid-
mises ja ärakasutamises. Nii kasvas tunduvalt huvi tšehhi dra-
maturgia vastu eesti teatrites. Peaaegu iga teatri mängukavva
võeti mõni tšehhi autori uus lavateos.⁷² Traditsiooniks said kõnes-
olevail aastail eesti vabariigi esindajate sõidud Praha igaaasta-
sele muusikakevadele. 1962. aastal viibisid Tšehhoslovakkias
üleliidulise kunstnike delegatsiooni koosseisus eesti kunstnikud
E. Reemets, J. Matvei, E. Piipuu, L. Kormašova, I. Ploompuu.
Seoses tarbekunsti vastastikuste näituste vahetamisega (1965. ja
1966. aastal) Eesti NSV ja Tšehhoslovakkia SV vahel sõitis Ees-
tist Tšehhoslovakkiasse 30-liikmeline kunstnike delegatsioon.⁷³

Nõukogude-Saksa DV Sõprusühingu Eesti osakond organisee-
ris saksa rahva fašismist vabastamise 21. aastpäeval ülelinnalise
sõprusõhtu Tallinnas, Johannes Becheri 75. sünni-aastapäevale ja
proletaarse saksa kunstniku John Heartfieldi loomingule pühen-
datud näitused, loengute tsükli SDV kultuuri ja kunsti tutvusta-
miseks, aitas kaasa J. Tombi nimelise Kultuuripalee poistekoori
ja Leipzigi Thomas-koori vahelise kontakti loomisele, Kunstiinsti-
tuudi graafiakateedri loomingu näituse saatmisele Leipzigi Raa-
matukunsti Akadeemiasse jne.

Eesti juhtivad teatritegelased K. Ird ja U. Väljaots löid isik-
likud kontaktid Berliini, Dresdeni, Erfurdi ja teiste Saksa DV
teatrite kollektiividega reperturaari rikastamise ja teatritöö
«tehnikas» täiustamise eesmärgil.

⁷¹ «Kodumaa», 1964, 8. juuli.

⁷² Moskvast korraldatud tšehhoslovakkia dramaturgia lavastuste üleliidu-
lisel ülevaatusel, millest võttis osa 62 teatrit, oli kolme autasustatu hulgas ka
Tallinna Noorsooteater. Vt. V. Panso. 62 teatrist jäi sõelale 3. — «Rahva
Hää!», 1966, 27. detsember.

⁷³ «Kodumaa», 1966, 20. juuli.

Veel enam. 1971. a. toimus esimene välisreis RAT «Vanemuise» teatri ajaloos. Said teoks «Vanemuise» balletitrupi külalisesinemised Saksa DV-s. Esinemised toimusid Potsdamis Hans Otto nim. teatris, kellega «Vanemuisel» on sõpruslid. Teatri partei-algorganisatsiooni poolt anti külalisesinemistele kõrge hinnang. Teatri parteibüroo aruandes märgitakse, et jääb soovida, et selliseid külalisesinemisi oleks teatril rohkem. See aitaks kaasa teatri laialdasemale tutvustamisele ja sidemete tugevdamisele teiste maade teatritega, mida teater vajab eksisteerimiseks nagu õhku.⁷⁴

Püsiva iseloomu omandasid Eesti NSV TA Keemia Instituudi ja Frebergi Mäeakadeemia teaduslikud sidemed, samuti TPI konaktid Dresdeni kõrgemate koolidega. 1966. aastal Tartu Riiklik Ülikool vahetas kirjandust 14, Tallinna Polütehniline Instituut 22 SDV õppe- ja teadusliku asutusega.

Pärast vastastikuseid kultuuripäevi süvenes pidevalt Eesti NSV ja Ungari Rahvavabariigi kultuurialane koostöö.⁷⁵ 1965. aastal esines suurel sõpruspeol Tallinna (seejärel ka Tartus ja mujal) Budapesti meeskoor Sandos Banhegyi juhtimisel.⁷⁶ Järgmise aastasuvel viibis Eestis ringreisil Ungari parimaid meeskoore, tänapäeva koorimuusika tipptaseme esindajaid, Budapesti meeskoor «Vasas».⁷⁷ Eesti NSV teeneline Vabariiklik Koorijuhtide Segakoor demonstreeris eesti koorikultuuri II rahvusvahelisel Béla Bartóki nimelisel kooride festivalil Debrecenis, kus avanes esmakordselt võimalus kõrvutada eesti koorikultuuri Euroopa maade paremiku omaga. Eesti koorijuhtide segakoor tõi kaasa maksimaalse autasu — kuldmedali. Eesti koorimuusika kõrge tase kujunes meeldivaks üllatuseks paljude maade vastava ala spetsialistidele. Paljud neist avaldasid kindlat otsustavust hakata tõlkima, trükkima ja laulma eesti koorilaulu.

Vabariigi juhtivad koorimuusika esindajad aga tõid kaasa sügava veendumuse selle kohta, et eesti koorikultuuri edasise arengu tõhustamiseks tuleb veelgi visamalt taotleda noodilugemise oskuse süvendamist.⁷⁸ Järgmise aasta kevadel leidiski Tallinnas aset muusikaõpetajate seminar-nõupidamine (600 muusikapedagoogi vabariigist, 80 väljastpoolt), kus keskseks küsimuseks oli relatiivne noodilugemismeetod «JO-LE-MI» ning selle kasutamise metoodika. Kahe etttekandega esines nõupidamisel Budapesti F. Liszti nimelise Muusikaakadeemia professor Erzsebet

⁷⁴ RAT «Vanemuise» 1971. a. jooksev arhiiv. RAT «Vanemuise» partei-organisatsiooni büroo aruanne 1970/71. a.

⁷⁵ EKPA, f. 1, nim. 210, s.-ü. 2, l. 163.

⁷⁶ «Rahva Hääle», 1965, 16. juuli.

⁷⁷ H. Saari. Budapesti meeskoor «Vasas». — «Edasi», 1966, 5. juuli. «Ohtuleht», 1966, 3. juuli.

⁷⁸ A. Ratassepp. Eesti koorilaul rahvusvahelisel vaekaüsil. — «Sirp ja Vasar», 1966, 2. september.

Szönyi, kes analüüsis Kodály meetodi tähtsust ning relatiivse noodilugemise ja muusikainstrumendi õppimise vastastikust mõju.⁷⁹

1966. aasta suvel viibis Tallinnas Ungari helilooja ja pianist Kálmar Dobos, kes esines kontserdiga Eesti Raadios. Tartut külastas kaasaegse ungari muusika silmapaistvamaid esindajaid professor Rezső Sugar seoses oma balleti «Mere tütar» lavastusega RT «Vanemuine».⁸⁰ Samal aastal oli tallinlastel kuu aja jooksul võimalus lähemalt tundma õppida Szolnoki kunstnike töid (peaaegu 100 tööd 12 kaasaegselt ja mitmelt varasema perioodi autorilt). Szolnoki koolkonda, mille traditsioonid ulatuvad eelmisse sajandisse, peetakse üheks silmapaistvamaks ungari kunstis.⁸¹ Eestis viibisid ungari reklaamikunstnikud Gyula Lampert ja Gyözö Halpert, kes andsid abi mitmete Tallinna kaupluste vitriinide (kaubamaja, «Mood», «Aroom» jt.) dekoreerimisel.⁸² Kõigele sellele lisandusid ungari kirjanike jt. loovtöötajate Eestisse sõidud, samuti meie esindajate vastukülaskäigud.

1971. a. toimus Ungari dramaturgia ülevaatus Nõukogude Liidus, millest võttis osa ka RA «Vanemuine».⁸³ ENSV teenelise kunstniku, kommunist Epp Kaidu lavastatud Imre Madachi «Inimese tragöödia» sai ühe esikohtadest Nõukogude Liidus. Ungari teatrikriitik G. Bizo hindab lavastust väga kõrgelt. Ta märgib: «Epp Kaidu, Tartu teatri väga andekas lavastaja esitas «Tragöödia» suurepärase lavastuses. Tema käe all joonestus Madachi mõttekaar vaatajate ees välja puhtalt ja terviklikult... Peaksin üksikasjalikult kõnelema Kaidu pildikomponeerimise talendist. Ja sellega tihedas seoses tema näitlejate liikumapanemisest. Tema ruumilõhkuv ja tasakaalustav fantaasia... on väljapaistvalt jõuline.»⁸⁴ 1972. a. toimus selle lavastusega «Vanemuises» draamatrupi esimene välisreis Ungarisse.

Teatud kokkuvõtteks vabariigi parteiorganisatsiooni ulatuslikust tegevusest kultuurikontaktide arendamisel on alljärgnevas tabelis toodud koondandmed (tabel 4).

⁷⁹ Juttu ungari muusikaprofessori Erzsebet Szönyiga. — «Kodumaa», 1967, 5. aprill.

⁸⁰ Autor jäi vanemuislaste lavastusega väga rahule. Ungari helilooja «Vanemuises». — «Edasi», 1966, 22. aprill.

⁸¹ K. Maaring. Avati Szolnoki kunstnike tööde näitus. — «Õhtuleht», 1967, 4. aprill.

⁸² Reklaamikunstnikud Ungarist. — «Õhtuleht», 1967, 25. veebruar.

⁸³ RAT «Vanemuine» 1971. a. jooksev arhiiv. Parteibüroo aruanne 1970/71. a.

⁸⁴ G. Bizo. «Inimese tragöödia» Tartus. — «Edasi», 1971, 31. oktoober.

Kõige ulatuslikumate kunstinädalate ja kultuuripäevade dünaamika aastate lõikes.

Aasta	Eesti NSV-s	Osavõtt	Eesti kunstinädalad, kultuuripäevad vennasmaades	Osavõtt
1962			Vene NFSV-s (kirjanduspäevad) Moldaavia NSV-s	Andmed puuduvad 60 937
1963	Moldaavia k/nädal	136 984		
1964	Armeenia k/nädal	119 268	Armeenia NSV-s	173 570
1966	Vene k/nädal Saksa DV k/päevad	317 408 306 272	Vene NFSV-s (Irkutskis)	314 000
1967			Soomes Moskvas Uljanovskis	26 435 73 687 121 135
1968	Soomes k/päevad Usbeki k/nädal	59 441 163 176	Saksa DV-s Usbeki NSV-s	40 000* 190 685
1969			Tšehhoslovakkia SV-s	90 000
1970	Tšehhoslovakkia k/päevad Mari ANSV k/päevad	25 744 3 334		
1971	Gruusia k/nädal	100 000	Gruusia NSV-s	110 000

Kõikidel nendel dekaadidel on olnud kahtlemata väga suur kasutegur, kuid teiselt poolt on nad nõudnud ka palju ettevalmistustööd ning neid korraldavatel inimestel on tulnud pikka aega oma põhitööst kõrval olla. Mitmedki pakilised küsimused on tulnud lahendada forseeeritud korras või isegi hiline misega. Ei ole ka õige kultuuriväärtuste vastastikuse rikastamise küsimustele vaadata kui sekundaarse tähtsusega nähtusele. Kui ürituste ulatus jääb ka edaspidi nii laiaks, nagu ta on olnud viimastel aastatel, siis tuleks parteiorganeil kaaluda mingi spetsiaalse kultuuripäevi korraldava büroo loomist, mis töötaks aastaringsest ja valmistas üritusi juba kaugemale ette.

⁸⁵ Eesti Kultuuriministeeriumi andmed.

* Andmed ainult kontserdiküllastajate kohta.

Kultuurilise lähenemise seisukohalt on silmapaistvat osa etendanud nõukogude muusikakuu ja Tallinna muusikakevad, mida viiakse läbi regulaarselt alates 1960. aastast. Nende kaudu on kõige laiematele linna ja maa töörahvahulkadele tutvustatud kaasaegset nõukogude heliloomingut, organiseeritud loenguid ja vestlusi sotsialistliku muusikakultuuri saavutustest, nimekate heliloojate elust ja loomingust.

Juhindudes EKP Tallinna Linna Keskrajooni Komitee büroo otsusest (1960. a. dets.), kus rõhutati Tallinna Riikliku Konservatooriumi sidemete tugevdamise vajadust töötajate massidega ⁸⁶, hakkas konservatooriumi kollektiiv agaralt kaasa lööma muusikakuude üritustele. (Sama tuleb öelda ka Tartu ja Tallinna muusikakoolide kohta.) Näiteks andsid 1964. aastal (mil toimus arvult neljas muusikakuu vabariigis) konservatooriumi üliõpilased 29 kontserti, millede repertuaaris oli paljurahvusliku muusikaloomingu paremik. ⁸⁷

1964. aasta muusikakuu tähtsaimateks üritusteks olid RAM-i koori ja Tallinna Haridustöölise Naiskoori kontserdid Kremli Kongresside Palees ja Tšaikovski-nimelises kontserdisaalis, sümfooniakontserdid Riias, NSV Liidu rahvakunstniku E. Kapi autori-kontsert Moskva Konservatooriumi saalis, eesti heliloojate esinemised muljetest Kirgiisia, Leningradi heliloojate pleenumeilt raadios, televisioonis, ajakirjanduses ja mitmesugustes auditooriumides jne.

Tallinna muusikakevade eesmärk on veelgi avaram — propageerida kogu maailma heliloomingu paremiku ja nõukogude interpretatsioonikunsti. Tallinna muusikakevadad on toonud meile arvukalt sõpru vennasvabariikidest ja teistest maadest. Nii vaheldusid Tallinna III muusikakevadel (1963. aasta juuni) vabariigi isetegevuslaste, Riikliku Akadeemilise Meeskoori, ansambli «Laine», Tallinna Pioneeride Palee jt. esinemised A. Eiseni, G. Gasparjani, noore prantsuse pianisti Ch. Billaud' soolokontsertidega, millele lisandusid sümfooniakontserdid, kus Eesti Raadio sümfooniaorkestrit juhatas külalisena Armeenia riikliku sümfooniaorkestri peadirigent Ogan Durjan oma kaasmaalase Gasparjani kaastegevusel.

Muusikakevadest on osa võtnud eriti rohkesti Vene Föderatsiooni tuntud kunstimeistreid, nende hulgas NSV Liidu Suure Teatri solist Artur Eisen, viiulikunstnik Boriss Gutnikov, Nõukogude Liidu rahvakunstnik Pavel Lissitsian, klaverikunstnik Lev Oborin, Novosibirski dirigent Arnold Katz. jt.

⁸⁶ ЕКРА, f. 287, nim. 52, s.-ü. 14, l. 139—141.

⁸⁷ Tallinna Riikliku Konservatooriumi jooksev arhiiv, 1963/64. õppeaasta aruanne.

V muusikakevadest võtsid osa paljud maailmakuulsad kunstimeistrid: lauljatar Zara Doluhhanova, klaverikunstnik Maria Grinberg, tšellist Danil Safran, tšehhi dirigent Jiří Valdhans, samuti laulu- ja tantsuansambel «Berjozka», Suure Teatri viiuldajate ansambel, Moskva lastekoor «Pioneeria» ja Gruusia ansambel «Orera».⁸⁸

Nõukogude muusikakuu tähtsus kaasaja muusika edasiarengu ning rahvuskultuuride vastastikuse rikastamise seisukohalt oleks olnud märksa suurem, kui parteiorganisatsioonid oleks järjekindlamalt juhtinud üritusi sisuliselt. Tore algatus hakkas kohati muutuma formaalseks ja kampaanialikuks. Siinkohal tuleb tunnustavalt märkida Heliloojate Liidu partei-algorganisatsiooni lahtist parteikoosolekut 1963. a. juunis, kus tähtsa muusikaürituse repertuaarivalik sai õiglase kriitika osaliseks. Juhiti tähelepanu sellele, et muusikakuu ürituste hulgas prevaleerib kerge muusika, tõsisele kasvatustööle ja sisukama muusika propagandale ei pöörata õiget tähelepanu. Partei-algorganisatsioon ei pidanud seda õigeiks.⁸⁹ 1965. a. toimunud muusikakuu näitas, et kriitikat oli arvestatud.

Teatripropaganda arsenal täienes neil aastail uue suurvormiga teatrikuude näol, millede agatajaks oli ETÜ juhatuses kommunistid (1963. aastal) ja mida toetas igakülgselt EKP Keskkomitee.⁹⁰

Juba I teatrikuul andsid Tallinnas külalisetendusi Moskva Oblasti Draamateater ja Leningradi A. S. Puškini nim. Draamateater. «Luikede järve» etendustele löid kaasa Moskva balletiartistid G. Kamolova ja V. Paškevitš, «Carmeni» peaosalisi kehastasid Bulgaaria tenor I. Dimov ja moskvalanna Z. Tahtarova. V. Kingissepa nim. TRA Draamateater viibis külalisetendustel Leningradis. Leningradi Televisioonistuudios kanti üle E. Aldi näidend «Pime mees».

Järgnevad teatrikuud kujunesid veelgi laiahaardelisemaks. Neist võtsid aktiivselt osa ka rajooniteatrid. Eesti teatriühingu algatus äratas suurt huvi vennasvabariikides. Sellest kirjutati ka keskajalehtedes.

Võita teatrikunstile uusi sõpru — see on teatrikuu peaeesmärk. Vabariigi kutselisi teatreid külastas 1950. aastal 800 000 inimest, möödunud hooajal oli aga teatrisaalides rohkem kui 1 400 000 vaatajat. Lisagem sellele veel rahvateatrite arvukas auditoorium, ja me näeme kui kiiresti on kasvanud teatrisõprade pere. Kahtlemata on selles väga suur osa vennasrahvaste repertuaaril ja külalisesinemistel. Teiselt poolt tuleb märkida, et teatrikuu andis uusi võimalusi loominguliste sidemete süvendamiseks vennas-

⁸⁸ «Sirp ja Vasar», 1965, 19., 26., 31. märts ja 2. aprill; «Õhtuleht», 1965, 31. märts.

⁸⁹ H. Kõrvits. Arutati keskseid probleeme. — «Õhtuleht», 1963, 8. juunil.

⁹⁰ EKPA, f. 1, nim. 210, s.-ü. 10, l. 87.

vabariikidega ja aitas populariseerida ka meie teatrikunsti. Meie vabariigi algatus äratas suurt huvi teistes vabariikides. ENSV Kultuuriministeeriumi poole pöörduti tutvustavate materjalide saamiseks.

1968. aasta veebruaris toimuski Tallinnas Eesti NSV Teatriühingu ja Ülevenemaalise Teatrinõukogu ühisel korraldamisel liiduvabariikide (10 vabariigi) teatriühingute esindajate nõupidamine kogemuste vahetamiseks ja vabariikidevahelise koostöö koordineerimiseks.⁹¹ Niisugune nõupidamine oli Nõukogude Liidu esmakordne. Selle ettevalmistamiseks tegi teatriühing suure töö. Nõupidamise ettevalmistamise käigus saadeti liiduvabariikide (üldse on teatriühinguid 13 liiduvabariigis) teatriühingutele eesti kolleegide kogemuste tutvustamiseks ETÜ aseesimehe kommunist A. Päieli brošüür «Eesti Teatriühing tänapäeval», mis ilmus «Eesti Raamatu» kirjastusel. Selles on analüüsitud teatriühingu tegevuse põhisuundi ja tõstatatud probleeme. Arutelu toimuski mainitud materjali põhjal: külalised, olles brošüüriga eelnevalt tutvunud, tõmbasid paralleele oma tööga, rääkisid oma kogemustest.

Rahvuskultuuride lähendamise ja vastastikuse rikastamise uute vormide otsimisel on märkimisväärsed teeneid ka Eesti NSV Kirjanike Liidu partei-algorganisatsioonil.

Grupi vene kirjanike külaskäik Eestisse⁹² 1960. aastal aitas tõsta meie kirjanike ja lugejate huvi kaasaegse vene kirjanduse vastu, samuti vene kirjanike huvi eesti kirjanike loominguga ja kogu eesti kirjanduse vastu.⁹³ Eesti kirjanduspäevad Vene Föderatsioonis 1962. aastal kujunesid eesti ja vene kirjanike loomingulise koostöö süvendamise uueks etapiks.⁹⁴ EKP Keskkomitee büroo kiitis heaks ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni ja juhatuse poolt esitatud kirjanduspäevade läbiviimise programmi ja soovitas ENSV Kultuuriministeeriumil suunata koos kirjanike grupiga kontsertbrigaad osavõtuks kirjanduspäevade läbiviimisest.⁹⁵

⁹¹ «Rahva Hääl», 1966, 15. veebruar.

⁹² Külalised eesotsas S. Antonoviga tutvusid Tallinna, põlevkivibasseiniga, eesti kolhoosieluga, TRU ja TPI jt. kollektiividega. Eesti Kirjanike Liidus viidi läbi loominguline kohtumine Vene Föderatsiooni kirjanikega, 1960. a. juunis. käisid Eesti Kirjanike Liidu esindajad koos Vene NFSV kirjanikega Mordovias, Saranski linnas, kus toimus Vene NFSV Kirjanike Liidu sekretariaadi istungjärg. (ENSV Kirjanike Liidu jooksev arhiiv, parteikoosoleku protokoll 11. nov. 1960.)

⁹³ «Литература и жизнь», 1960, 8 июня.

⁹⁴ «Правда» от 4 июня 1962 года;

⁹⁵ EKP Keskkomitee büroo otsus kohustas vabariiklikke ajalehti, raadiot ja televisiooni valgustama mitte ainult kirjanduspäevadega seotud üritusi, vaid ka laialdasemalt Vene Föderatsiooni kirjandus- ja kultuurielu. (EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 178, l. 132—133.)

Eesti kirjanduse päevad Vene NFSV-s algasid kirjandus-õhtuga Moskvast. Toimused arvukad eesti kirjanike kohtumised lugejatega ja vene kolleegidega. Ajalehe «Literaturnaja Gazeta» ja ajakirja «Družba Narodov» toimetustes leidis aset asjalik arutelu selle üle, kuidas üleliidulisele lugejale ulatuslikumalt ja paremini tutvustada eesti tänapäeva kirjandust.⁹⁶ Sellele järgnesid kohtumised Volgogradi traktorihitajate ja Volga hüdroelektrijaama töötajatega, kirjandusõhtud ja töökoosolekud Volgalinna kolleegidega.⁹⁷ Veelgi tihedam tegevusprogramm oli Leningradis.⁹⁸

Kohtumised Moskvast, Volgogradis ja Leningradis kinnitasid, et eesti nõukogude kirjandus on saanud lähedaseks miljoneile nõukogude inimestele. Kirjanduspäeval eesti kirjanikud võitsid juurde tuhandeid uusi sõpru. Teiselt poolt arvukad kohtumised said sõnameistritele uueks loominguliseks stiimuliks

Vene keel on peamine vahendaja rahvuslike kultuuride lähenemisel. Vene kirjanikud on teinud palju eesti kirjandusteoste, luulekogumike tõlkimisel, mistõttu eesti kirjanike teosed on saanud kättesaadavaks mitte ainult vene lugejale, vaid ka teiste nõukogudemaa rahvastele, samuti välismaa lugejale.

Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmed võtavad osa teiste liiduvabariikide kirjanike liitude üritustest: pleenumitest, kongressidest, nõupidamistest. Nad on esinenud regionaalsete kokkutulekute organiseerijatena.⁹⁹ Uhel sellistest kokkutulekutest Tallinnas (1968. a.) vaagiti teemat «Uut Baltimaade proosas». Selle peaaülesandeks oli vastastikune informeerimine, huvi äratamine selle vastu, mida uut on naabermaade kirjanduses, juhuslikkusest hoidumine tõlkimisel ning tervikliku kirjanduspildi loomine.¹⁰⁰

Kõrvuti uute nähtustega ja tendentside analüüsiga eesti ja naaberkirjandustes vabariikidevahelised nõupidamised etendavad suurt osa kirjanikevaheliste kontaktide loomisest ja süvendamisest. Sellised kontaktid on eriti tähtsad noorte literaatide kasvatamise seisukohalt. EKP Keskkomitee otsuses tööst intelligentsiga (1961. a. juuni) juhiti peamist tähelepanu just noore loomingulise intelligentsi kasvatamisele sotsialistliku realismi traditsioonide najal, rahvaste sõpruse vaimus.¹⁰¹

⁹⁶ Eesti kirjanduse päevad Vene Föderatsioonis. — «Looming», 1962, nr. 6, lk. 958.

⁹⁷ Т. Никонova. Посланцы братской республики встретились с волгоградцами. — «Литература и жизнь», 1962, 8 июня.

⁹⁸ Nii kohtusid Leningradis Eesti literaadid oma lugejatega Kunstide Majas, Kirovi-nimelises Kultuuri- ja Puhkepargis, tehases «Svetlana», V. Majakovski nimeline raamatukogu korraldas konverentsi kokkusaamiseks Lenini preemia laureaadi Juhan Smuuliga ja tema populaarse «Jäise raamatu» arutamiseks.

⁹⁹ Märkimisväärsed tõuke andsid sellele ka eesti ja moldaavia, eesti ja armeenia kirjanduse ja kunsti nädalad 1962., 1963. ja 1964. aastal.

¹⁰⁰ «Sirp ja Vasar», 1968, 16. veebruar.

¹⁰¹ ЕКРА, f. 1, nim. 199, s.-ü. 119, l. 15.

Suure populaarsuse on omandanud kirjanduslikud kolmapäevad Kirjanike Majas, mida hakati regulaarselt korraldama 1963. aastat kevadest alates.¹⁰² Juba esimese kirjandusliku kolmapäeva ühiskondlik-poliitiline kasutegur kasvas välja puht kirjandusalaste suhete raamest. Paljude kolmapäevade temaatikas on olnud kesksel kohal rahvaste sõpruse idee. Kirjanduslikud kolmapäevad on andnud häid võimalusi eesti kirjanike ja kultuuritegelaste rikkalike reisimuljete tutvustamiseks teiste rahvaste elust-olust. Ka ei ole piirdutud eesti kirjanduse tutvustamisega ainult eesti keeles. Seda tehakse samuti vene keeles, mis võimaldab kirjanduslike kolmapäevade auditooriumi avardada ja ületada keelebarjääre.¹⁰³ Kirjanduslikud kolmapäevad on kujunenud vennasrahaste ja maailmakirjanduse paremiku tutvustamise suurepäraseks vormiks ning laiendanud veelgi kirjanduse osatähtsust kultuuride lähendamisel. Eesti kirjandusliku uudisloomingu ja klassika tutvustamise kõrval on esitatud rohkesti vene, ukraina, saksa, tšehhi, inglise, kreeka jt. rahvaste luulet, proosat ja dramaturgiat. Osa tõlketekste on jõudnud esmakordselt rahva hulka kirjanduslike kolmapäevade tribüüni kaudu. Üksnes esimese tegevusaasta jooksul toimus 46 kirjanduslikku kolmapäeva 31 erineva programmiga.¹⁰⁴

Tähelepanuväärseks sündmuseks vabariigi kirjanduselus oli kirjandusõhtu A. Puškini «Jevgeni Onegini» eestikeelse tõlke valmimise puhul. Tohutust huvist selle maailmakirjanduse tippteose vastu näitab see, et «Jevgeni Oneginile» pühendatud kirjanduslikku kolmapäeva korraldati koguni kahel õhtul.

Ukraina kobsaari Tarass Ševtšenko 150. sünnipäevale pühendatud kirjandusõhtul 1964. a. märtsis kõlasid jõuliselt ahelaist vabanema kutsuvad värsid.¹⁰⁵ Kirjanduslike kolmapäevade raames on teoks saanud Nikolai Ostrovski loominguhõngu, armeenia kirjanduse tänapäeva peegeldav õhtu armeenia kirjanike kaastegevusel, Jessenini suurepäraseks värsid Leninist, uuest elust Venemaal, loodusest ja külaelust kõlasid kirjandusõhtuil, mis olid pühendatud poeedi 70. sünni-aastapäevale 1965. a. oktoobris.¹⁰⁶

Rikkalikke võimalusi saksa kirjanike luuleloominguga tutvumiseks andis Brechti ja Becheri luuleõhtu.¹⁰⁷ 1964. aasta aprillis oli Kirjanike Maja kahel korral Shakespeare'i austajate pärast.

Kirjanduslike kolmapäevade senine praktika näitab veenvalt, et tegemist on laiu masse kaasa haarava nõukogude ja teiste

¹⁰² EKP Tallinna Linna Keskraiooni Komitee jooksev arhiiv. Oiend ideoloogilise töö kohta ENSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsioonis, 3. juuni 1963.

¹⁰³ «Looming», 1965, nr. 5, lk. 794.

¹⁰⁴ «Looming», 1964, nr. 5, lk. 796.

¹⁰⁵ «Sirp ja Vasar», 1964, 13. märts.

¹⁰⁶ «Õhtuleht», 1965, 7. oktoober.

¹⁰⁷ «Looming», 1964, nr. 4, lk. 634.

maade kirjanike loomingu propageerimise uue vormiga. Kirjanike Liidu saalis jälgis ainuüksi esimese aasta jooksul kolmapäevi ligi 15 tuhat inimest.¹⁰⁸ Raadio ja televisiooniülekannete tõttu on kirjandusõhtute publik kasvanud mitmesajale tuhandele. Kirjandusõhtuid on organiseeritult külastatud Paidest, Rakverest, Saaremaalt, Kiviõlist, Riisiperest, Turbast ja mujalt. Tallinna kirjanduslike kolmapäevade eeskujul hakkas ka TRÜ Klubi regulaarselt korraldama kirjandusõhtuid. Esimene TRÜ kirjandusõhtu jõudis kuulajateni Tartu luuleteatri kaudu (1965. a. mai). See oli esmakordne luuleõhtu vabariigis, mis tervenisti oli pühendatud Kuuba, Haiiti, Puertoriiko, Jamaika, Tobaago jt. saarte poeesiale.¹⁰⁹ TRÜ Klubi kirjanduslikud kolmapäevad (alates 1963. a. okt.) ja Tartu luuleteater on täielikult maailma ja nõukogude rahvaste kultuuride lähendamise teenistuses.

Partei, riigi ja ühiskondlike organisatsioonide kasvatustöö süsteemis etendavad tähtsat osa ajakirjandus, raadio, kino ja televisioon. NLKP XXIII kongressil märgiti, et meie maal on üle 70 miljoni raadiovastuvõtja, töötab 120 televisioonikeskust, ilmub 7700 ajalehte, peaaegu 4000 ajakirja.¹¹⁰ Partei kutsus neid hoolikalt ja õigesti kasutama. Need massilised kommunikatsioonid on ühtlasi kultuuride lähendamise vahendiks.

Ule 410 000 raadiovastuvõtja ja kuuldepunkti (kodanlikus Eestis oli vaid 45 000 raadiovastuvõtjat) ning 150 000 televiisorit tõendavad, et raadiol ja televisioonil on kindel koht Nõukogude Eesti töötajate elus.¹¹¹ Eesti raadio- ja televisioonisaadetel on leidnud ulatusliku vaatajas-kuulajaskonna ka väljaspool vabariiki. Pärast «Eesti NSV päeva» (1963. a.) üleliidulises raadios saabus Raadiokomiteele ligi kaks tuhat kirja.¹¹² See näitab kuivõrd on avardunud tema kuulajate auditoorium. Raadio ja Televisiooni Komitee töötajate õlule langeb järjest rohkem üleliidulise tähtsusega ülesandeid.

EKP Keskkomitee on erilist rõhku pannud niisuguste saadete organiseerimisele raadios ja televisioonis, mis sügavalt kajastavad nõukogude rahvaste sõpruse ja sotsialistliku internatsionalismi ideid.¹¹³ EKP Keskkomitee pleenumitel on korduvalt juhitud tähelepanu sellele, et pidevalt ja süstemaatiliselt propageeritaks vabariigi majandus- ja kultuurielu alal tärkavaid uusi võrseid.

¹⁰⁸ Sirp ja «Vasar», 1964, 17. aprill.

¹⁰⁹ «Edasi», 1965, 1. mai; «Looming», 1965, nr. 6, lk. 939.

¹¹⁰ L. I. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIII kongressile. Tallinn, 1966, lk. 80.

¹¹¹ 1965. a. andmed.

¹¹² Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Raadio- ja Televisioonikomitee (edaspidi ENSV MN R ja TK) jooksev arhiiv. Käskkirj nr. 12, 31. I 1963.

¹¹³ EKPA, f. 1, nim. 210, s.-ü. 1, l. 102.

EKP Keskkomitee otsuses «Raadio ja Televisiooni edasiarendamise abinõudest vabariigis» tehti raadio ja televisiooni töötajale ülesandeks tõhustada tööd NLKP programmseisukohtade praktiliseks elluviimiseks sotsialistlike rahvuskultuuride vastastikuse lähenemise ja rikastamise valdkonnas, mis on iga rahvuskultuuri õitsengu otsustavaks tingimuseks.¹¹⁴ EKP Keskkomitee üldmääratud otsuse kohaselt loodi 1959. a. lõpul Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riikliku Raadio ja Televisiooni Komitees vahetussaadete toimetuse, kelle põhifunktsiooniks sai regulaarne saadete vahetamine vennasvabariikide raadiotega. 1962. a. juunis ühendas Raadio ja Televisiooni Komitee parteiorganisatsiooni initsiatiivil vahetussaadete ja venekeelsete saadete toimetused üheks peatoimetuseks¹¹⁵ ning suurendati nii vahetussaadete kui ka kohalike venekeelsete saadete mahtu. Vahetussaadete töö paremaks organiseerimiseks ning koordineerimiseks loodi vahetussaadete toimetuse nõukogu,¹¹⁶ kuhu kuuluvad peale ringhäälingu mitmesuguste toimetuste ka rea vabariiklike ajalehtede ja ajakirjade vastavad töötajad («Советская Эстония», ajakiri «Eesti Kommunist» jt.).¹¹⁷

Raadio viimaste aastate kavas on olnud rohkesti häid saateid, mis tutvustavad vennasrahvaid Eesti NSV elanikkonnale ja eesti töötajate saavutusi teistele NSV Liidu rahvastele.

Pärast NLKP XXII kongressi muutis NSVL MN Raadio- ja Televisioonikomitee liiduvabariikide esinemised ulatuslike programmide ja üksiksaadete näol üleliidulises raadios ja televisioonis süstemaatiliseks. Erilist tähelepanu hakati seejuures pöörama kirjanduse ja kunstiküsimustele, vormide ja žanride mitmekesistamisele rahvaste kultuuride propageerimisel.

NSVL Ministrite Nõukogu Riiklik Raadio- ja Televisioonikomitee organiseeris 1962. aastal nõukogude vabariikide raadiofestivali, mis oli pühendatud NSV Liidu moodustamise 40. aastapäevale. 27. detsembril 1962. a. korraldati Üleliidulises Raadios «Eesti NSV päev» ja anti eetrisse 13 saadet, mis olid valmistatud Eesti Raadio töötajate poolt.¹¹⁸ Eesti Raadio hakkas aktiivselt osa võtma Üleliidulise Raadio saatekava sisustamisest. Lisaks 6 raadiosaatele, mida vabariik annab regulaarselt iga kuu Moskva Raadiole, on viimastel aastatel teoks saanud uue vormina Eesti NSV päevad Üleliidulises Raadios. 1963. aastal oli näiteks kolmel korral Eesti Raadio päralt kogu päeva saatekava.

¹¹⁴ ЕКПА, ф. 1, н. 210, с. 103.

¹¹⁵ ENSV MNR R ja TK jooksev arhiiv, parteikoosoleku protokoll 27. sept. 1962.

¹¹⁶ Sealsamas. Käskkirj nr. 33, 25. märts 1961 «Raadio vahetussaadete toimetuse töö parandamisest».

¹¹⁷ Sealsamas. Informatsioon vahetussaadete tööst, 5. aprill 1961.

¹¹⁸ Üleliidulise Raadio programm 27. detsembril 1962; vt. ka «Rahva Hää», 1962, 30. detsember.

Eesti kirjanduse ja kunsti päev Moskva raadios (12. juunil 1963) oli järjekordseks sammuks eesti kultuurisaavutuste tutvustamisel üleliidulisele kuulajale. Üleliidulise Raadiokomitee poolt korraldatud festivalil «NSV Liidu rahvaste kirjandus ja kunst» esinesid kõrvuti vennasrahvaste kirjanike ja kunstnikega erisaa-tes eesti kunstimeistrid ja interpreedid. Eriti saadeterohkeks (31) kujunes «Eesti NSV päev» liiduvabariikide raadiofestivalil 11. oktoobril 1965: ulatuslikult tutvustati vabariigi kultuurielu ja saavutusi nõukogude võimu 25 aasta jooksul, kuulajatele anti ettekujutus eesti laulupidudest, kaasaegse eesti nõukogude poeesia arengust. Rida saateid oli pühendatud Nõukogude Eesti preemia laureaatidele (V. Panso, A. Eskola jt.), tutvustati H. El-leri ja G. Ernesaksa heliloomingut, jutustati noortest heliloojatest ja interpreetidest, kunstilise isetegevuse vanimaist kollektiividest, anti edasi eesti heliloojate kontserte. «Eesti NSV päeva» arutelul Üleliidulises Raadio Komitees märgiti positiivselt saadete mitmekesisust, rahvuslikku koloriiti, oskust näidata vabariigi elu, töö ja olustiku omapära.¹¹⁹

Eesti Raadio ja Televisiooni Komitee tõhusat tööd raadiofesti-valil hindas kõrgelt ka EKP Keskkomitee sekretariaat.¹²⁰

Tihenened ja mitmekesistunud on Eesti Raadio koostöö teiste vabariikidega. Ka siin on võetud kasutusele uusi vorme. 1961. aastal Eesti, Läti ja Leedu Raadiote vahetussaadete toimetused andsid eetrisse esimese numברי raadiožurnaalist «На земле Прибалтйской»,¹²¹ mis seejärel ilmus regulaarselt kord kuus läti, leedu ja eesti raadios. Žurnaal propageeris sotsialistliku internationalismi ideid, selgitas partei poliitikat rahvussuhete valdkon-nas, võitles imperialismi ideoloogilise diversiooni vastu, tutvustas pidevalt leedu, läti ja eesti kirjanike, poetide, kunstnike jt. loom-ingut.

Raadio vahetussaadete toimeius valmistab iga aasta teiste liiduvabariikide ja oblastite ringhäälingule arvukalt Eesti NSV-d tutvustavaid saateid pealkirja all «Eesti NSV päev». Näiteks 1961. aastal toimusid «Eesti NSV päeva» saated Ukraina, Valge-vene, Kirgiisi, Gruusia ja 20 autonoomse vabariigi raadios. Nii-suguseid näiteid võib hulganisti tuua iga aasta kohta. Kui siia lisada ka saated, mis Eesti Raadio saadab sotsialismimaadesse ja teistesse välisriikidesse ning üleliidulisele raadiole, siis ulatub

¹¹⁹ ЕРК Keskkomitee jooksev arhiiv. Справка о проведении «Дня Эстон-ской ССР» на радиотестивале союзных республик, организованном Все-союзным радио, 1965, 18 ноября.

¹²⁰ Sealsamas, Постановление ЦК КПЭ «Об итогах радиодня Эстон-ской ССР на фестивале союзных республик» от 23 ноября 1965 года.

¹²¹ ENSV MNR R ja TK jooksev arhiiv, Справка о внутрисоюзных и международных связях Эстонского радио за период с 1 января по 28 сен-тября 1961 года.

nende arv iga aasta kaugelt üle saja. 1963. aastal saatis Eesti Raadio teistele komiteedele 255 saadet.

Teised raadiokomiteed on omakorda valmistanud Eesti Raadiole arvukalt saateid. 1961. aastal sai Eesti Raadio ligi 150 saadet, mis olid valminud tema tellimusena. Peaaegu kõik need saated tõlgiti eesti keelde ja anti eetrisse.¹²² Pärast EKP Keskkomitee Presiidiumi otsust vennasvabariikide raadiopäevade läbiviimise kohta (1963. a. nov.)¹²³ aktiveerus sellealane koostöö veelgi. 1963. aastal saadi vennasvabariikidest juba 163 saadet.¹²⁴ Korraldati Armeenias, Aserbaidžaanis, Moldaavia ja Gruusias päevad meie raadios ning Eesti Raadio päevad Kišinjovis, Bakuus, Jerevanis ning Tbilisis.

Armeenias, Aserbaidžaanis ja Gruusias päevad Eesti Raadios ja Televisioonis valmisid ühise töö viljana. Nende päevadega pandi alus vastastikustele üritustele Eesti ja Taga-Kaukaasia vabariikide vahel.

3. juulil 1964 oli Eesti Raadios «Valgevene NSV päev». 14. juulil 1964 läks Valgevenes eetrisse Eesti Raadio saade «Sõpruse pidu» (eesti ja armeenia kultuurialasest koostööst). Valgevene Raadiokomitee kirjutas märgitakse, et «Sõpruse pidu» kõlas Valgevene ringhäälingus kaks korda ja oli eriti meeldiv oma originaalsuse poolest.¹²⁵

Pärast Moldaavia kunstinädalat ja Taga-Kaukaasia vabariikide päevi Eesti Raadio ja Televisiooni Komitee parteiorganisatsioon hakkas mõtlema selle üle, kuidas paremini tutvustada kuulajaid kõige suurema vennasvabariigiga. Saadeti loomingu- lisele komandeeringule kõige kogenenumad töötajad, kes külastasid Siberit, Kaug-Ida, Baškiiriat ja Krasnodari kraid. Sellele järgnes kuuajaline raadiomatk mööda Nõukogude Venemaad, mida aitasid organiseerida kolmkümmend Vene Föderatsiooni raadiokomiteed. Raadiomatk paistis silma oma internatsionaalse kõlajõu poolest.¹²⁶ Toimus erisaade «Vene kirjanikud ja poeedid mikrofoni ees», raadiokompositsioon A. Tvardovski poemi «Kaugused kauguste taga» alusel, anti ülevaade Siberi kirjanduslikest ajakirjadest, vene poetide uute luuletuste tõlkeist, vene autorite kergest muusikast jt. Vene Föderatsiooni kuu laiendas märkimisväärselt raadiokuulajate silmaringi, näitas kuipalju suurepäraseid talente ja algatusi sünnitab Nõukogude Venemaa.

1965. aasta novembris üldistas EKP Keskkomitee Sekretariaat

¹²² ENSV MNR R ja TK jooksev arhiiv.

¹²³ EKPA, f. 1, nim. 210, s.-ü. 9, l. 152.

¹²⁴ ENSV MNR R ja TK jooksev arhiiv.

¹²⁵ ENSV MNR R ja TK jooksev arhiiv. Kiri Valgevene Raadiokomiteelt 22. juulist 1964. a.

¹²⁶ «Õhtuleht», 1964, 27. märts ja «Rahva Hääl», 1964, 29. märts.

raadiopäevade organiseerimise kogemusi ja pidas vajalikuks sellelase töö laiendamist Kesk-Aasia liiduvabariikides.¹²⁷

Pärast EKP Keskkomitee büroo otsust Raadio ja Televisiooni töö kohta, mis võeti vastu 1959. a. märtsis¹²⁸, tunduvalt suurenes televisioonisaadete maht. 1955. aastal Eesti Televisiooni saadete maht oli 480 tundi. 1965. aastaks oli see arv kümnekordistunud.¹²⁹ 60-ndail aastail hakkas Eesti Televisioon järjekindlalt ületama vabariigi piire, orienteeruma tihedale koostööle, läbimõeldud televisiooniprogrammide vahetamisele liiduvabariikide televisioonisüsteemidega. Märkimisväärset osa selles etendas 1961. aastal (12.—14. juulini) Moskvas aset leidnud üleliiduline nõupidamine; millest võtsid osa kõikide liiduvabariikide raadio- ja televisioonikomiteede juhtivad töötajad. Nõupidamisel otsustati moodustada NSV Liidu televisiooniprogrammide vahetamise süsteem, töötada välja programmide vahetamise temaatiline kalenderplaan ja graafik. Nimetatud süsteemi loomisega muutus nõukogude televisioon veelgi efektiivsemaks rahvuskultuuride lähendamise ja rikastamise vahendiks.

Eesti Televisioon oli üheks esimeseks, kes läks üle kahel programmil töötamisele¹³⁰, hakkas täismahus üle kandma Kesktelevisiooni saateid, sealhulgas plaanilisi «Intervisiooni» ja «Eurovisiooni» saateid¹³¹, süstemaatiliselt transleerima vennasriikide saateid ja edasi andma omapoolseid saateid Kesktelevisiooni ja «Intervisiooni» võrku. Nõukogude Eesti Televisiooni auditoorium hõlmas nüüdsest peale 40—50 miljonit inimest.

Nõukogude televisiooni ees seisavad vastutusrikkad ülesanded tema arengu uuel etapil määrati kindlaks NLKP keskkomitee otsuses «Raadio ja Televisiooni töö parandamisest» 6. juunist 1962. Nimetatud otsust arutati Eesti Televisiooni parteiorganisatsiooni koosolekul¹³², komitee juhtkonna ja parteiorganisatsiooni laiendatud nõupidamistel peatoimetajate osavõtul, kus kavandati abinõusid Komitee struktuuri ja juhtimisstiili täiustamiseks, kaadri valiku, paigutamise ja kasvatamise parandamiseks, ühiskondlike aluste laiendamiseks raadio ja televisiooni töös ning

¹²⁷ EKP Keskkomitee jooksev arhiiv. Постановление секретариата ЦК КПЭ об итогах радиодня Эстонской ССР на фестивале союзных республик от 23 ноября 1965.

¹²⁸ EKPA, f. 1, nim. 198, s.-ü. 23, l. 207.

¹²⁹ «Eesti Kommunist» 1965, nr. 7, lk. 48.

¹³⁰ I programmil antakse kohalikke originaalsaateid ja tähtsamaid Kesktelevisiooni saateid; II programm translereib Kesktelevisiooni saateid; I programmil annab Eesti Televisioon eetrisse aastas 4200 t. saateid, seega päevas keskmiselt 11,5 tundi. Selle sees on Kesktelevisiooni saateid 1800 tundi ehk 5 tundi päevas (1967. a. andmed).

¹³¹ 1963. aastast.

¹³² ENSV MNR ja TK jooksev arhiiv, raadio ja televisiooni tsehhi partei-koosoleku protokoll 4: ja 15. septembrist 1962.

selle materiaal-tehnilise baasi tugevdamiseks. Parteiorganisatsioon esitas loomingulistele töötajatele kõrgendatud nõudmised saadete kvaliteedi osas. Raadio ja televisiooni välissaadete toimetuste töö koordineerimiseks ja jõudude paremaks kasutamiseks loodi ülekomiteeline raadio ja televisiooni välissaadete peatoimetust¹³³, hakati laialdaselt arvestama töötajate soove ning ühiskondlikku arvamust.

Järsult intensiivistus programmide vahetamine otse-ülekanalise teel. Kui 1957. aastal kanti üle ainult Leningradi Televisioonistuudio programme 400 tunni ulatuses, siis 1965. aastal toimus koostöö 80 vennasstuudioga ja otse ülekantavate saadete maht moodustas 4500 tundi. Eesti Televisioonistuudio poolt Kesktelevisioonile antavate saadete mahu dünaamikast annab ülevaate alljärgnev tabel (tundides).

Tabel 5.

1961. a.	1962. a.	1963. a.	1964. a.	1965. a.
12	18	22	42	60

Eesti Televisioon annab Kesktelevisiooni ja «Intervisiooni» võrku saateid rubriikide all «Kunst», «Muusika ja kaasaeg», «Teledramaturgia», «Teatrikunst», «Kaasaja kangelased» jt.¹³⁴

Eesti Televisioonistuudio filmid on 98% ulatuses vastu võetud Kesktelevisiooni poolt. Mitmed neist («Näitleja Joller», «Minu sõber», «Helisev päev», «Ants Lauter», «Pöial-Liisi» jt.) on saanud üleliidulisel konkursil I või II auhinna.

Eesti Televisioonistuudio ostab igal aastal hulgaliselt filme, mis kajastavad vennasvabariikide kultuurielu (ligikaudu 15% kogu nõukogude televisioonisüsteemi aasta filmitoodangust), samuti kõikide vennasstuudiote kroonikažurnaale (18–22 žurnaali nädalas).

Alates 1963. aastast¹³⁵ transleeris Eesti Televisioon vennasvabariikidest 150–160 teatrietendust, 225–250 kontserdisaadet, 100–120 kunsti populariseerivat saadet, 90–100 kirjandussaadet, 52–60 kirjanduskunsti žurnaali, 100–120 kunstilise isetegevuse saadet. Vennasrahvaste kultuurielu tutvustamiseks on Eesti Televisioon omalt poolt eetrisse andnud 60–70 teatrietendust, 180–220 kontserti, 100–110 kirjandus- ja kunstisaadet jpm.

Tänu televisiooni efektiivsele kasutamisele suurenes tunduvalt eesti kunsti osa üleliidulisel areenil. Tihe koostöö vennasstuudiodega aitas oluliselt kaasa ka Eesti Televisiooni töötajate professionaalse meisterlikkuse tõstmisele. Noor kollektiiv poleks ilma

¹³³ Sealsamas, parteikoosoleku protokollid 27. sept. 1962 ja 7. okt. 1963.

¹³⁴ «Sirp ja Vasar», 1965, 16. juuli. «Sirp ja Vasar», 1963, 4. mai.

¹³⁵ 1963. a. mais võttis EKP Keskkomitee Presiidium vastu otsuse «Об увеличении трансляции программы Центрального телевидения» (EKP, f. 1, nim. 210, s.-ü. 6, l. 14.).

Moskva, Leningradi, Kiievi, Minski jt. kolleegide abita nii ruttu saanud üle arenguraskustest.

1962. aastani ilmuva «Raadio ja Televisiooni Saatekava» 8-leheküljelise formaadi juures jäid ära Moskvast ja Leningradist ülekantavate saadete üksikasjalised loetelud, samuti polnud võimalik avaldada televisiooni saatekava kahes keeles. Vastavalt EKP Keskkomitee büroo otsusele «Raadio ja televisiooni saatekavade väljaandmisest» hakkas ilmuma vabariigis eraldi lehena «Televisioon» (1 kord nädalas tiraažiga 15 000 eksemplari kahes keeles) ja «Raadioleht» (tiraažiga 45 000 eksemplari) alates 1. jaan. 1961.¹³⁶

Televisiooni kasvavast osast rahvuskultuuride lähendamisel massikommunikatsioonivahendite süsteemis kõneleb ilmekalt televiisoriomanike arvu pidev kasv. Kui 19. juulil 1955. a. oli vabariigis 238 televiisoriomanikku, siis 1965. aastal oli neid juba 150 000 ja ligikaudu pool miljonit televisioonivaatajat. See oli kõrgeim keskmine tase NSV Liidus ja tunduvalt suurem kui näiteks Rootsis.

Rahvuste edaspidiseks lähendamiseks on ulatuslikke kasutamata reserve, mille rakendamiseks on vaja kollektiivseid vastastikuseid jõupingutusi.

Ei saa mööda minna internatsionaalse kasvatus ühest tahust, mis meie propagandistide vaateväljal on kõige rohkem jäänud tagaplaanile, enamuse propagandistide juures isegi täiesti märkamata. See on kujutav kunst kui internatsionaalse kasvatus üks mõjukas tegur. EKP Keskkomitee III pleenum (1960. a. juuni) ja EKP XIII kongress (1961. a. sept.) kohustasid ENSV Kultuuriministeriumi sagedamini organiseerima vennasrahvaste kunstinäitusi, praktiseerima kunstiteoste vastastikuseid arutelusid, mida seni vajalikul määral ei tehtud.¹³⁷ Mainitud kriitikat hakkas oma edaspidises töös tõsiselt arvestama nii Tallinna kui Tartu Riiklik Kunstimuuseum. Olgu märgitud, et 1957., 1958., 1959. aastal ei eksponeeritud Tartu Riiklikus Kunstimuuseumis ühtki vennasrahvaste valik- ega personaalnäitust. Ka 1960. aastal Nõukogudemaa teiste rahvaste kunst peaaegu puudus muuseumi statsionaarses ekspositsioonis. Liiduvabariigid eraldi näitustega esindatud ei olnud.¹³⁸

60. aastail, mil vabariikide-vaheline kultuuriväärtuste vahetamine muutus meie maa rahvaste omavahelise suhtlemise vääramatuks vormiks, omandab ka kõnesolev kunstitraditsioon kvalitatiivselt uue sisu.

¹³⁶ EKPA, f. 1, nim. 199, s.-ü. 150, l. 54—55.

¹³⁷ EKPA, f. 1, nim. 198, s.-ü. 38, l. 25; nim. 205, s.-ü. 3, l. 92.

¹³⁸ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi teaduslik arhiiv, f. 1, toimik 762, l. 56—60.

1961. aastal organiseeriti Tartus juba kaks vennasrahvaste näitust: Leningradi raamatugraafika ja leedu kunstniku Vytautas Junkunase tööde näitus. 1962. aastal lisandusid eespoolnimetatutele Läti nõukogude akvarelli näitus ja Usbeki NSV rahvakunstniku Aleksander Volkovi personaalnäitus. 1964. aastal leidsid aset Gruusia ja Armeenia kunstinäitused. 1965. aastal toimus Tartus rekordiline arv külalishäitusi vennasvabariikides: leedu kunstniku K. Sklerius-Skleriusse personaalnäitus, Kukurõnikside grupinäitus, Läti nõukogude maali ja vene gravüüri (XVIII—XX saj.)¹³⁹, s. o. 4 valiknäitust. Mitte kõikjal ei tuntud vajalikkust huvi vennasrahvaste kunsti vastu. Sellest on seda enam kahju, et riik ei kuluta mitte vähe selleks, et teha teiste rahvaste kultuuriväärtusi meile otse oma kodus kättesaadavaks.

Arvatavasti ükski propagandist ei oleks asjatult kasutanud aega, kui ta oleks külastanud oma grupiga näiteks ka viimasel paaril aastal Tartu Kunstimuseumis (ja mitte ainult seal) korraldatud vennasvabariikide näitustest moldaavia maalikunstniku Mihhail Greku maalide näitust, või 6 armeenia maalikunstniku väljapanekut, või gruusia metallikunstniku Irakli Otšiauri teoste näitust, või gruusia kunstinäitust 1971. a. suvel Gruusia kunstidekaadi ajal. See oli siiski tükike oma kodumaad, mida need kunstnikud kaasa tõid. See ei olnud arvude keel, need ei olnud andmed maisi, viinamarjade jne. toodangust (mida on muidugi propagandistidel vaja teada), kuid need olid selle toodangu andjad, inimesed.

«Kui tahad nautida kunsti, pead olema kunstiliselt haritud inimene»¹⁴⁰, õpetas K. Marx. Suure tähtsusega on siin parteiorganite poolt suunatav kultuurhariduslik töö kultuuriülikooli liinis. Siia on vaja rohkem töötavaid noori tõmmata. Eriti rõõmutav on olnud Tallinna Kultuuriülikooli ja Tartu Riikliku Kunstimuseumi töö noorte kunstisõprade kasvatamisel. Hulk loenguid, kus pearõhk on asetatud nõukogude kunsti tutvustamisele, arvukad näitused, 60-ndail aastail õigesti valitud suund eelkõige originaalnäituste arvu pidevale suurendamisele — räägib sellest erkordse selgusega. EKP Tartu linna XIX parteikonverentsil (1965. a. nov.) anti kõrge hinnang Tartu Riikliku Kunstimuseumi kollektiivi tööle eesotsas kommunist Vaike Tiigiga kunsti-propaganda tõhustamisel. «Muuseum on andnud tähtsa panuse vennasvabariikide ja sotsialismimaade kunsti lähendamiseks meie töötajatele»¹⁴¹, märgiti linnakomitee aruandes konverentsile.

Millest see tuleneb, et propagandistide ringkonnas kunstinäitusi üldse ei märgata, et meie kunstimuseumi töötajatel

¹³⁹ Tartu Riikliku Kunstimuseumi teaduslik arhiiv, f. 1, toimik 750, l. 68 ja toimik 817, l. 72—73.

¹⁴⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, т. 1, стр. 171.

¹⁴¹ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. XIX parteikonverentsi protokoll 27.—28. nov. 1965.

(vähemalt Tartu osas) pole vaja olnud juhtida ekskursioone näitustel poliitringidele ja seminaridele? Ilmselt pole propagandistide tööd suunavad ja kontrollivad parteiorganid juhtinud tähelepanu kunstile kui kommunistliku, sealhulgas internatsionaalse kasvatus ühele lahutamatu koostisosale. Aga seda on kahtlemata vaja, loomulikult mitte ainult seoses kujutava kunstiga.

Puudusi esineb ka kultuuripäevade läbiviimisel. Vihma tõttu on ära jäänud kontserte, etendusi on läinud pooltühjadele saalidele. Tänu EKP Tallinna Linnakomitee ja ENSV Kultuuriministeeriumi tihedale koostööle dekaadiürituste planeerimisel ja koordineerimisel ning publiku organiseerimisel on Tallinna töötajad jäänud paljus eelisolukorda. Nii toimusid vene kunsti dekaadi ajal Leningradi Riikliku Filharmoonia sümfooniaorkestri kõik kontserdid pealinnas, rääkimata teatrietendustest. Dekaaadi osa rahvaste sõpruse ja vastastikuse lähendamise osas oleks olnud noorsoo hulgas kindlasti veelgi suurem kui ka EKP Tartu Linnakomitee oleks suuremat initsiatiivi üles näidanud sellest osas. Uks Pjatnitski-nim. Riikliku Vene Rahvakoori esinemine (600 kuulajat) on ilmselt Tartu kohta vähe ning räägib eelkõige mitteküllaldasest organiseerimistööst.

Dekaadide üritused näitavad ka maarajoonide elanikkonna lugupidavat suhtumist tõsisemasse muusikasse. Edaspidi tuleks taoliste ürituste organiseerimisel seda arvestada.

Rahvuskultuuride vastastikuse rikastamise kasutegur muutub veelgi efektiivsemaks, kui suudetakse ikka rohkem vältida kampanialikkust, eriti ajakirjanduses. Väga otstarbekad on kultuulinädalate puhul mitmesugused ülevaatlikud brošüürid, albumid, eraldi raamatud antud liiduvabariigi kirjanduse, kunsti, teatri, kino arengust, juhtivate kirjandus-, kunstiaja ning parteitöötajate koondportreed. Kui Eesti Kunstinädalal puhul Moldaavia anti Kišinjovis välja Eestit tutvustav raamat, siis Moldaavia ja Armeenia kunstinädalate eel oleks ka Eestis vajalik olnud taolise brošüüri väljaandmine. Tõsi, Armeenia kunstidekaadi puhul anti välja brošüür «Sõbra pilguga», kus oli mitmeid küllaltki huvipakkuvaid tähelepanekuid Armeenia kultuuri, kunsti ja elu-olu kohta. Kuid see ilmus pärast dekaadi, olles rohkem viimase kroonikaks. Asjale tuleks vaid kasuks, kui ka rajooniajalehtedes senisest enam avaldataks vastava vennasvabariigi elust originaalseid ülevaateid.

* *

✽

Eespool toodust järeldeb:

- Kultuuriline vahetus laieneb iga aastaga. Sotsialistlikule kultuurile kaasaegse ideelise sisu ja rikkaliku mitmekülgse vormi kindlustamine nõuab sotsialistlike rahvaste igakülgset vaimset

suhtlemist ja lähenemist, näitab üha aktiveeruva kultuurialase koostöö ajaloolist paratamatust. See aga eeldab süstemaatilist parteilist juhtimist.

- EKP vahetul ja otsesel suunamisel tehti vabariigis suurt tööd, et arendada igati selliseid uusi traditsioone, nagu liiduvabariikide-vahelised kirjandus- ja kunstinädalad, rahvaste sõpruse päevad, raadiofestivalid, nõukogude muusika- ja teatrikuud, kirjanduslikud kolmapäevad.
- Nende aastate ühe iseloomuliku joonena tuleb rõhutada vennaskultuuride otseste kontaktide ulatuslikku aktiveerumist. Kunst teistest vennasvabariikidest ja ka välisriikidest pani võrdlema, otsima kokkupuutepunkte ja erinevusi. Ta võimaldas üksikasjalikumalt näha neid ühiseid jooni, mis kujunevad sotsialistlike rahvaste vahel kommunismi ehitamise käigus. Meie kultuuri rikastamine kõige selle väärtuslikuga on olnud väga oluline eesti kirjanduses ja kunstis sotsialistliku realismi printsiipide edasisel kindlustamisel.
- Kultuuripäevade üheks loominguks põhijooneks on oma repertuaari rikastamine teiste rahvaste teostega. Nõnda laiendatakse ja uuendatakse oma loomingu aluseid ja suurenevad võimalused kunsti kaudu suhelda üha uute ning suurema arvu inimestega, tugevnevad kunsti internatsionaalsed jooned. Moldaavia, armeenia, vene, usbeki, gruusia jt. rahvaste loomingu paremikuga oma repertuaari täiendamine ei ole ainult traditsiooniline lõivumaksimine nimetatud rahvaste endi kuulajatele. See on ajendatud ka eesti kollektiivide loominguprintsiipidest, soovist üha paremini mõista teiste rahvaste kunsti.
- Meie kultuurielu vastastikune rikastamine selliste uute suurvormidega kogu vennasrahvaste-vahelised kirjandus- ja kunstinädalad muutusid mitte ainult kultuurielu seaduspärasuseks, vaid ka laiade töötavate masside kasvatamise tähtsaks faktoriks rahvaste sõpruse ja nõukogude patriotismi vaimus. Kultuuriväärtuste vahetus uute suurvormide näol andis elanikkonna hulgas tehtavale internatsionaalsele kasvatustööle suure emotsionaalse jõu, tugevdas meie inimeste teadvuses paljurahvuselisse nõukogude rahvasse kuuluvuse tunnet.
- Iga üksikrahvuse ja kogu Nõukogude rahvaste sõprusühenduse huvidel vastavad rahvaste sõpruse ja koostöö suhted on sotsiaalse progressi võimsaks kiirendajaks.
- Nõukogude paljurahvuseline kultuur kujuneb kui kõigi meie maa rahvaste vaimse tegevuse resultaat. Iga rahvuse panus paljurahvuselise kultuuri ühisesse varamusse suureneb sedamööda, kuidas ta on omandanud kaasaegse kultuuri parimaid saavutusi. Elu kinnitab M. Gorki sõnade õigsust, et rahvaarv ei avalda mõju talentide kvaliteedile, et sotsialismi teele asunud maades on talentide õitsenguks eriti soodsad tingimused.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КП ЭСТОНИИ ПО ВЗАИМНОМУ ОБОГАЩЕНИЮ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ КУЛЬТУР (1961—1966 ГГ)

И. Шевчук

Резюме

Начиная с 1940 года эстонская литература и искусство существуют и развиваются как неотъемлемая составная часть всей многонациональной советской культуры. Уже в годы социалистического строительства сложились различные формы культурного сотрудничества с братскими республиками. В статье показывается, что в период коммунистического строительства эти формы получили дальнейшее развитие, обогатились новым содержанием, стали более массовыми, разнообразными.

Особая роль здесь принадлежит неделям культуры, которые стали проводиться по инициативе ЦК КП Эстонии на взаимных началах с другими республиками. Первая такая декада состоялась в 1962 году в Молдавии. Затем состоялись декады армянского, русского, узбекского, грузинского искусства, дни культуры Марийской АССР, Германской Демократической Республики, Чехословакии и других социалистических наций. В статье приводятся статистические данные, характеризующие процесс дальнейшего взаимообогащения и сближения культур.

На основе приведенных материалов делается вывод, что культурное общение с другими социалистическими нациями идейно обогащает культуру Советской Эстонии, способствует росту уровня эстонской культуры, росту мастерства ее творцов. В то же время лучшие достижения эстонской культуры вызвали живой отклик в братских советских республиках, в зарубежных странах. Это относится прежде всего к музыкальному, изобразительному, прикладному, театральному искусству. Интернациональные основы эстонской культуры благодаря этому значительно окрепли.

Все это является ярким свидетельством того, что КП Эстонии, руководствуясь Программой КПСС и постановлением ЦК КПСС «О работе ЦК КП Эстонии с интеллигенцией» от 19 мая 1961 года, проделала большую и плодотворную работу по расширению культурных контактов, укреплению интернациональных начал в каждой национальной культуре.

В статье даны и некоторые рекомендации.

DIE TÄTIGKEIT DER KP ESTLANDS AUF DEM GEBIET DER KULTURELLEN ZUSAMMENARBEIT MIT DEN VOLKERN DES SOZIALISMUS (1961—1966)

I. Schewtschuk

Zusammenfassung

Seit dem Jahre 1940 bilden die sich ständing Weiterentwickelnde estnische Literatur und Kunst einen untrennbaren Bestandteil der gesamten Kultur des sowjetischen Nationalitätenstaates. Die Herausbildung der verschiedenartigen Formen der Zusammenarbeit mit den Schwesterrepubliken fand schon in den Jahren des Aufbaus des Sozialismus statt. In der vorliegenden Arbeit wird gezeigt, daß diese Formen der Zusammenarbeit sich in der Periode des Aufbaus des Kommunismus weiterentwickelt haben, durch einen neuen Inhalt reicher und vielgestaltiger geworden sind und immer mehr von den breiten Massen gepflegt werden.

Eine wesentliche Rolle spielen hierbei die Wochen der Kultur, die auf Initiative des ZK der KP Estlands auf gemeinsamen Grundlagen mit den anderen Republiken durchgeführt werden. Die erste Dekade dieser Art fand im Jahre 1962 in der Moldawischen SSR statt. Dann folgten die Dekaden der armenischen, russischen, usbekischen und grusinischen Kunst, die Kulturtage der ASSR der Mari, der DDR, der CSSR und anderer sozialistischer Nationen. In vorliegender Arbeit werden statistische Angaben angeführt, die den Prozeß der weiteren gegenseitigen Bereicherung und Annäherung der Kulturen charakterisieren.

Das Dargelegte bestätigt, daß die KP Estlands, sich von dem Programm der KPdSU und dem Beschluß der ZK der KPdSU über „Die Arbeit des ZK der KP Estlands mit der Intelligenz“ vom 19. Mai 1961 leiten lassend eine große und fruchtbringende Arbeit geleistet hat, die ohne Zweifel den Aufbau des Kommunismus fördert.

In der Arbeit werden auch einige Ratschläge gegeben.

LOENGULISE TÖÖ OSAST INTERNATSIONALISMI JA RAHVASTE SÕPRUSE KASVATAMISEL VABARIIGIS AASTATEL 1966—1970

I. Rajasalu

Seoses kommunismi ülesehitamise konkreetsete ülesannetega kasvab parteipropaganda osatähtsus. Kommunismi materiaalse tehnilise baasi, uute ühiskondlike suhete loomise ja uue inimese kasvatamise keerukas protsess ei ole mõeldav ilma marksismi-leninismi ideede igakülgse selgitamiseta, ilma suunamiseta, kuidas partei poolt kogutud teoreetilist rikkust praktilises tegevuses ära kasutada ja loovalet edasi arendada. Et kommunistliku ühiskonna ehitamine on kompleksne ülesanne, milles majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste probleemide lahendamine on orgaaniliselt seotud uue inimese kujundamisega, «igakülgsest arenenud ja igakülgsest ettevalmistatud inimeste»¹ kasvatamise ja õpetamisega, siis kuulub aktiivne osa selles kasvatustöös kommunistlikule ideoloogiale.

Partei XX ja XXI kongressi ning NLKP Keskkomitee pleenumite otsused määrasid kindlaks meie maa kommunismi suunas arenemise ülesanded ja löid edukaks ideoloogiliseks tööks soodsad tingimused.

NLKP XXII kongressil vastuvõetud programmis rõhutatakse, et võitluses kommunismi võidu eest muutub ideoloogiline töö järjest võimsamaks teguriks. Mida kõrgem on ühiskonnaliikmete teadlikkus, seda täielikumalt ja laialdasemalt areneb nende loominguiline aktiivsus ning seda kiiremini ja edukamalt toimub järelkult kommunismi ehitamise ülesannete täitmine.²

Ideoloogilise töö üheks tähtsamaks küsimuseks jääb pikemaks ajaks ka internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimus. NLKP Keskkomitee teesides V. I. Lenini 100. sünniaastapäevaks märgitakse, et meie maal toimub sotsialistlike rahvaste edasine õitseng ja lähenemine, nende vastastikuse suhtle-

¹ V. I. Lenin. Teosed. 31. kd., lk. 31.

² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1961, lk. 107.

mise laienemine. Kuid mida tihedam on see suhtlemine ja mida sügavam on arusaamine üldrahvalikest ülesannetest, seda edukamalt saadakse jagu kohalike huvide esiplaanile seadmise ja rahvusliku egoismi ilmingutest.³ Ideoloogilises kasvatustöös tuleb arvestada, et sotsialistliku internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideoloogia võit ei vii veel automaatselt selle ideoloogia kindlustumisele iga inimese teadvuses. Selleks, et olla internatsionalist tegudes, tuleb mitte ainult tunda sotsialistliku internatsionalismi teooriat, vaid kujundada see veendumuseks ja oma praktilises tegevuses nendest printsiipidest lähtuda ning läheneda kommunismi ülesehitamise ülesannetele internatsionalistlikelt positsioonidelt.

Sellepärast rõhutas ka NLKP XIII kongress oma otsuses, et «Nõukogude Liidu rahvaste monoliitsus ühtses vennalikus peres on Kommunistliku Partei ja nõukogude võimu suur saavutus. Kongress kohustab kõiki parteikomiteesid ka edaspidi kõrvalekaldumatult ellu viima leninlikku rahvuspoliitikat, kasvatama kõigis nõukogude inimestes nõukogude patriotismi ja lugupidamist NSV Liidu rahvaste parimate, progressiivsete rahvuslike traditsioonide vastu, sõprust kõigi sotsialistlike vennasmaade rahvaste ja kogu maailma töötajatega ning pidama sihikindlat võitlust natsionalismi ja šovinismi mis tahes ilmingute vastu.»⁴

Eeltoodust lähtudes võib väita, et ka loengulise tegevuse, ideoloogilise kasvatustöö ühe vormi, olulisemaks ülesandeks jääb internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideoloogia tugevdamine. Selle ülesande aktuaalsus kasvab veelgi seetõttu, et meie maa rahvad tähistavad juba lähemal päevil NSV Liidu moodustumise 50. aastapäeva.

Millist tööd tegid meie vabariigi parteiorganisatsioonid loengulise propaganda juhtimisel ja eriti internatsionalismi ning rahvaste sõpruse ideoloogia tugevdamisel loengulise töö kaudu NLKP XXIII ja XXIV kongressi vahelisel perioodil, on püütudki analüüsida käesolevas artiklis.

Juhindudes NLKP XXIII kongressi ja EKP XV kongressi otsustest ideelis-poliitilise kasvatustöö parandamise kohta, hooustus nimestatud ajavahemikul loenguline töö meie vabariigis, kasvas läbiviidud loengute üldarv ja laienes nende temaatika. Kuna oluline osa marksistlik-leninliku maailmavaate kujundamisel loengulise töö kaudu on EKP Keskkomitee ning linna- ja rajoonikomiteede lektorite grupidel, siis tuleb kõigepealt ära märkida, et 1966. aastast kuni 1970. aastani kasvas nende poolt vabariigis peetud loengute arv 7401-lt 8130-le loengule aastas.⁵

³ Vladimir Iljitš Lenini 100. sünni-aastapäevaks Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee teesid. Tallinn, 1970, lk. 50.

⁴ NLKP XXIII kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal. Tallinn, 1966, lk. 20.

⁵ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv.

Autori käsutuses olevad andmed ei võimalda selgesti välja tuua, millise protsendi nende loengute hulgas moodustavad loengud internatsionalismist ja rahvaste sõprusest. Kuid igas lektorite grupis on olemas lektorid, kelle temaatika hõlmab ka nimetatud loenguid.⁶ Et EKP Keskkomitee ning linna- ja rajoonikomiteede lektorite grupid koosnevad inimestest, kes on eranditult hea teoreetilise ettevalmistusega ning esinevad põhiliselt lektorite, propagandistide ja poliitinformaatorite seminaridel, partei- ja nõukogude aktiivile jt., siis on nende loengud (näiteks Tallinnas 1966. a. 28 loengut internatsionalismi teemal) kahtlemata tõsiseks panuseks partei teooria ja poliitika propageerimisel rahvusküsimuses.⁷

Lisaks eelnevale analüüsime alljärgnevalt vabariikliku ühingu «Teadus» tööd nimetatud ajavahemikul, kuna ulatuslikum osa teaduslikust ja massilis-poliitilisest kasvatustööst tehakse tema lektorite poolt. Andmed loengulise töö kohta aastatel 1966—1970 ühing «Teadus» poolt meie vabariigis on ära toodud järgnevas tabelis.

Tabel 1

ENSV ühingu «Teadus» lektorite peetud loengud.⁸

Aasta	Loengute arv	Sealhulgas internatsionalismist ja rahvaste sõprusest	
		Loengute arv	%
1966	84 431	5029	5,9
1967	83 257	6489	7,7
1968	83 461	3655	4,3
1969	86 687	4338	5,0
1970	91 709	3992	4,3

Ülaltoodust näeme, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva, V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva, Eesti Tööraha Kommuuni poole sajandi juubeli, vabariigis nõukogude võimu taaskehtestamise 30. aastapäeva, EKP 50. aastapäeva ning NSV Liidu võidu ja kangelastegudega Suures Isamaasõjas seotud juubelitähtpäevade ettevalmistamise ja läbi viimise käigus muutus märksa aktiivsemaks nõukogude patriotsismi alane ning revolutsiooni-, lahingu- ja töötraditsioonide propaganda. Kui 1965. a. pidasid ühingu «Teadus» lektorid 79256 loengut, siis juba järgmisel aastal kasvas see arv 84431-le.

⁶ Näiteks EKP Keskkomitee 60 mittekoosseisulise lektori hulgast esinevad internatsionalismi ja rahvaste sõpruse temaatikal sm. Maamägi, Reimann, Hallik, Jakobson, Govoruštšenko, Štein, Tulp ja Kalits.

⁷ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv.

⁸ ENSV ühingu «Teadus» jooksev arhiiv, aastaaruanded 1966—1970.

Eriti märgatav on loengute arvu kasv V. I. Lenini 100. sünniaastal, mil kasvas huvi Lenini teoreetilise pärandi ning selle ellurakendamise kogemuste vastu. Ühingu «Teadus» lektorid pidasid 1970. aastal 91709 loengut ja ettekannet. Loengud internatsionalismist ja rahvaste sõprusest moodustavad ühingu registreerituna keskmiselt 4—5% loengute üldarvust.⁹ Siinjuures peab arvestama, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse propagandat ei tehta mitte ainult vastavateemaliste loengute kaudu, vaid selle elemente võib leida igas loengus. Kui tinglikult jagada kõik loengud gruppidesse internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise aspektist, siis saame kolm põhilist gruppi: 1) loengud, mis on pühendatud ainult vastavale temaatikale ja aitavad mõista partei rahvuspoliitika teoreetilist alust; 2) loengud, milles on tugevad internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideoloogia kasvatamise elemendid, nagu loengud reisimuljetest, rahvusvahelisest olukorrast jt. ja 3) loengud, milles internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideed näiliselt puuduvad, kuid mis vastava meetoodilise lähenemise korral ometi võivad teenida neid eesmärke.

Sellest lähtudes ei peegelda ühingu «Teadus» aruandlus kõiki loenguid, mida linnades ja rajoonides peetakse internatsionalismi ning rahvaste sõpruse kasvatamise huvides. Kuid teiselt poolt ei saa alati pidada ka kõiki internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teema alla märgitud loenguid teoreetilist laadi loenguteks internatsionalismist ja rahvaste sõprusest. Me näeme, et vähe on veel selliseid loenguid, kus põhjalikult selgitatakse marksismi-leninismi ja partei rahvuspoliitika teoreetilisi probleeme. 1970. aastal oli näiteks Pärnu linnas registreeritud 75 loengut internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemadel. Ainult kolm nendest käsitlesid internatsionalistliku kasvatuse leninlikke printsiipe, kolm loengut olid pühendatud noorte elule välismaal, ülejäänud olid aga reisimuljed.¹⁰ Reisimuljed suudavad muidugi rahvastevahelise sõpruse kasvatamisele kaasa aidata, kui nad annavad põhjaliku pildi külastatud maast ja tema rahva tegevusest ning püüdlustest. Sellele on ka parteikomiteedes loengulise töö organiseerimisel viimasel ajal tõsisemat tähelepanu pööratud. Eriti positiivselt tuleb siin ära märkida Võru¹¹ ja Rapla¹² partei-

⁹ 1965. a. toimus ühingu «Teadus» raames meie vabariigis samuti 4061 loengut internatsionalismist ja rahvaste sõprusest, s. o. 5,1% loengute üldarvust. Kongressijärgsetel aastatel kasvas see % 7,7-le, kuid alates 1968. a.-st langes jällegi vanale tasemele.

¹⁰ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna koostatud õiend 1970. a.

¹¹ EKP Võru Rajoonikomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1969. a.

¹² EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Rapla Rajoonikomitee aruanne loengulisest tööst 1968. a.

komiteede tööd, kes nimetatud küsimustega on tegelnud ja hakanud selliseid esinemisi kontrollima ja suunama.

Kui loengulist tööd internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisel vabariigi ulatuses võib pidada enam-vähem rahuldavaks, siis üksikute rajoonide osas ei pöörata sellele kommunistliku kasvatustöö väga tähtsale aspektile vajalikku tähelepanu. Näiteks kõigub Valgas internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemaliste loengute arv aastate lõikes väga tugevasti. Kõikumised eri aastatel ulatuvad siin üheksateistkümnest kuni saja neljakümne seitsme loenguni aastas. Samuti on organisatsioon, kus loengute arv internatsionalismist ja rahvaste sõprusest näitab pidevat langusetendentsi, mis omakorda mõjutab ka vabariigi üldnäitajaid nimetatud ajavahemikul. Seda nimelt Narva linnaorganisatsioonis, Jõgeva ja Kohtla-Järve rajooniorganisatsioonides, viimastes loengute arv langes 1970. a. koguni üheteistkümnelt loenguni aastas.¹³ Siin ilmnevad vastavate parteiorganisatsioonide töö puudujäägid, sest eriti seoses V. I. Lenini, töörahva solidaarsuse ideoloogia konkretiseerija ja edasiarendaja 100. sünniaastapäeva tähistamisega 1970. a. oleks pidanud kasvama nimetatud loengute arv.

Kuid paralleelselt loengute arvu suurendamisega jääb tänapäeva tingimustes, kus elanikkonna kultuuritase ja poliitiline teadlikkus pidevalt kasvavad, peamiseks küsimuseks loengulises töös tema efektiivsuse tõstmine. Seoses sellega on ka meie vabariigi parteiorganisatsioonid viimastel aastatel suuremat tähelepanu pööranud temaatika aktuaalsusele ja loengulise töö kvaliteedile. Samuti on tugevnenud loengulise tööga seotud teaduslike probleemide uurimine. Nii kogub ja analüüsib EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakond alates 1963. a. sellel eesmärgil koosseisulistele ja mittekoosseisulistele lektoritele loengutel esitatud küsimusi. Ka kõigis linna- ja rajoonikomiteedes püütakse samal teel tundma õppida auditooriumi nõudmisi. Võru rajoonis on sotsioloogilisi uurimusi läbi viidud isegi teoreetiliste konverentside ettevalmistamise käigus, et saada ülevaadet elanikkonna suhtumisest rahvusküsimusse ja internatsionalistlikku kasvatustöösse.¹⁴

Täielikku pilti kohapealsetest nõudmistest oleks võimalik saada muidugi siis, kui ka vabariiklik ühing «Teadus» hakkaks lektoritele esitatud küsimusi koguma ja analüüsima.

Kuid loengulise propaganda suunamisel ei tohi parteikomiteed piirduda ainult kohapealsete huvide ja vajaduste arvestamisega, vaid peavad silmas pidama ka ühe või teise probleemi aktuaalsust tänapäeva seisukohalt. Kahjuks esineb meie lektorite

¹³ ENSV ühingu «Teadus» jooksev arhiiv. Aastaruanded 1966—1970.

¹⁴ EKP Võru Rajoonikomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1970. a.

temaatika väljakujunemisel veel palju stiihilisust. Ankeetküsitluse¹⁵ andmeil valib 49,7% linnalektoritest loengu teemad ise, 33% valivad need soovitatud teemade hulgast ja 15,2%-le lektoreist teema määratakse. Rajoonilektoritel on olukord normaalsem. 51,01% valivad siin teemad soovitatava temaatika hulgast, 35,93% teevad seda iseseisvalt ja 11,82% loevad määratud teemade järele. Et samast, 1969. a. küsitlusest selgub, et 52,1%-le linnalektoritest ja 57,2%-le rajoonilektoritest on esitatud küsimusi rahvussuhete valdkonnast (nende lektorite protsent aga, kes esinevad ainult vastavatel teemadel, on küsitletute üldarvust väike), siis ei saa kuidagi õigustatuks pidada internatsionalismi ja rahvaste sõprust käsitlevate loengute arvu kahanemist viimastel aastatel võrreldes 1966. ja 1967. a. (vt. lk. 4). Ka EKP Harju Rajoonikomitee poolt lektoritele esitatud küsimuste analüüs näitab, et suurt huvi tuntakse rahvussuhete, sealhulgas samuti liiduvabariikide arengu ja nende vahelise majandusliku koostöö küsimuste vastu.¹⁶ Liiduvabariikide elu ning nende vahelise koostöö tutvustamise kaudu saab ilmekalt näidata partei rahvuspoliitika praktilist teostumist. Selle tööloigu tähtsust mõistavad vajalikul määral ka teised meie vabariigi parteiorganisatsioonid. Nii viidi Pärnu rajoonis 1969. ja 1970. a. läbi rahvaste sõpruse kuu, mille kestel näiteks ühele liiduvabariigile — Valgevene NSV-le — pühendasid EKP Pärnu Rajoonikomitee lektorid 14 ettekannet ja loengut, ühingu «Teadus» lektorid lugesid neid Valgevene temaatikal aga 50,¹⁷ Võrus organiseeriti 1970. a. temaatiliste õhtute sari «Suur perekond»¹⁸ jne. Teatud määral raskendab tehtavat tööd aga asjaolu, et eestikeelset materjali meie liiduvabariikide kohta on vähe ja ta on sisuliselt vananenud. Kitsaskohast ülesaamiseks tuleks vabariiklikul ühingul «Teadus» eeskujuks võtta Armeenia NSV ühingu «Teadus» juhatust, kes on välja andnud viieteistkümnest brošüürist koosneva sarja «NSV Liidu rahvaste suures peres», kus tutvustatakse kõiki liiduvabariike ja nende edusamme kommunistliku ülesehitustöö alal.¹⁹

Ühtlasi tuleb arvestada, et rahvaste sõpruse ja internatsionalismitunde kasvatamise eesmärki ei teeni ainult teiste liiduvabariikide elu ja saavutuste tundaõppimine, vaid ka meie

¹⁵ 1969. a. viidi EKP Keskkomitee ja ENSV ühingu «Teadus» uurimisgrupp poolt läbi küsitlus 1716 linnalektori ning 2460 rajoonilektori hulgas, et välja selgitada lektorite arvamused auditooriumist, organiseerimistööst, loengutesse suhtumisest, temaatikast, olulisematest metoodikaalastest küsimustest jne.

¹⁶ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Harju Rajoonikomitee aruanne loengulisest tööst.

¹⁷ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Pärnu Rajoonikomitee aruanded loengulisest tööst a. 1969—1970.

¹⁸ EKP Võru Rajoonikomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1970. a.

¹⁹ «Вопросы истории КПСС», 1971, № 6, стр. 141.

vabariigi ajaloo ja saavutuste tutvustamine mitmerahvuselistes kollektiivides. Samuti pakub EKP ajalugu häid võimalusi internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamiseks, kuna Eesti bolševike organisatsioon kuulus ju algusest peale ühe väesalgana VSDTP ja hiljem VK(b)P koosseisu ning kogu tema tegevuse ajalugu on kandud proletaarse internatsionalismi leninlikust juht-mõttest. Suurema tähelepanuga on neid küsimusi analüüsinud EKP Tallinna ja Tartu linnakomiteed. Nii näiteks märgitakse eriti positiivselt ära Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi partei-organisatsiooni tegevus, kes on ettevõttes läbiviidava kasvatustöö suunamisel osanud arvestada mitmerahvuselise kollektiivi oma-pära ning süstemaatilisel organiseeritud loenguid rahvaste sõ-pruse, liiduvabariikidevahelise koostöö, Eesti NSV revolutsioonilise ajaloo ja tema saavutuste kohta käesoleval etapil.²⁰

Nagu me rõhutasime, ei sõltu loengulise töö efektiivsus mitte ainult loengute temaatikast, mis peab peegeldama partei poliitika peamisi suundi ühel või teisel ülesehitustöö etapil, vaid ka ette-kantava sisust, teoreetilisest tasemest ning ideelispoliitilisest suunitlusest.

Seoses internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimustega loengulise töö kaudu rõhutaksime vaid ühte momenti — tähelepanu osutamise vajalikkust Lenini teoreetilise pärandi tundmaõppimisele selles valdkonnas ja selle pärandi kasutamisele lektorite poolt oma praktilises tegevuses. Nagu ees-pool märgitud, esitatakse lektoreile, vaatamata nende spetsiaal-susele, rohkesti küsimusi rahvaste sõpruse ja internatsionalismi valdkonnast. Ja kuigi internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamine eeldab leninliku rahvusküsimuse käsitlese igakülgset tundmist, näitas vabariigi lektorite küsitlus, et vastanud rajooni-lektoritest 23,9% ei kasuta, 41,9% aga kasutab harva marksismi-leninismi klassikute töid. Linnalektorite hulgas on vastavad andmed 20,9% ja 31,3%. Eriti kerkib Lenini pärandi uurimise vajadus üles seoses NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva tähistamisega, sest NSV Liit loodi ju V. I. Lenini vahetul juh-timisel kui proletaarse internatsionalismi printsiipidele rajanev võrdõiguslike ja suveräänsete vabariikide vabatahtlik liit. Selle suure tähtpäevaga tuleb aga otseselt siduda väga paljud esita-tavatest loengutest.

Loengute ideelise suunitluse määrab üldiselt ära lektorite koosseis.²¹ Sellepärast tuleb vabariigi parteiorganisatsioonidel loengulise töö efektiivsuse tõstmisel suurt tähelepanu pöörata ka lektorite kaadrile ja tema kvalifikatsiooni tõstmisele. Internat-

²⁰ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1970. a.

²¹ V. I. Lenin. Teosed. 15. kd., lk. 433.

sionalismi ja rahvaste sõpruse teemal esinevatest lektoritest on meil terve rida hea teoreetilise ettevalmistusega inimesi. Kuna nad suuremas osas kuuluvad EKP Keskkomitee ning linna- ja rajoonikomiteede lektorite gruppidesse, kes, nagu eespool mainitud, esinevad põhiliselt lektorite, propagandistide ja poliitinformaatorite seminaridel, teoreetilistel konverentsidel jne, siis ei jätku vabariigi ulatuses hea ettevalmistusega lektoreid, kes esineksid otseselt töötajate kollektiivides internatsionalismi, nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse küsimustes. Sellest tingituna on kõik parteikomiteed tõsiselt hakanud tegelema nimetatud teemadel esinevate lektorite ettevalmistamisega. Näiteks loodi Võru rajoonis 1969. a. kool internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemal esinevate lektorite ettevalmistamiseks.²² Vabariikliku ühingu «Teadus» juhatuse VIII pleenumil 24. mail 1971. a. kriipsutas EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas alla koguni vajadust vabariikliku kooli järele, mis valmistaks ette lektoreid internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemal esinemiseks.²³

Olemasolevate lektorite kvalifikatsiooni tõstmiseks on aga välja kujunenud vabariiklike ja linna- ning rajoonikonverentside, seminaride ja nõupidamiste süsteem. Kõigepealt tuleks siin mainida 1969. a. Tallinnas ühingu «Teadus» organiseeritud vabariikidevahelist teaduslik-teoreetilist konverentsi teemal «Töötajate internatsionalistliku kasvatusel leninlikud printsiibid». Konverentsil kuulati ära 60 ettekannet ja nendest 23 koondati hiljem ka raamatusse «Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся».²⁴

Metoodilist abi internatsionalistliku kasvatusel küsimustes kommunismi ülesehitamise perioodil andis ka 1966. a. Riias toimunud vabariikidevaheline selleteemaline teoreetiline konverents, millest meie vabariigi lektorid samuti osa võtsid.²⁵

Niisuguseid konverentse ja seminare, ainult väiksemas ulatuses, viidi vaadeldaval perioodil läbi kõikides linnades ja rajoonides. Näitena võiks ära tuua EKP Tartu Linnakomitee ja ühingu «Teadus» Tartu linnaorganisatsiooni poolt 1969. a. organiseeritud teoreetilist konverentsi teemal «Leninlik rahvuspoliitika tegelikkuses». Nimetatud konverents toimus kaheosalisena ja Tartu lektorite kõrval esinesid siin ka lektorid Tallinnast.²⁶

Peale eespool nimetatut on internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemal esinevate lektorite abistamist vabariikliku ühingu

²² EKP Võru Rajoonikomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1969. a.

²³ ENSV ühingu «Teadus» jooksev arhiiv. Ühingu «Teadus» juhatuse VIII pleenumi materjalid 24. maist 1971. a.

²⁴ Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся. Таллин, 1971.

²⁵ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv.

²⁶ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1969. a.

«Teadus» poolt silmas peetud ka abimaterjalide väljaandmisel. Igal aastal annab ühing abimaterjale välja umbes 75 nimetust. Vaadeldaval perioodil teeb see kokku 375 abimaterjali lektoritele kõikides ainevaldades.²⁷ Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse küsimustele on nendest pühendatud järgmised: J. Kalits, «Proletaarsest internatsionalismist ja nõukogude patriotismist», J. Kalits «V. I. Lenin proletaarsest internatsionalismist» ja T. Burmistrova «Методические основы интернационального воспитания трудящихся масс в СССР».

Peale loetletute ka mõningates teistes abimaterjalides (näiteks materjal sotsialistlike riikide koostöö kohta jne.) leiame viitel internatsionalismile ja rahvaste sõprusele. Kuigi ühing «Teadus» peab arvestama abimaterjalide väljaandmisel seda, et tema lektorid loevad kahekümne kuues ainevallas, ei saa ülalloetletut pidada küllaldaseks. Kuna abimaterjalide üldarvu suurendamiseks puudub vabariiklikul ühingul «Teadus» materiaalne baas, tuleb abimaterjalide väljaandmist internatsionalismi ja rahvaste sõpruse küsimustes nähtavasti suurendada mõnede väiksema aktuaalsusega probleemide arvel. Siin tuleb arvestada ka asjaolu, et peale 1969. a. toimunud konverentsi materjalide kogumiku «Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся» ja ЕКР Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi kogumiku «Töid ЕКР ajaloo alalt» V,²⁸ mida tuleb pidada arvestatavamateks materjalideks internatsionalismi ja rahvaste sõpruse küsimustes meie vabariigis viimastel aastatel, on eestikeelseid allikaid, mis analüüsivad rahvussuhete arengut kommunismi ehitamise ajajärgul, vähe.

Kõrgemate koolide parteiorganisatsioonidel tuleks siinjuures tähelepanu pöörata ka asjaolule, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse nii trükisõnalisest kui ka suulisest propagandast on täiesti eemale jäänud meie vabariigi filosoofid.

Eelnevalt oli vaatluse alla võetud internatsionalismi ja rahvaste sõpruse alase loengulise töö sisu, ideelis-poliitilise suunitluse ja sellega seoses ka vastava lektorite kaadri ettevalmistamise ning meetodilise abistamise küsimus. Kuid suurema efektiivsuse ja mõjukuse saavutamiseks rahvaste sõpruse alases propagandas on tarvis loengulise töö vormide valikul arvestada ka kuulajate emotsionaalse mõjutamise vajadust.

Uute efektiivsete loengulise propaganda vormide otsimine ja olemasolevate vormide täiustamine on vaadeldaval perioodil olnud ka meie vabariigi loengulise tööga tegelevate organisatsioonide töö koostisosaks. Seoses NLKP XXIII kongressi otsuste elluviimise ja eriti V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva ettevalmistamisega mitmekesisustid loengulise propaganda vormid meie

²⁷ ENSV ühingu «Teadus» jooksev arhiiv. Aastaaruanded 1966—1970.

²⁸ Töid ЕКР ajaloo alalt V. Tallinn, 1970.

vabariigis. Lenini teoreetilise pärandi läbitöötamisel ja tundmaõppimisel omandasid tähtsa koha teoreetilised konverentsid. Nii toimus 1970. a. Tallinnas 53 teoreetilist konverentsi²⁹, Narvas 9 jne.³⁰ Kindel koht nende hulgas oli ka konverentsidel internatsionalismi ja rahvaste sõpruse teemadel, milledest õnnestunumaks tuleb lugeda 1970. a. Võrus läbiviidud teoreetilist konverentsi «Leninlik rahvuspoliitika ja proletaarne internatsionalism tänapäeval». Konverentsil esinesid meie vabariigi teadlaste ja praktikute kõrval ka külalised Läti ning Leedu NSV-st, kelle ettekanded käsitlesid töötajate internatsionalistliku kasvatus-töö kogemusi kohtadel. Võru rajooni töötajate sõprussidemete kohta vennasrahvastega oli eksponeeritud näitus. Selliselt organiseerituna andis konverents nii teoreetilisi teadmisi kui ka praktilisi kogemusi 500-le osavõtjale töötajate internatsionaalsel kasvatamisel.³¹ Reas rajoonides ja linnades toimusid samuti konverentsid, millest võtsid osa ka teiste liiduvabariikide esindajad.

Teoreetiliste konverentside üheks vormiks rajoonides võib pidada ka V. I. Lenini 100. sünniaastapäevale pühendatud teoreetilisi parteikoosolekuid, kus ettekannetega esinesid rajoonikomiteede lektorid, ning teaduslik-praktilisi konverentse.

Praktiseeriti ka EKP Keskkomitee lektorite ja ENSV TA teadlaste grupiviisilisi väljasõite rajoonidesse. 1969. a. näiteks esinesid Paide rajoonis akadeemik J. Saat, ajaloodoktor E. Jansen jt. teemal «Lenin rahvusküsimusest ja eesti rahvuse kujunemine» 23 loenguga 1338 inimesele.³²

Häid võimalusi töötajate internatsionaalseks kasvatamiseks ja emotsionaalseks mõjutamiseks andsid ka lektooriumid ja loengute tsükliid, leninlikud lugemised, küsimuste-vastuste õhtud, temaatilised õhtud ning agitbrigaadide esinemised, mis vaadeldaval perioodil leidsid laiemat kasutust.

Eespooltoodu põhjal võib väita, et meie vabariigi parteiorganisatsioonid on NLKP XXIII ja XXIV kongressi vahelisel perioodil ära teinud palju internatsionalismi ja rahvaste sõpruse alase loengulise propaganda laiendamisel ja sisulise taseme tõstmisel.

NLKP XXIV kongress rõhutas, et kõiki töötajaid tuleb ka edaspidi kasvatada nõukogude patriotismi vaimus, kasvatada nendes uhkust sotsialistliku kodumaa ja nõukogude rahva suurte

²⁹ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Tallinna Linnakomitee aruanne loengulisest tööst 1970. a.

³⁰ EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Narva Linnakomitee aruanne loengulisest tööst 1970. a.

³¹ EKP Võru Rajoonikomitee jooksev arhiiv. Aruanne loengulisest tööst 1970. a.

³² EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna jooksev arhiiv. EKP Paide Rajoonikomitee aruanne loengulisest tööst 1969. a.

saavutuste üle, kasvatada kõiki töötajaid internatsionalismi vaimus, leppimatuses natsionalismi, šovinismi ja rahvusliku piiratusega, austuses kõigi rahvuste ja rahvusrühmade vastu.³³

Need kongressi seisukohad peavad jääma loengulise töö organiseerimise aluseks sotsialistliku internatsionalismi ja rahvaste sõpruse propageerimisel meie vabariigis käesoleval ajal.

О РОЛИ ЛЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ В 1966—1970 ГГ. ПО ВОСПИТАНИЮ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА И ДРУЖБЫ НАРОДОВ В РЕСПУБЛИКЕ

И. Раясалу

Резюме

Автор по материалам Центрального Комитета КП Эстонии и республиканского общества «Знание», а также по разным социологическим исследованиям анализирует лекционную работу парторганизации республики и общества «Знание» по воспитанию интернационализма и дружбы народов в период между XXIII и XXIV съездами КПСС.

ON THE ROLE OF PUBLIC LECTURES IN FURTHERING THE FEELINGS OF INTERNATIONALISM AND FRIENDSHIP BETWEEN PEOPLES

(Delivered in Estonia in the years 1966—1970)

I. Rajasalu

Summary

The author, having used the materials of the Central Committee of the C.P. of Estonia, the republican society "Science" and several sociological investigations, gives a detailed analysis of the work that has been done by party organisations and the society "Science" in furthering the ideology of internationalism and in strengthening the feelings of friendship between peoples by means of delivering public lectures in the period between the 23rd and the 24th Congresses of the C.P.S.U.

³³ NLKP XXIV kongressi resolutsioon NLKP Keskkomitee aruande põhjal. Tallinn, 1971, lk. 19.

TARTU LINNA PARTEIORGANISATSIOONI KOGEMUSTEST TÖÖTAJATE INTERNATSIONALISTLIKU KASVATAMISE ALAL

J. Lott

NSV Liit — paljurahvuseline sotsialistlik riik — loodi V. I. Lenini juhtimisel. «Meie tahame rahvuste vabatahtlikku liitu,» kirjutas V. I. Lenin «— niisugust liitu, mis ei võimaldaks mitte mingit ühe rahvuse vägivalda teise üle, — niisugust liitu, mis oleks rajatud kõige täielikumale usaldusele, vennaliku ühtsuse selgele mõistmisele, täiesti vabatahtlikule nõusolekule»¹. Möödunud poolsajand on praktikas tõestanud V. I. Lenini mõtete ja juhtnööride elulisust ja õigsust.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei loov lähenemine paljurahvuselise Nõukogude riigi kõigi elualade juhtimisele leidis uue ereda väljenduse partei XXIV kongressil. Sm. L. I. Brežnev märkis NLKP Keskkomitee aruandekõnes: «Partei tugevdab ka edaspidi Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu, pidades järjekindlalt leninlikku kurssi sotsialistlike rahvuste õitsengule ja nende järkjärgulisele lähendamisele. Partei kasvatab ka tulevikus kõiki töötajaid sotsialistliku internatsionalismi vaimus, leppimatuses natsionalismi ja šovinismi, rahvusliku piiratuse ja upsakuse mis tahes ilmingute vastu, kõigi rahvuste ja rahvusgruppide sügava austamise vaimus.»²

NLKP XXIV kongressi otsuste ja NSV Liidu rahvamajanduse arendamise direktiivide alusel kindlustatakse NSV Liidu kõigi rahvaste progress, nende omavaheline sõprus ja tihe koostöö.

Kui sotsialismi ülesehitamise perioodil suunas partei peatähelepanu rahvuste tegeliku ebavõrdsuse likvideerimisele, siis käesoleval perioodil viiakse sihikindlalt ellu võrdõiguslike rahvaste sõpruse ja koostöö leninlikku rahvuspoliitikat, mis tugineb kõigi rahvaste rahvuslike ja internatsionaalsete huvide ühtsusele.

¹ V. I. Lenin. Teosed. 30. kd., lk. 267.

² L. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongressile. Tallinn, 1971; lk. 90.

Nõukogude Liidus on orgaaniliselt seotud liiduvabariikide suveräänsuse tugevdamine ja Nõukogude paljurahvuselise riigi huvide ühendamine, kuna kõigi liiduvabariikide ja kõigi rahvaste huvid ja eesmärgid on ühtsed ja lahutamatud.³ Just kõigi rahvaste ühised jõupingutused on taganud liiduvabariikide ning oblastite igakülgse progressi ja kiire edasimineku.

Nõukogude rahvaste vennalik sõprus, koostöö ja üksteise abistamine loovad erakordselt avarad võimalused meie inimeste internatsionalistlikuks kasvatamiseks.

Meie maa iga parteiorganisatsioon pöörab järjekindlat ja tõsist tähelepanu internatsionalistliku kasvatustöö tõhustamisele. Mõningatel juhtudel küll arvatakse, et meil puudub vajadus töötajate internatsionalistliku kasvatustöö tõhustamiseks, lähtudes rahvusküsimuse lahendamisest NSV Liidus. Kuid, nagu kirjutab üks rahvussuhete tuntumaid uurijaid M. S. Džunussov, ei tohi me peatuma jääda saavutatul:

1. Me peame saavutama internatsionalismi printsiipide muutmise kõigi nõukogude inimeste kindlateks ideelisteks veendumusteks.

2. Me peame sügavalt uurima uusi nähtusi ja protsesse, mis arenevad rahvuslike suhete valdkonnas võitnud sotsialismi alusel.⁴

Need on väga tähtsad ja olulised ülesanded ning võimaldavad veelgi tugevdada Nõukogude rahvaste liitu.

Tartu linna parteiorganisatsioon on alati pidanud töötajate internatsionalistlikku kasvatust parteitöö oluliseks lõiguks, tema koostisosaks ning juhindunud selle töö korraldamisel uutest ülesannetest ja nõuetest.

Linna töötajate internatsionalistlikul kasvatamisel toetutakse reaalsele tegelikkusele, rahvuslike suhete sotsialistlikule iseloomule NSV Liidus.

Tartu osatähtsus meie vabariigi ja kogu Nõukogude Liidu rahvamajanduses on viimastel aastakümnetel palju muutunud. Tartu kõrgematest koolidest väljub hulgaliselt spetsialiste, kelle ülesandeks on kasvatada ja kujundada meie nõukogude noorsugu, kes pühendavad oma energia ja teadmised rahvamajanduse kiiremale arendamisele. Tartus õppinud spetsialiste töötab peaaegu igas liiduvabariigis.

Tartu teadlaste saavutused ja töötulemused on rikastanud nõukogude teadust ning võimaldanud paljude rahvamajandusharude edendamist.

³ И. П. Хомерян. Об историческом значении решения национального вопроса в СССР. — Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся. Таллин, 1971, стр. 68.

⁴ Vt. M. C. Д ж у н у с о в. Принципы интернационального воспитания. Там же, стр. 39.

Tartu ravis tänu kõigi Nõukogude Liidu rahvaste abile kiirelt rasked sõjahaavad. Ülejõel, Anne luhal kerkib uus Tartu. Linna on uuendatud tublisti pea igas tema lõigus. Tähtvere linnaossa ehitatavate uute hoonekomplekside tõttu on muutumas selle linnaosa funktsioonid. Uued suured hooned ilmestavad Tartut Maarjamõisa ja Ropka piirkonnas ning kesklinnas. Sõjajärgsetel aastatel on loodud Tartus ka tööstus, mis ennesõjaaegsel perioodil sisuliselt puudus. Selles arenemises peituvad sügavad ja siirad sõprussidemed paljurahvuselise Nõukogude riigi erinevate rahvastega.

Ka Tartu tänane päev ja tema loov töö on tuhandete niidikestega sidunud linna kõigi liiduvabariikidega, nende rahvastega. Ei kujuta me ette Tartu hoogsat arengut ilma tiheda koostööta teiste liiduvabariikidega. Linna kõrgemad õppeasutused, teadusliku uurimise instituudid, ettevõtted, asutused, koolid on oma igapäevases tegevuses seotud paljude samasuguste asutustega teistest liiduvabariikidest. Rahvaste sõpruse ja internationalismi kasvatamine toetub kindlale ja tugevale alusele, tihedatele majandus- ja kultuurisidemetele vennasvabariikidega.

Viimastel aastatel läbiviidud üritused, nii ülelinnalised, seega paljusid töötajaid haaravad ettevõtmised, kui ka kitsamale ringile — aktiivile korraldatud kogunemised on aidanud aktiviseerida internatsionaalset kasvatustööd. Eriline tähtsus sellealases töös on kogu linna elanikkonda haaravatel üritustel Nõukogude riigi suurte ja tähtsate pidupäevade tähistamiseks.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva, V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva pidulik tähistamine ja NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva tähistamise ürituste ettevalmistamine on tunduvalt hoogustanud ja muutnud sihikindlaks internatsionalistliku kasvatustöö kogu linnas.

1970. ja 1971. a. pööras EKP Tartu Linnakomitee suurt tähelepanu internatsionalismi probleemide selgitamisele parteiaktiivile. 1970. a. toimus kaks seminari algorganisatsioonide sekretäridele rahvaste sõpruse kasvatamisest kollektiivis. 1971. a. augustis toimunud parteiaktiivi laager-seminaril esines põhjaliku ja huvitava ettekandega «Töötajate internatsionalistlikust kasvatuses» EKP Keskkomitee sekretär sm. V. Väljas. 1972. a. jaanuaris valgustas neid probleeme partei-algorganisatsiooni sekretäride seminaril EKP Keskkomitee liige sm. A. Pork.

Paljusid internatsionalistliku kasvatustöö küsimusi on mõeldud aastatel lahendatud teiste ideoloogilise töö vormide kaudu. Neid on arutatud seostatult majanduse, kultuuri- ja kasvatustöö probleemidega nii partei-algorganisatsioonides, kui ka Tartu Linna TSN Täitevkomitees ja EKP Tartu Linnakomitee bürool. EKP Tartu Linnakomitee põhitähelepanu on suunatud sellele, et igapäevase sihikindla tööga saavutada internatsiona-

lismi ja rahvaste sõpruse alase kasvatustöö aktiviseerimist igas eluvaldkonnas.

EKP Tartu Linnakomitee on viimastel aastatel välja töötanud rea abinõusid sellealase töö hoogustamiseks.

EKP Tartu Linnakomitee vastuvõetud otsused internatsionalistliku kasvatustöö tõhustamiseks määravad kindlaks selle töö põhilülid ja -suunad.

Ülesannete andmisel Tartu Linna TSN Täitevkomiteele, ühiskondlikele organisatsioonidele, ettevõtetele, koolidele ja asutustele internatsionalistliku kasvatustöö aktiviseerimiseks on silmas peetud NLKP XXIV kongressi ja EKP XVI kongressi otsuseid. EKP XVI kongressi ettekandes märkis sm. I. Käbin, et «parteiorganisatsioonid ja ideoloogilise rinde võitlejad peavad veel suurema järjekindlusega kasvatama kõiki töötajaid nõukogude patriotismi ja NSV Liidu rahvaste sõpruse vaimus, taotlema seda, et internatsionalistlik teadlikkus saaks iga nõukogude inimese moraalse käitumise vormiks.»⁵

Internatsionalistliku kasvatustöö hoogustamine tähendab kogu ideoloogilise töö aktiviseerimist. Kuid see tähendab ka meie igapäevase tegevuse pinnal tekkinud suhete ja vahekordade järjekindlamat kasutamist inimeste teadvuse kujundamisel. Internatsionalistliku kasvatustöö elavdamine eeldab ka individuaalse kasvatustöö aktiviseerimist.

Kõigele sellele on tähelepanu pööratud ka Tartus. EKP Tartu linna organisatsiooni XXI konverentsil, mis toimus 26. detsembril 1970. aastal seati ülesandeks pöörata enam tähelepanu rahvaste sõpruse kasvatamisele ja süvendamisele.⁶ EKP Tartu Linnakomitee III pleenumil 26. aprillil 1971. a. arutati NLKP XXIV kongressi otsuste ellurakendamist. Vastuvõetud perspektiivses ürituste plaanis NLKP XXIV kongressi otsuste realiseerimiseks aastail 1971—1973 on tähtsal kohal internatsionalistliku kasvatustöö probleemid. Plaan näeb ette paljude oluliste ülesannete kõrval korraldada rida üritusi internatsionalismi-alase töö aktiviseerimiseks:

1. Partei- ja komsomoliaktiivi teaduslik-metoodiline konverents teemal «Internatsionaalse kasvatuse küsimusi partei ja komsomoli poliitharidusvõrgus».
2. EKP Tartu Linnakomitee pleenum nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse kasvatamise küsimustest Tartu linnas.
3. Teoreetiline konverents kaubandus- ja teenindussfääri töötajale «NSV Liidu rahvaste vennalikus peres».
4. Teoreetiline konverents partei ja nõukogude aktiivile «Leninliku rahvuspoliitika põhiprintsiibid ja nende ellurakendamine».

⁵ Eestimaa Kommunistliku Partei XVI kongress. Tallinn, 1971, lk. 46.

⁶ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. EKP Tartu linnaorganisatsiooni XXI konverentsi otsus, lk. 19.

5. Teoreetiline konverents partei, nõukogude ja komsomoliaktiivile «50 aastat NSV Liitu».

Rida ülesandeid sellest valdkonnast on kavandatud EKP Tartu Linnakomiteele arutamiseks bürool ja uurimiseks ning arutamiseks kohtadel.

Internatsionalistliku kasvatustöö põhisuunad ürituste plaanis on kooskõlas teiste eluliste üritustega NLKP XXIV kongressi otsuste ellurakendamiseks. See on ka arusaadav, sest internatsionalistlikku kasvatustööd ei saa eraldada teistest üritustest. Rahvaste sõpruse alase kasvatustöö aktiviseerimine on üks põhilistest ja olulistest eeldustest NLKP XXIV kongressi otsuste ellurakendamisel.

Üheks tähtsamaks otsuseks selles valdkonnas tuleb lugeda ka EKP Tartu Linnakomitee büroo 22. apr. 1971. a. otsust «Tartu linna töötajate ja noorsoo rahvaste sõpruse ja internatsionalismi-alase kasvatustöö perspektiivplaani aastaks 1971—1973 kinnitamisest.» Selle otsusega juhiti kõikide partei-algorganisatsioonide tähelepanu vajadusele korraldada üritusi rahvaste sõpruse ja internatsionalismi kasvatamiseks diferentseeritult ning hästi ettevalmistatult, et tagada iga ettevõtmise kasvatuslik sisu.

Tähtis koht internatsionalismi-alase kasvatustöö organiseerimisel kuulub loengulisele tegevusele. Viimastel aastatel on tunduvalt kasvanud internatsionalismi ja rahvaste sõpruse temaatikat käsitlevate loengute ning vestluste üldarv.

Selles tegevuses on silmas peetud asjaolu, et internatsionalismi ja rahvaste sõpruse propagandat ei tule piirata ainult vastavateemaliste loengutega, «vaid selle elemente peaks leiduma igas loengus, olgu see siis kunstist, tehnikast, põllumajandusest või meditsiinist.»⁷

Tartus on viimasel ajal loengulise töö organiseerimisel peetud täielikult silmas seda nõuet, mille tulemusena on internatsionalismi kujundamisele planeeritud loengute temaatika küllalt avar.

1970. a. peeti 274 ja 1971. a. ligemale 300 loengut ühingu «Teadus» kaudu rahvaste sõprusest ja proletaarsest internatsionalismist. Populaarsemateks ja haarvamateks teemadeks on kujunenud: 1. Proletaarse internatsionalismi leninlikest printsiipidest (lektor J. Kalits), 2. NLKP XXIV kongress Nõukogude rahvastest kui uuest ajaloolisest inimeste ühendusest (I. Ševtšuk), 3. Noorsoo internatsionaalsest kasvatamisest (I. Ševtšuk), 4. Sotsialismimaade mitmekülgsest koostööst ja selle tähtsusest tänapäeval (V. Krinal). Arvukalt on peetud loenguid teiste maade majandusest, kultuurist, noorte elust.

Järsult on kollektiivides suurenenud reisimuljete jagamine. Tuleb aga märkida, et nendega liialdamine moonutab parteiorga-

⁷ J. Kalits. Internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisest loengulise töö kaudu. Tallinn, 1971, lk. 3.

nite poolt antud internatsionalistliku kasvatuse üldsuundi ja muudab selle töö ühekülgseks ning vähendab seega kasvatustöö efekti. Ometi on mõnes ettevõttes hakanud domineerima viimasel ajal ekskursioonidelt ja turismireisidelt saadud muljete edasiandmine, kusjuures esikohal on väikest arvu välisriike tutvustavad ülevaated.

EKP Tartu Linnakomitee büroo otsusega 22. aprillist 1971. a. kohustati EKP Tartu Linnakomitee kõnelejate gruppi ja ühingu «Teadus» Tartu linna organisatsiooni täiendama loengute temaatikat töötajate hulgas tehtava rahvaste sõpruse ja internatsionalismi-alase kasvatustöö küsimustes. Ettevõtetel soovitati korraldada loengute sarju internatsionalismi-alase kasvatustöö küsimustes.

Juhindudes sellest nõudest, paranes 1971. a. II poolel ja 1972. a. kollektiivides ettekandmisele tulevate loengute planeerimine. Näit. õmblusvabrikus «Sangar» korraldati 1972. a. jaanuaris loengud «Ungari rahvamajanduse areng» ja «Proletaarne internatsionalism», Tartu Autode Remondi Katsetehases kuulati loenguid «Noorte elust välismaal», «V. I. Lenin proletaarsest internatsionalismist», «Ungari Rahvavabariigi saavutustest» jt. Tartu Autode Remondi Katsetehase TTU liinis toimuvate igakuiste klubiõhtute temaatika hulgas on olnud igal aastal tutvumine liiduvabariikide majandus- ja kultuurieluga.

1971. aastal suurenes partei-algorganisatsioonide osa loengulise töö koordineerimisel. See asjaolu on aidanud kaasa sellele, et internatsionalismi kujundamisel järjest suuremat osa etendavad teadliku valiku alusel planeeritud loengud internatsionalismist ja rahvaste sõprusest.

Kasvatuslikult kandvamaiks rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi alaseiks üritusteks tuleb lugeda suuri massilisi kultuuriüritusi, millest võtavad osa elanikkonna laialdased hulgad. Parimaiks näiteks on siinkohal NSV Liidu rahvaste kultuuripäevade üritused. Silmapaistvateks kultuurisündmusteks olid Mari ANSV ja Gruusia NSV kultuuripäevad Eesti NSV-s, sealhulgas ka Tartus. Erakordselt sooja vastuvõtu osaliseks sai Mari ANSV Riikliku Laulu- ja Tantsuansambli «Mari-el» esinemine. Külaliskollektiivid viibisid linna ettevõtetes, kus toimusid südamlikud kohtumised töölistega.

Et ülelinnalistel kultuuriüritustel on rahvaste sõpruse süvendamisel suur tähtsus, siis nende korraldamisele on Tartu Linna TSN Täitevkomitee pööranud järjekindlat tähelepanu.

Mitmetele ülelinnalistele massiüritustele on palutud külalis-kollektiive vennasvabariikidest. Just see praktika on võimaldanud tuhandetel tartlastel osa saada teiste rahvaste kultuuriloomingust. Siinjuures tuleb alla kriipsutada niisuguseid suuri üritusi, nagu üliõpilaste laulupeod, piirkondlikud laulu- ja tantsupidustused, märkimata ei saa jätta 1969. a. Eesti laulupidude 100. aasta-

päeva tähistamist. Kõikide ürituste käigus oli linlastel võimalik kohtuda erinevate rahvuste esindajatega ning osa saada nende kunstist.

Et neil üritustel on eriline kaal rahvaste lähendamisel ja nende tundmaõppimisel, siis nende korraldamine toimub vahetult EKP Tartu Linnakomitee ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee juhtimisel ja kontrolli all.

Kuid rahvaste sõpruse ja internatsionalismi kasvatamisel ei oma tähtsust ainuüksi suured ja tuhandeid inimesi haaravad massiüritused. Sama oluliseks tuleb lugeda iga kultuuriasutuse pidevat tööd, ka kõige väiksemat üritust, mis on suunatud kas otseselt või kaudselt internatsionalismi kasvatamisele.

Kultuuriasutuste osa töötajate internatsionalistlikul kasvatamisel on raske ülehinnata, kuna just nendel on kõige avaramaid võimalusi erinevate rahvaste tutvustamiseks oma tegevuse mitmekesiste vormide kaudu. Kultuuritegevus oma paljude töömeetoditega võimaldab avada rahvaste erinevaid ja kõige väärtuslikumaid külgi. Ühtlasi on nende kasutuses suured võimalused mõjutada inimese psühholoogiat ja teadvust ning aidata juurutada internatsionalismi ideed inimese tunnetes.⁸

Kultuuritöö kaudu kujundatakse kõiki inimesi. Ka internatsionalismi kasvatamine on ühine kõigile kultuuriasutustele, kuigi iga kultuuritöö keskus kasutab erinevaid töövorme, mis tuleneb tema spetsiifikast.

Tartu linna kultuurimajades ja klubides on võitnud suure populaarsuse temaatilised õhtud internatsionalistliku kasvatusel teemadel. Neid üritusi võime jaotada kahte gruppi:

- 1) Üldised üritused rahvaste sõpruse ja internatsionalismi kasvatamiseks.
- 2) Tsüklid või üksikud üritused konkreetsete maade ja rahvaste tutvustamiseks;

Ürituste läbiviimisel on kasutatud nii oma jõude, kui ka külaliskollektiivide abi.

Üldistest üritustest väärivad märkimist sellised temaatilised õhtud, nagu Tartu Tervishoiutöötajate Majas laste tantsu- ja luulepõimik «Rahvaste sõprus», vestlusõhtu «Suhted rahvaste vahel», Tartu Raudteelaste Klubis «Luulepõimik NSV Liidu rahvaste loomingust» puhkeõhtu «Täna ja homme vennasrahvaste juures» jne.⁹

Viimasel kahel aastal on enamuses kultuurimajades ja klubides esikohale tõusnud üritused konkreetsete maade tutvustamiseks. Rõõmustab fakt, et õhtute sisustamine toimub vastava

⁸ Л. Н. Ленцман. Жизненность ленинских идей интернационализма. — Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся, стр. 28—29.

⁹ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Tartu Linna TSN TK kultuuri-osakonna 20. jaan. 1971. a. öiend, lk. 1—2.

maa kollektiivi poolt. See on tõstnud nende ürituste kasvatuslikku mõju.

Läbimõeldult on internatsionalistlik kasvatustöö organiseeritud AUN Tartu Kutluurihoones. Kui mõnes kultuurimajas või klubis esineb nende ürituste planeerimisel juhuslikkust, siis kultuurihoones moodustavad kõik läbiviidavad üritused ühtse terviku. Seega kultuurihoone tegevust iseloomustab järjekindlus ja -pidevus.

Niisugust töö planeerimist tuleb lugeda igati õigeaks, sest just ideoloogiline kasvatustöö, sealhulgas eriti internatsionalismi kujundamine nõuab raudset järjepidevust.

Kultuurihoone töös väärivad märkimist 1966.—1967. a. korraldatud tsükkel «Suur ja lai on maa...» liiduvabariikide tutvustamiseks, koos etnograafiamuuseumiga a. 1971—1972 läbiviidav Nõukogude rahvaste tutvustamine vestluste ja diaposiitvide kaudu. Hea hinnangu sai tsükkel sotsialismimaade kultuuriõhtutest.

EKP Tartu Linnakomitee juhtnõrde kohaselt nõutakse kultuurimajadelt ja klubidelt revolutsiooniliste tähtpäevade tähistamisel spetsiaalsete temaatiliste õhtute ettevalmistamist. Alates 1970. aastast on enamikul juhtudel sisustatud üritusi antud soovitude kohaselt.

Eriti tõhusat tööd sel alal tehti V. I. Lenini 100. sünniaastapäeva ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Märkimist väärib EPA klubi temaatiline õhtu V. I. Lenini 100. sünnipäeva tähistamiseks. Et käesoleval ajal on tähtsaks ülesandeks Nõukogude Liidu moodustamise 50. aastapäeva ürituste ettevalmistamine ning selle kaudu internatsionalismialase kasvatustöö tõhustamine, siis EKP Tartu Linnakomitee kinnitas tähtpäeva ettevalmistamise plaani juba 1971. a lõpul.

Tartu Linna TSN Täitevkomitee kultuuriosakonna initsiatiivil alustati 1971. a. sügisel kõigi liiduvabariikide majandus- ja kultuurielu tutvustava ürituste sarjaga «Sõprus meid seob»¹⁰. Nimetatud tsükli ettevalmistamisest ja läbiviimisest võtavad osa kultuuriasutuste ning ka suuremate ettevõtete ja asutuste isetegevuskollektiivid. Nähakse ette ka külaliskollektiivide osavõtt.

Esimene üritus viidi 1971. a. detsembris läbi RAT «Vanemuise» kontserdisaalis. Saalitäis inimesi võttis Pihkva oblasti isetegevuslaste kontserdi ja Vene NFSV-d tutvustava ülevaate soojalt vastu.

Kultuurimajade ja klubide tegevuses internatsionalismi kasvatamisel on olulisel kohal isetegevuslaste kohtumised teiste rahvuste esindajatega.

EKP Tartu Linnakomitee ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee on viimastel aastatel praktiseerinud aktiivi õpetamisel õppe-eks-

¹⁰ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Ideoloogilise töö kaust (EKP Tartu Linnakomitee õiend, lk. 71.)

kursioone teistesse liiduvabariikidesse. Rahvaste sõpruse arendamisel ja internatsionalistliku kasvatustöö tõhustamisel on sel töövormil suur tähtsus, kuna just isiklike kontaktide ja muljete alusel õpitakse sõpru kõige paremini tundma. Sellepärast toetatakse igati õppematkade ja reiside organiseerimise praktikat isetegevuslastele. AUN Tartu Kultuurihoone organiseeris poistekoorile 1968. a. ekskursiooni Bresti ja 1970. a. Azerbaidžani NSV-sse. Lasteteater külastas aga 1970. a. Riit.

Nõukogude rahvaste ja sotsialismimaade kultuuripärandi tutvustamiseks on palju teha teatril. Käesoleval ajal on RAT «Vanemuine» repertuaaris mitmed tugevad teosed, nagu I. Madachi «Inimese tragöödia» ja O. Iosseliani «Kuni kärud pole kummuli».¹¹ Neist viimane on lavastatud NSV Liidu moodustamise 50. aastapäeva ettevalmistamise ürituste sarjas.

Teatri sidemed Potsdami Hans Otto teatriga on loonud suurepärase võimaluse tartlastele osa saada Saksa DV kultuurielust. 1971. a. suvel võtsid tartlased oma kodulinna vastu selle teatri kollektiivi ning nad nägid mitut teatrietendust nimetatud kollektiivi esituses.

«Vanemuise» kollektiiv tutvustas aga Nõukogude Eestit Potsdamis.

RAT «Vanemuise» sidemete tugevnemine mitme liiduvabariigi ja sotsialismimaa teatritega loob suurepäraseid võimalused kultuurivahetuseks.

Tartu kinodes on heaks traditsiooniks saanud erinevate rahvaste filmiloomingu tutvustamine filmifestivalidega. Kinode fuažees korraldatakse regulaarselt heatasemelisi temaatilisi näitusi, nagu «Meie kodumaa vaprad kaitsjad», «Ungari rahvuspüha», «Sõprus las seob ühte me poed» jne.

Tartu kinode temaatilised näitused on äratanud laialdast tähelepanu linna töötajate hulgas ning leidnud äramärkimist vabariigi ulatuses.¹²

Ka Tartu muuseumid etendavad internatsionalismialase kasvatustöö organiseerimisel suurt osa. Tegelikult isegi palju suuremat kui me seda sageli ise mõistame.

Eriti väärib esiletõstmist Tartu Riiklik Kunstimuuseum, kus kindla perspektiiviga korraldatakse liiduvabariikide ja sotsialismimaade kunsti tutvustavaid näitusi.

Viimastel aastatel korraldas Kunstimuuseum Moldaavia kunstniku Mihhail Greku maalide, 6 armeenia maalikunstniku ja gruusia metallikunstniku Irakli Otšiauri teoste näituse.

Ka Tartu raamatukogud on korraldanud palju üritusi vennasrahvaste ja nende kultuuri tutvustamiseks.

¹¹ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Ideoloogilise töö kaust (EKP Tartu Linnakomitee õiend, lk. 70).

¹² Sealsamas.

Tartu kultuuriasutustel on suur osa internatsionalismialases kasvatustöös. Kõigil neil on kavandatud konkreetseid plaanid selle töö aktiveerimiseks. Tõhustamist vajab aga partei-algorganisatsioonide ja teiste ühiskondlike organisatsioonide tegevus, eesmärgil et linnas loodud head võimalused internatsionalismi arendamiseks leiaksid kõigi töötajate poolt sihipärast kasutamist.

Probleem seisneb ka selles, et internatsionalismialane kasvatustöö ei saa olla edukas ainult vennasrahvaste kultuuri ühe või mõne elemendi tutvustamise kaudu. Ettevõtete ja asutuste parteiorganisatsioonidele on EKP Tartu Linnakomitee poolt tehtud ülesandeks teadlikult organiseerida laiaulatuslikku kasvatustööd, võttes arvesse, et kultuuripärand tervikuna süvendab teiste rahvaste mõistmist ja lähendab sellega rahvaid.

EKP Tartu Linnakomitee on viimastel aastatel suurt tähelepanu pööranud ajalehe «Edasi» osale internatsionalismi kasvatamisel.

Selles tööloigus väärib «Edasi» täit tunnustust. Suure populaarsuse on võitnud rubriigid sõpruslinnadest ja meie külalistest. Viimati nimetatus tutvustatakse vennasrahvaste ja sotsialismi-maade teaduse-, kultuuri- ja ühiskonnategelasi, kes külastavad Tartut. Rubriigis «Tänane Tartu» antakse informatsiooni ka sellest, mida ja kust said Tartu tehased toodangu valmistamiseks, kuhu toodangut saadeti. Regulaarselt on avaldatud materjali paljurahvuseliste kollektiivide tööst. Viimastel aastatel on populaarseks muutunud tuntud revolutsiooni- ja töölisliikumise veteranide tähtpäevade tähistamiseks avaldatud artiklid.

6. aug. 1971. a. avati ajalehes uus rubriik «Suur ja lai on maa...», millest kokkuvõtteid tehakse kahel korral. Esimene kokkuvõtte tehti NSV Liidu moodustamise 49. aastapäeval, teise vooru tulemused aga avaldatakse Nõukogude Liidu poolsajandi juubeli ajal. Nimetatud ülevaate-sarjaga on toodud lugejani juba mitmeid väga huvitavaid artikleid vennasrahvaste elust. Rahvaste sõpruse ja internatsionalismialases kasvatustöös on «Edasi» andnud olulise koha ka Tartu ühiskonnateadlastele.

«Edasi» järjekindel töö internatsionalismi kasvatamisel leidis positiivset äramärkimist EKP Keskkomitee büroo otsuses 11. jaan. 1972. a. «Ajaleht «Edasi» tööst».

Eespooltoodud töövormid internatsionalistlike vaadete kujundamisel haaravad linna töötajate laiu hulki. Kuid sellealases tegevuses tuleb arvestada töötajate teatud kategooriate iseärasusi. On vaja silmas pidada teatud kollektiivides leiduvaid täiendavaid võimalusi internatsionalistliku kasvatustöö korraldamiseks. Rahvaste sõpruse ja internatsionalismialase kasvatustöö hoogustamiseks vastuvõetud põhisuundade praktilisel ellurakendamisel on EKP Tartu Linnakomitee juhindunud nõudest, et kogu internat-

sionalistlik kasvatustöö põhineks antud kollektiivi igapäevasel töö, tema tootmis-, töö- ja kultuurialastel sidemetel teiste liiduvabariikidega, teistest rahvustest vastavate kollektiividega.

Tartu linna tööstusettevõtete väljakujunenud sidemed erinevate liiduvabariikide vastavate ettevõtetega on tõeliseks internatsionalistliku koostöö vormiks. Need sidemed loovad tingimused mitte ainult aktuaalsete tehniliste probleemide lahendamiseks, vaid ka suure tähtsusega sotsiaalsete probleemide, sealhulgas rahjustevahelise koostöö arendamiseks.

Tööstusettevõtete töötajate internatsionalistliku kasvatus ülesannete lahendamisel seisneb rahjustevaheliste tootmissidemete tähtsus selles, et nad:

- 1) loovad igale tootmiskollektiivile võimaluse jälgida ja tunda erinevate rahvuste ja rahvaste tööd vastastikuses seoses ühise eesmärgi — kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomise nimel;
- 2) võimaldavad kollektiivi igal liikmel tunnetada oma kohta ja osa ühises võitluses kommunismi eest, tunnetada oma rahvuslikku ja internatsionalistlikku kohust;
- 3) tõstavad vastutustunnet ettevõtete kollektiivides plaaniliste ülesannete täitmise eest;
- 4) võimaldavad rahvusliku piiratuse ja üleolekutunde likvideerimist.¹³

Juhindudes 1971. aastal vastuvõetud otsustest internatsionalistliku kasvatustöö kohta, on viimasel ajal linna ettevõtetes sellalane töö suurel määral baseerumas ettevõtete praktilistel sidemetel teiste liiduvabariikide ettevõtetega.

Viljastavat mõju on avaldanud aastaid kestnud sotsialistlik võistlus sõpruslinnade Kaunase ja Leninakaniga. Konkreetseid sidemeid teiste liiduvabariikide ettevõtetega on paljudel Tartu linna ettevõtetel.

Tartu Leivakombinaat on sotsialistlikus võistluses Kaunase Leivatehaste Koondisega. Leivakombinaat on saanud kaunaslastelt palju väärtuslikke kogemusi tehnoloogia täiustamise, seadmete moderniseerimise ja töö parema korraldamise alal. Konkreetset abi osutasid kaunaslased ja peale nende ka Riia Leivakombinaadi spetsialistid seoses uue leivatehase käikulaskmisega.

Alates 1959. aastast on Tartu Autode Remondi Katsetehasel sõpruslidemed Kaunase Autoremonditehasega. Vastastikune kogemuste vahetamine on palju andnud mõlemale kollektiivile nii tootmise kui ka kasvatustöö osas.

¹³ П. В. О л е н н и к о в а. Производственные связи в условиях социализма и интернациональное воспитание трудящихся. — Ленинские принципы интернационального воспитания трудящихся, стр. 127.

Rida Kaunase Autoremonditehase praktilisi töökogemusi on juurutatud tootmisse Tartu Autode Remondi Katsetehases. Nii juurutati tartlaste poolt galvaanika terasega katmise tehnoloogiline protsess, paljude detailide taastamismeetod, täiustati elektrimpulsskeevitusseadme konstruktsiooni. Nende tehnoloogiliste protsesside juurutamine toimus Kaunase sõsarettevõtte spetsialistide juhendamisel. Selles, et katsetehases remonditud autod ja mootorid saavutasid normatiividest tunduvalt suuremad keskmised kapitaalremontidevahelised läbijooksud, on kindlasti suured teened sõprade abil.

Kaunase autoremonditehases kasutatakse omakorda Tartu kolleegide kogemusi detailide (sõlmede) selektiivsel komplekteerimisel, detailide remondi ja taastamise küsimustes ja mittestandardsete seadmete konstruktsioonide saamisel.

Alates 1966. aastast on Tartu Autode Remondi Katsetehasel samasugused sõprussidemed Riia Autoremonditehasega.

Kaunase õlletehas on abistanud Tartu Õlletehast karastusjookide liini monteerimisel, aga Tartu Õlletehas abistas Kaunase tehast uute karastusjookide väljatöötamisel. Teada on, et Tartu Õlletehase 3 karastusjooki omavad riiklikku kvaliteedimärki.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat on sõprussidemetes Kaunase Jalatsikombinaadiga «Raudonasis Spalis» 1960. aastast ja Leninakani Jalatsite Tootmiskoondisega «Mašis» 1968. aastast. Kogemuste vahetamisel on erilist rõhku pandud tehnilise kirjanduse ja tööjooniste vahetamisele. Uue tehnoloogia juurutamisel on kasutatud paljude tootmiskoondiste spetsialistide abi Moskva, Vorošilovgradist, Kiievist, Leningradist, Riist, Kaunasest, Lvovist jm. Tartlaste kogemusi ja tehnilist kirjandust on kasutanud Kiievi, Kišinjovi, Liepaja, Leningradi, Vitebski jt. linnade sõsarettevõtted. Tartu Kammivabriku töötajad on käinud omandamas tootmiskogemusi Moskva, Leningradi, Kiievi, Riia ettevõtetes. Polüetüleenkile tootmise alustamisel said paljud töölisel väljaõppe Kiievi Polümeersete Materjalide Kombinaadis.

Ka paljudel teistel Tartu ettevõtetel on sõlmitud tihedad sõprussidemed konkreetsete ettevõtetega teistest liiduvabariikidest. Need on suhted, mis põhinevad kahepoolsetel kokkulepetel sidemete arendamiseks majanduse ja kultuuri valdkonnas. Sõprussidemed ei ole antud juhtudel tingitud rahvamajanduse plaanilistest ülesannetest, vaid vastavate kollektiivide vastastikusest siirast soovist arendada suhteid erinevates valdkondades.

Nagu juba eespool märgitud, on need sõprussidemed aidanud palju kaasa tootmise paremale organiseerimisele. Seega sõprussidemed on lähendanud erinevast rahvusest kollektiive ning loonud reaalsed võimalused üksteiselt õppimise alusel paremate töötulemuste saavutamiseks.

Kuid sõprussuhted ei rajane ainuüksi tootmise tehniliste probleemide lahendamisele. Suurt rõhku on pandud ürituste korralda-

misele, mis aitavad süvendada tootmisprobleemide lahendamisel tekkinud sidemeid. Tartu Autode Remondi Katsetehas korraldab igal aastal tehase töötajate puhkelaagri, millest võtavad osa Riia ja Kaunase sõsarettevõtete delegatsioonid. Nimetatud delegatsioonide esindajad tutvustavad oma vabariigi elu, esinevad kunstilise isetegevusega.

Tehases on stand «Tartu—Kaunas—Riia», mis tutvustab vastavate tehaste elu-olu, kajastab nende töötulemusi.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaat ning Kaunase jalatsivabrik «Randonasis Spalis» korraldavad kaks korda aastas ühiseid spordivõistlusi.

Samasuguseid ühiseid üritusi korraldatakse Tartu Õlletehase, Tartu Raudbetootodete tehase, õmblusvabriku «Sangar» ning nende sõsarettevõtete poolt.

Otsestel sõprussidemetel erinevate liiduvabariikide konkreetsete ettevõtetega on hindamatu tähtsus internatsionalistlike põhimõtete kujundamisel inimeste käitumishormiks.

Sellepärast on ka EKP Tartu Linnakomitee pööranud suurt tähelepanu selle töövormi kasuteguri analüüsimisele ning osatähtsuse tõstmisele. Igaastastel partei- ja majandusaktiivi nõupidamistel analüüsitakse ettevõtete-vaheliste sõprussidemete osa tootmis- ja kasvatusküsimuste lahendamisel. Viimastel aastatel on püütud tõsta Tartu Linna TSN Täitevkomitee osa sõprussidemete süvendamisel erinevate kollektiivide vahel. 1970. a. ja 1971. a. korraldati Tartu Linna TSN Täitevkomitee poolt sõprussidemete päevad. Nimetatud päevadel analüüsiti seni tehtud ning anti suunad edaspidiseks.

Tänu taolisele analüüsile ja tehtud ettepanekutele mitmekesisustid sõprussidemete arendamisel kasutatavad töövormid. Kui sõprussuhete loomise esimestel aastatel domineerisid ainult meelelahutuslikud üritused, siis alates viimastest aastatest on sõprussuhted pannud aluse laiaulatuslikele ühistele üritustele, mis tugevalt seovad neid kollektiive.

1972. aasta veebruaris toimunud partei- ja majandusaktiivi koosolekul märkis Tartu Linna TSN Täitevkomitee esimees sm. A. Karu oma ettekandes Tartu linna ettevõtete sõprussuhete suurt osatähtsust 1971. a. tootmisülesannete täitmisel ja tunduval ületamisel.¹⁴

Nimetatud koosoleku otsuses rõhutatakse vajadust veelgi süvendada ja mitmekesistada erinevate liiduvabariikide ettevõtete vahelisi sidemeid, et sel alusel aktiveerida internatsionalistlikku kasvatustööd ning juurutada tootmisse vastavates sõsarettevõtetes kasutatavaid efektiivseid töövorme.¹⁵

¹⁴ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. A. Karu ettekanne Tartu linna partei- ja majandusaktiivile, lk. 15.

¹⁵ EKP Tartu Linnakomitee jooksev arhiiv. Tartu linna partei- ja majandusaktiivi otsus 1972. a. veebr., lk. 1.

Lähtudes EKP Tartu Linnakomitee ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee antud juhenditest on linna ettevõtete partei-algorganisatsioonid ja juhtkonnad viimastel aastatel järjekindlalt tegelnud ettevõtetevaheliste sõprussidemete arendamise probleemidega.

Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi parteikomitee arutas 1971. a. juulis internatsionalistlikku kasvatustööd ning võttis vastu sellekohase ürituste plaani aastaks 1971—1973.

Sama küsimus on läbi arutatud Tartu Autode Remondi Katsetehases, Õlletehases, Tartu Kaubandusliku Inventari tehases, õmblusvabrikus «Sangar» jm.

Linna ettevõtete, ehitus- ja transpordiorganisatsioonide tege-likud sidemed on aga veel tunduvalt laiemad; kui need on kujunenud kahepoolsete sõprussuhete alusel. NSV Liidu rahvamajanduse plaan seob paljud ettevõtted ühtseks tervikuks. NSV Liidu rahvamajanduse plaani alusel ettenähtud tootmissidemed erinevate ettevõtete vahel tekivad enamikul juhtudel vastavate ettevõtete algatusest ja initsiatiivita.

NSV Liidu rahvamajanduse arendamisel lähtub partei asjaolust, et Nõukogude Liidu majandus ei ole rahvuslike majanduste aritmeetiline summa, vaid terviklik rahvamajanduskompleks, mis areneb ühtse plaani järgi kõigi meie maa rahvaste ühiste jõupingutuste tulemusena. Arenenud sotsialismi majandussüsteem ei saa edukalt funktsioneerida, kui säilib meie maa jagunemine tööstus- ja põllumajanduspiirkondadeks, toorainet andvateks ja töötlevateks eesrindlikeks ja mahajäänud piirkondadeks. Territoriaalse tööjaotuse täiustamine ning tootmise spetsialiseerimine ja koopereerimine eeldavad selle süsteemi kõigi lülide kõrget arengutaset. Selline koostöö aitab ratsionaalselt kasutada loodusvarasid ja tootmisressursse ning rakendada käiku täiendavaid tootlikke jõudusid, mis soodustavad kogu rahvamajanduse kõige kiiremat edasiminekut.

Tartu linna tööstus kujutabki endast üht osa Nõukogude Liidu rahvamajandusest kui tervikust. Enamus linna ettevõtteid on tihedalt seotud paljude teiste ettevõtete ja organisatsioonidega just tootmisprotsessi kaudu. Õmblusvabrik «Sangar» saab materjali Uus-Ivanovo, Hersoni, Moskva, Leningradi, Ivanovo-Samoilova, Jartseva, Barnauli, Jegorovski, Orekhovo-Zujevo, Orša jt. manufaktuuridest. Valmistoodangut aga suunatakse Leningradi, Läti NSV, Turkmeeni NSV, Kasahhi NSV linnadesse jm.

Tekstiilivabrik «Areng» valmistab paljusid erinevaid tooteid — kokku 195 nimetust. Vajalik tooraine saadakse Harkovist, Tšernigovist, Kustanaist, Kalininist. Valmistootmeid aga saavad Tbilisi, Frunze, Perm, Odessa, Vladivostok, Leningrad jt. linnad.

Tehas «Võit» saab malmi- ja terasevalu ning sepised põhiliselt Uraali metallikombinaatidest (Magnitogorsk, Tšeljabinisk jt.) ja Karaganda Kombinaadist. Konstruksiooniterast transporditakse

Gorkist, Tšerepovetsist, Permist jt. linnadest. Kummimaterjal transportörlintide ning transportörlaadija ketaste jaoks saadakse Leningradi, Jaroslavli, Saranski ja Moskva kummitehastelt.

Pooltooteid väljastatava toodangu komplekteerimiseks saab tehas nii koopereerimise korras, kui ka materjali üleandmise teel. Sel viisil transporditakse Leningradist ja Balošist reduktoreid, elektrimootoreid saadakse aga Ukraina, Valgevene ja Leedu ettevõtelt.

Peale toormaterjalide ja pooltoodete saab tehas teistest liiduvabariikidest suure tootlikkuse ja kõrge kvaliteediga seadmeid ning masinaid. Samarkandi, Luganski ja Harkovi Töstemasinate tehastest saadi sildkraanad HK-201.

Suur osa põllutöömasinaid realiseeritakse tehase poolt väljaspool meie vabariiki. Suurimat tähtsust realiseeritavate põllutöömashinade seas omavad kartulitransportörlaadija TZK-30 ning transportörmokkuja TPK-30 ja kultivaator KKN-2,25B. Need masinad realiseeritakse Moskvale, Kiievi «Ukrselhoztehnikale» ja Alma-Ata «Kazselhoztehnikale», Habarovski, Amurski, Irkutski, Arhangelski oblastitesse, Mordva, Tšuvaši ja Baškiiri ANSV-sse. Tehase põllutöömasinad on saanud kõrge hinnangu. 1969. a. anti tehasele rahvusvahelisel näitusel Leipzgis kuldmedal ja 1970. a. Budapestis pronksmedal kartulilaadimise transportööri eest.

Tartu Kammivabriku toodang: kammid, mootorratturi kaitsekiivrid, kile, kilest kotid, punutud majapidamiskastid jt. realiseeritakse ca 90% ulatuses teistesse liiduvabariikidesse. Seadmeid termoplastmasside töötlemiseks survevalu meetodil on saadud Hmelnitski Kuibõševi-nimelisest tehastest. Materjal toodete valmistamiseks on peamiselt saadud teistest liiduvabariikidest.

Suure populaarsuse on võitnud ETKVL-i Tartu Kaubandusliku Inventari tehase toodang NSV Liidus ja väljaspool meie kodumaapiire, kusjuures valdava osa tootmiseks vajalikest materjalidest saab tehas vennasvabariikidest, elektrimootorid Vilniusest ja Voronežist, plastiku Leningradist ja Kiievest, kondensaatorid Leningradist, kattevineeri Brjanski oblastist ja Krasnodari kraist, saematerjali Karjala ANSV-st, metalli Moskvast, Dnepropetrovskist, Tšerepovetsist jne. Selle tehase tooted on üleliiduliselt väga hinnatud ning said kaubandusliku inventari konkursil II koha.

Tartu Katseremonditehas on viimastel aastatel üleliiduliselt tuntuks saanud, sest tehas hakkas peaettevõttena tootma mõõteriistade komplekte traktorimootorite remondivajaduse diagnoosimiseks. Tehasel on koopereerimissuhted ettevõtetega enam kui sajast NSV Liidu linnast.

Ka teistel linna tootmisettevõtetel on samasugused vastastikused sidemed erinevate liiduvabariikidega. Me kirjeldasime neid suhteid selleks, et tõestada praktilise elu pinnal kujunenud sidemete suurt majanduslikku ja poliitilist tähtsust.

Vastastikused majanduslikud suhted seovad meie ettevõtete töotajaid paljude erinevate rahvustega. Selle käigus arenevad ja kindlustuvad erinevate rahvuste sidemed. Tootmissuhete kaudu muutub märgatavaks erinevate kollektiivide tootmishuvide koostöö ja vastastikuse sõltuvuse tunne.

Need on konkreetsed sidemed, mis kujundavad inimest pidevalt ja märkamatuult.

Samaaegselt peame aga märkima, et alati ei ole osatud kasutada propaganda- ja agitatsioonitöös tootmistegevuse kaudu tekkivaid sidemeid töotajate internatsionalistlikul kujundamisel.

EKP Tartu Linnakomitee juhtis 1970. ja 1971. a. Tartu Linna TSN Täitevkomitee ja ettevõtete tähelepanu vajadusele toetuda internatsionalistliku kasvatustöö korraldamisel reaalsele seostele tootmistegevuse pinnal.

Laiahaardeliselt püstitati need ülesanded EKP Tartu Linna-komitee poolt organiseeritud teoreetilisel konverentsil 1971. a. oktoobris. EKP Tartu Linnakomitee sekretäri sm. A. Jürimäe ettekandes «Tartu tööstusettevõtete sidemed väljaspool koduvabariiki» on ilmekalt alla kriipsutatud ülesanded selles valdkonnas kõigile linna ettevõtetele.

Rida linna ettevõtteid tegid 1971. a. antud nõuannetest juba tõsiselt järeldusi. Mitmes ettevõttes on tutvustatud linnasid ja ettevõtteid, kust saadakse materjali või kuhu saadetakse toodangut näitliku agitatsiooni ja loengute ning vestluste kaudu.

Rahvaste sõpruse arendamisel omavad järjest suuremat tähtsust sidemed teiste sotsialismimaade ettevõtetega. Tartu linnal on sõprussidemed Ungari Rahvavabariigi Veszprémi linnaga. Paljudes linna ettevõtetes on toimunud rida näitusi Ungari RV elu tutvustamiseks, rohkesti on korraldatud loenguid ja vestlusi Ungari RV ja Veszprémi kohta. Töotajate ees on esinenud turisti-dena Ungaris viibinud töotajad ja ka meil külas viibinud ungarlased.

Tartu Autobussi- ja Taksoautopargil on alates 1970. aastast tihedad sidemed Veszprémi 15. Reisijateveo Valitsusega.

Kuna rida Tartu ettevõtteid ekspordib toodangut ka väljapoole NSV Liidu piire, siis seda asjaolu on kasutanud ettevõtted antud maa ja rahva tutvustamiseks. Nii transpordib Tartu Autode Remondi Katsetehas oma toodangut Mongoolia RV ja Vietnami DV-sse. Tartu Katseremonditehas ekspordib toodangut Saksa DV, Vietnami DV, Bulgaaria RV, Ungari RV, Rumeenia SV, Mongoolia RV. Tartu Aparaaditehas aga ekspordib oma tooteid Bulgaaria RV, Saksa DV, Poola RV, Rumeenia SV, Tšehhoslovakkia SV, Korea DV ja Kuubasse. Ka rida teisi linna ettevõtteid suunab toodangut sotsialismimaadesse, nagu Tartu Kaubandusliku Inventari tehas, Kammivabrik, Õlletehas, tekstiilivabrik «Areng» jt.

Koostöö sotsialismimaade töötajatega ühise eesmärgi — sot-

sialismi ja kommunismi ülesehitamise nimel, peituvad suured võimalused internatsionalistliku teadvuse formeerimisel.

EKP Tartu Linnakomitee on pööranud järjekindlat tähelepanu töötajate internatsionalistlikule kasvatamisele ning suunanud tööd selliselt, et internatsionalism kui ideoloogia printsiip muutuks inimeste käitumisnormiks, isiksuse kujundamise individuaalseks elemendiks.

Ka õppiva noorsoo internatsionalistlikul kasvatamisel rakendatakse lisaks üldistele töövormidele spetsiifilisi üritusi.

On kujunenud rida traditsioonilisi üritusi, nagu sõprusfestivalid, kohtumisõhtud, sõprusnädalad, ekskursioonid, ühised laagrid, konverentsid, lektooriumid, näitused, kirjavahetus jm.

Sõprusfestivalidel on tavaks sõpruskontserdid, sportlikud võistlused, näitused jt. üritused. A. H. Tammsaare nim. Tartu I Keskkool kohtub sõprusfestivalidel Leningradi I Keskkooli, L. Pozemski nim. Pihkva I Keskkooli, Jelgava I Keskkooli ja Komsomoli-nim. Kaunase I Keskkooli kollektiivide esindustega igal aastal.

M. Härma nim. Tartu II Keskkoolil on sidemed Leningradi, Läti NSV ja Leedu NSV koolidega. Tartu VII Keskkooli sõpruskoolideks on Leningradi 104. Keskkool, Baldone Keskkool Läti NSV-st, Kretinga Keskkool Leedu NSV-st ja Minski 44. Keskkool. Tartu V Keskkool kohtub sõprusfestivalidel Leningradi 503. Keskkooli, Jerevani VIII, Kaunase V ja Ogre Keskkooliga. Festivalid haaravad kõiki õpilasi. Nende ettevalmistamine ja läbiviimine arendab organisatsioonilisi oskusi ja lähendab erinevatest rahvustest õpilasi. Kõige tihedamateks kujunevad sidemed aga õpilastel kodudes, kus nad ööbivad.

Sõprusfestivalidel kohtuvad ka õpetajad. Peaaegu kõigil Tartu keskkoolide pedagoogidel on kujunenud või kujunemas sõprus-sidemed vastavate sõpruskoolide õpetajatega.

Kuna sõprusfestivalide kasvatuslik osa internatsionalismi kujundamisel on suur, siis nende ettevalmistamine ja läbiviimine toimub koolide partei-algorganisatsioonide suunamisel ja abistamisel.

Seoses NSV Liidu moodustamise 50. aastapäevaga korraldatakse reas koolides kunstilise isetegevuse olümpiaade, millede põhieesmärgiks on viljelda vennasvabariikide kunstiloomingut ja süvendada õpilastes rahvaste sõprust.

Koolides korraldatakse ka regulaarselt rahvaste sõpruse nädalaid, kus eelnevalt on klassikollektiivid tundma õppinud teiste liiduvabariikide elu.

Tartu eesti õppekeelega koolid korraldavad ühiseid üritusi vene õppekeelega koolidega.

Ulatuslikud ja kõiki haaravad on õpilastele ja õpilastega korraldatavad üritused internatsionalismi kasvatamiseks.

Tartu kõrgemates koolides kasvatatakse rahvaste sõprust ja proletaarset ühtekuuluvustunnet erinevate vormide kaudu. Kõrvuti nende töövormidega, mida kasutatakse teistes õppeasutustes ja koolides rakendatakse ka spetsiifilisi, ainult kõrgematele õppeasutustele omaseid töövorme. Nendest on tähtsal kohal töö Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas, mis annab võimalusi ühise töö põhjal kontaktideks liiduvabariikide ja sotsialismimaade üliõpilastega.

Suurt internatsionalistlikku kasvatustööd kõrgemates koolides avaldanud üliõpilaste isetegevuskollektiivide vastastikused esinemised üliõpilaspäevade, üliõpilaspäevade ja kultuuripäevade raames. TRÜ naiskoor on esinenud Ungari RV-s, Armeenia NSV-s ja Siberi linnades. Püsivamaid sõprussidemeid kõrgemate koolide isetegevuskollektiivide vahel on sõlmitud Tomski, Jerevani, Jakutia, Novosibirski jt. kõrgemate koolide isetegevuskollektiividega.

Internatsionalistlikku kasvatustööd kõrgemates koolides aitavad tõhustada laialdased õppe- ja teaduslikud sidemed NSV Liidu paljude kõrgemate koolide ja teaduslike asutustega.

Internatsionalismi-alane kasvatustöö on pidevalt kõrgemate koolide parteiorganisatsioonide tähelepanu objektiks.

Tartus korraldatav internatsionalistlik kasvatustöö on ulatuslik. Käesolevas ülevaates on puudutatud ainult mõningaid tähtsamaid momente sellest. Linna parteiorganisatsioon analüüsib regulaarselt vastavat tegevust ning selle alusel suunab internatsionalistlikku kasvatustööd kogu linnas.

ИЗ ОПЫТА ТАРТУСКОЙ ГОРОДСКОЙ ПАРТИЙНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПО ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОМУ ВОСПИТАНИЮ ТРУДЯЩИХСЯ

И. Лотт

Резюме

Тартуская городская партийная организация проводит многогранную работу по интернациональному воспитанию трудящихся, направляя соответствующую деятельность массовых общественных организаций.

Задачи городской партийной организации по интернациональному воспитанию трудящихся отражаются в решениях пленумов и бюро горкома, они являются обязательной частью перспективного плана воспитательной работы в городе.

В 1970—1971 гг. в городе было прочитано около 300 лекций по интернациональной тематике, проведено несколько массовых мероприятий, укреплены дружеские связи с братскими народами Советского Союза, лагеря социализма. Вся производственная деятельность в городе является также выражением укрепления

интернациональных связей. Эти связи постоянно развиваются и в деятельности высших учебных заведений и школ в связи с 50-летием образования СССР.

VON DEN ERFAHRUNGEN DER PARTEIORGANISATION DER STADT TARTU BEI DER INTERNATIONALISTISCHEN ERZIEHUNG DER WERKTÄTIGEN

J. Lott

Zusammenfassung

Die Arbeit der Parteiorganisation der Stadt Tartu an der internationalistischen Erziehung der Werktätigen war vielseitig. Sie bestand hauptsächlich in der Anleitung der Räte, des Komсомол und der Gewerkschaften sowohl bei der theoretischen Durcharbeitung der Frage als auch bei der Organisierung der praktischen Veranstaltungen. Die internationalistische Erziehungsarbeit der Parteiorganisation spiegelt sich in den Beschlüssen der Parteikonferenz wie auch der Plenum und des Parteibüros wider. Sie ist ein unzertrennlicher Teil im Perspektivplan zur Erziehung der Werktätigen der Stadt.

1970—1971 wurden in der Stadt etwa 300 Vorlesungen mit betreffender Thematik gehalten, es wurden verschiedene den Internationalismus entwickelnde Massenveranstaltungen durchgeführt, auch wurden Freundschaftsbande mit den Völkern der Sowjetunion und der anderen sozialistischen Staaten geknüpft. Die ganze Produktionstätigkeit in der Stadt ist ein Ausdruck der internationalen Beziehungen unserer Betriebe, ebenso ist damit die Arbeit der Schulen und der höheren Lehranstalten verbunden. Im Zusammenhand mit dem 50. Jahrestag der Gründung der UdSSR wird die Arbeit an der internationalistischen Erziehung der Werktätigen noch intensiver.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ — CONTENTS

V. Lillemäe. Võitleja proletaarse internatsionalismi eest (Lehekülgi O. Rästa elust)	5
В. Лиллемяэ. Боец фронта пролетарского интернационализма (Страницы из жизни О. Рястаса). <i>Резюме</i>	21
V. Lillemäe. At the Battle-Fronts of Proletarian Internationalism. <i>Summary</i>	21
J. Ant. EKP programmistest ja taktikalistest nõudmistest rahvusküsimuse valdkonnas aastail 1920—1940	23
Ю. Ант. Программные и тактические требования КП Эстонии по национальному вопросу в 1920—1940 гг. <i>Резюме</i>	36
J. Ant. The Estonian Communist Party's Programmatical and Technical Demands Concerning the National Problem in 1920—1940 <i>Summary</i>	37
L. Kiik. EKP juhtimisel Nõukogude rahvaste vennaliku pere liikmeks	38
Л. Кийк. Под руководством КП Эстонии — в состав братской семьи Советских народов. <i>Резюме</i>	51
L. Kiik. Under the leadership of the Estonian C. P. into the fraternal family of the Soviet Union. <i>Summary</i>	51
V. ja M. Ruus. EKP ja Nõukogude valitsuse abinõud sotsialistliku sektori rajamiseks rahvamajanduses (1940—1941)	53
В. и М. Руус. Мероприятия КПЭ и Советского правительства по созданию социалистического сектора в народном хозяйстве (1940—1941). <i>Резюме</i>	78
V. and M. Ruus. Measures Taken by the Communist Party of the Estonian SSR and the Soviet Government to Establish the Socialist Sector in the National Economy. <i>Summary</i>	79
L. Raid. Rahvusliku ja religioosse vahekorra ning EKP poliitika usu ja kiriku küsimuses 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis Eestis	80
Л. Райд. О соотношении национального и религиозного, о политике КП Эстонии в вопросах религии и церкви в период социалистической революции 1940 года в Эстонии. <i>Резюме</i>	95
L. Raid. National and Religious Factors and the Political Course of the Estonian C. P. as to Religion and Church in the Years 1940—1941 in Estonia. <i>Summary</i>	95

J. Kalits. TRU parteiorganisatsiooni tegevusest internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisel ülikoolis aastatel 1955—1960	97
И. К а л и т с. Деятельность парторганизации ТГУ по воспитанию интернационализма и дружбы народов в университете (1955—1960 гг.). Резюме	111
J. Kalits. Die Tätigkeit der Parteiorganisation der Tartuer Staatlichen Universität zur Entwicklung der Völkerfreundschaft unter der Studentenschaft der Universität 1955—1960. Zusammenfassung	111
I. Sevtšuk. EKP tegevusest sotsialistlike kultuuride vastastikusel rikastamisel aastatel 1961—1966	113
И. Ш е в ч у к. О деятельности КП Эстонии по взаимному обогащению социалистических культур (1961—1966 гг.) Резюме	149
I. S c h e w t s c h u k. Die Tätigkeit der KP Estlands auf dem Gebiet der kulturellen Zusammenarbeit mit den Völkern des Sozialismus (1961—1966). Zusammenfassung	150
I. Rajasalu. Loengulise töö osast internatsionalismi ja rahvaste sõpruse kasvatamisel vabariigis aastatel 1966—1970	151
И. Р а я с а л у. О роли лекционной работы в 1966—1970 гг. по воспитанию интернационализма и дружбы народов в республике. Резюме	161
I. R a j a s a l u. On the Role of Public Lectures in Furthering the Feelings of Internationalism and Friendship between Peoples (Delivered in Estonia in the years 1966—1970). Summary	161
J. Lott. Tartu linna parteiorganisatsiooni kogemustest töötajate internatsionalistliku kasvatamise alal	162
И. Л о т т. Из опыта Тартуской городской партийной организации по интернациональному воспитанию трудящихся. Резюме	179
J. Lott. Von den Erfahrungen der Parteiorganisation der Stadt Tartu bei der internationalistischen Erziehung der Werktätigen. Zusammenfassung	180

ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ КПСС

X

На эстонском языке

Резюме на русском, английском и немецком
языках

Тартуский государственный университет,
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja F. Kinkar.

Korrektorid A. Norberg, N. Tšikalova, O. Mutt,
G. Raadi

Ladumisele antud 20. IV 1972. Trükkimisele antud
25. X 1972. Trükipoognaid 11,5 + 1 kleebis. Arves-
tuspoognaid 12,1. Kohila Paberivabriku trüki-
paber nr. 2. 60×90, 1/16. Trükiarv 500. MB-09177.
Tell. nr. 2385. Hans Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Ülikooli 17/19. III.

Hind rbl. 1.20

Hind rbl. 1.20

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00291045 5